

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

DIŞ POLİTİKA ANALİZİNDE KARAR ALMA YAKLAŞIMI,
DIŐŐLERİ BAKANLIĞININ ROLÜ: İSMAİL CEM VE
AHMET DAVUTOĞLU ÖRNEĞİ

Hasan Hüseyn BAHADIR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2019



©2019-Hasan Hüseyin BAHADIR

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

DIŞ POLİTİKA ANALİZİNDE KARAR ALMA YAKLAŞIMI,
DIŐŐLERİ BAKANLIĞININ ROLÜ: İSMAİL CEM VE
AHMET DAVUTOĞLU ÖRNEĞİ

DECISION MAKING APPROACH IN FOREIGN POLICY
ANALYSIS, THE ROLE OF THE MINISTRY OF FOREIGN
AFFAIRS: THE CASE OF İSMAİL CEM AND
AHMET DAVUTOĞLU

Hazırlayan

Hasan Hüseyin BAHADIR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Erman AKILLI

KIRŞEHİR-2019

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Hasan Hüseyin Bahadır tarafından hazırlanan “*Dış Politika Analizinde Karar Alma Yaklaşımı, Dışişleri Bakanlığının Rolü: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu Örneği*” adlı tez çalışması .03/07/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Erman Akıllı

Üye.....(İmza)

Prof. Dr. Ahmet Gökbel

Üye.....(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Kan

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2019

(İmza)

Doç. Dr. Hüseyin ŞİMŞEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../2019

Hasan Hüseyin BAHADIR

İmza

ÖZET

DIŞ POLİTİKA ANALİZİNDE KARAR ALMA YAKLAŞIMI, DIŞIŞLERİ BAKANLIĞININ ROLÜ: İSMAİL CEM VE AHMET DAVUTOĞLU ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Hasan Hüseyin BAHADIR

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Erman AKILLI

2019 – (X+110)

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Jüri

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Dr. Öğr. Üyesi Erman AKILLI

Dr. Öğr. Üyesi Kürşat KAN

Bu çalışma, Türk dış politikasının son dönemine iki aktör üzerinden bakma denemesidir. İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu gerek entelektüel yönelimleri, gerekse siyasi kimlikleri ile son yılların Türk dış politikasına damgalarını vurmuşlardır. Dış politikanın anlaşılmasında birey üzerinden analize öncelik veren çalışma, inşacı bir bakış açısına dayanmaktadır. Dış politikanın bir inşa süreci sonucunda oluştuğu, kimliğin bu politikanın oluşmasında önemli bir yere sahip olduğu çalışmanın üzerinde yükseldiği temeldir. Elbette kimliği anlayabilmenin yolu bireyin sosyalleşmesine belli ölçülerde bakmaktan geçer. Çalışmanın sınırlılığı içerisinde İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu'nun kimliklerine yakından bakılmaya gayret edilmiştir.

Konunun bir diğer cephesini ise dış politikada kararların nasıl alındığı oluşturmaktadır. Bu doğrultuda karar alma sürecinin nasıl işlediğine yakından bakılmış, İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu'nun politikaları, karar alma teorileri bağlamında analiz edilmiştir. Karar alma teorilerinin sunduğu kolaylıklardan yararlanılırken olayın özüne göre açıklamada birden fazla teoriden de istifade edilmiştir.

İki aktör üzerinden belli bir dönemin dış politikasının panoramik olarak değerlendirilmesi esasına dayanan bu çalışma geleneğin ve kimliğin önemini görmemiz bakımından aydınlatıcıdır. Gerek Cem gerekse Davutoğlu kökleri Tanzimat öncesine götürülebilecek “devletin sorunlarına çözüm arayan münevver tipinin” çağdaş birer örneğidirler. Böylesi bir gelenek onların kimliğinin biçimlenmesinde önemli ölçüde rol oynamıştır. Sonraki dönemde gerek entelektüel gerekse politikacı olarak temelde bu bakış açısıyla hareket etmişlerdir. Doğu ile batı arasında kalmanın yarattığı bir medeniyet krizi, böylesi bir kırılmayı göğüslemeye çalışan devlet, son kertede buna dış politika açısından çözüm bulmaya çalışan iki münevver... İşte bu tezin hikâyesi böyle özetlenebilir.

Anahtar Kelimeler: İsmail Cem, Ahmet Davutoğlu, Dış Politikada Karar Alma,

ABSTRACT

DECISION MAKING APPROACH IN FOREIGN POLICY ANALYSIS, THE ROLE OF THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS: THE CASE OF İSMAİL CEM AND AHMET DAVUTOĞLU

M.Sc.Thesis

Preparer: Hasan Hüseyin BAHADIR of thesis' preparer

Advisor : Asst. Prof. Dr. Erman AKILLI

2019 - (X+110)

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School Of Social Sciences

Sciences International Relations Department

Jury

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Asst. Prof. Dr. Erman AKILLI

Asst. Prof. Dr. Kürşat KAN

This study attempts to examine the final stage of Turkish foreign policy on two actors. İsmail Cem and Ahmet Davutoğlu left their marks on the recent years of Turkish foreign policy either with their intellectual tendencies or political identities. This study which prioritizes analysis based on individual for the comprehension of foreign policy, based on a constructive point of view. The basis of this study is that foreign policy emerge as a result of construction process and identity has an important place in the emergence of this policy. Certainly, the way to comprehend the identity of an individual is through examining the socializing of the individual with certain measures. Within the limitation of the study, it was attempted to closely examine the identities of İsmail Cem and Ahmet Davutoğlu.

Another aspect of the subject constitute of how the decisions are made in foreign policy. Accordingly, how the decision-making process is handled was examined closely, the policies of İsmail Cem and Ahmet Davutoğlu were analyzed in terms of decision-making theories. While benefiting from the conveniences that is provided by the decision-making theories, more than one theory was utilized for the explanation according to the essence of the subject.

This study which is based on the panoramic evaluation of the foreign policy of a certain period on two actors, is enlightening in terms of examining the importance of tradition and identity. Both Cem and Davutoğlu are the contemporary examples of “intellectual character which seeks solution to the problems of the government” which have its origins in pre-Tanzimat period. This kind of tradition played an important role in the formation of their identity. In the next periods, they acted in accordance with this point of view both as intellectuals and politicians. A crisis of civilization which emerges as a result of being caught between east and west, a government which tries to take up such a fraction, two intellectuals who try to find solution in terms of foreign policy at the last instance... The story of this thesis can be summarized as such..

Keywords: İsmail Cem, Ahmet Davutoğlu, Decision-Making in Foreign Policy

ÖN SÖZ

Tarık Buğra'nın İbiş'in Rüyası isimli harikulade romanının başkişilerinden Hatice'nin babası “alelacayip bir Osmanlı hariciyecisi” olarak tanımlanır. Ankara'da kurulmakta olan yeni devletten davet aldığı anda kabul etmez. Zira Osmanlı hariciye geleneği içinde yetişmiş bu adamla yeni devletin bürokratlarının anlaşmaları güçtür. Aslında burada altı çizilen şey kimliğin ne denli belirleyici olduğudur. Çalışmamız kaynağını edebiyatın insana sağladığı sarahatle bakabilme imkânından almaktadır.

Kimlik tıpkı Hacı Bayram Veli'nin eşsiz şiirindeki gibi taş ile toprak arasında inşa edilen bir süreçtir. İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu da bir inşa sürecinden geçmişler, geleneğin getirdiklerine kendileri de ekleyerek kimliklerini biçimlendirmişlerdir. Kimlikleri onların dış politikalarına derinden etki etmiştir. Kararlarını alırken nasıl davrandıkları, kararlarının hangi saiklere dayandığı, hangi karar alma teorileriyle analiz edilebileceği çalışmanın belli başlı odak noktalarıdır.

Böylelikle Türk dış politikasının belli bir kesitine iki önemli figürün hayatı ve uygulamaları üzerinden bakılacaktır. Bunun bize sağlayacağı şey tam da Horatius'un “Ne gülüyorsun, anlatılan seni hikayendir.” sözünde söylenen şeydir. Cem ve Davutoğlu'nun hem entelektüel hem de politikacı olarak hikayeleri bize son iki yüzyıllık modernleşme serüvenimizin belli bir cephesini anlatmaktadır. Merceği doğru bir odağın üzerine tutmayı başarabilirsek, anlatılanın sizin ya da benim hikayemiz olduğunu görmemiz kolaylaşacaktır.

Hocam Dr. Öğr. Üyesi Erman Akıllı'ya teşekkür ederim. Bu tezin hazırlanması sürecinde Şaziye ile ikimizin hayatına Elif dahil oldu, babam aramızdan ayrıldı. Zaman insana her şeyi olduğu gibi sevinmeyi de üzülmeyi de öğretiyor. Öyleyse bu tezi canım arkadaşım Şaziye'ye, canım arkadaşım Elif'e ve canım arkadaşım Ali'ye ithaf ediyorum.

Kırşehir- 2019

Hasan Hüseyin BAHADIR

İÇİNDEKİLER

| | |
|--|-----------|
| KABUL VE ONAY..... | |
| BİLDİRİM..... | i |
| ÖZET..... | ii |
| ABSTRACT..... | iii |
| ÖN SÖZ..... | iv |
| İÇİNDEKİLER | v |
| GİRİŞ..... | 1 |
| BÖLÜM I..... | 4 |
| 1. KAVRAMSAL ANALİZ ve TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÇERÇEVESİ..... | 4 |
| 1.1.DIŞ POLİTİKADA KARAR ALMA..... | 4 |
| 1.1.1. Dışişleri Bakanlığı..... | 13 |
| 1.2.TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TARİHSEL ÇERÇEVESİ..... | 16 |
| 1.2.1. Bölüm Değerlendirmesi..... | 32 |
| BÖLÜM II..... | 35 |
| 2. ÇALIŞMANIN AKTÖRLERİ..... | 35 |
| 2.1. İSMAİL CEM..... | 35 |
| 2.2. İSMAİL CEM DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI..... | 41 |
| 2.2.1. Avrupa Birliği ile İlişkiler..... | 44 |
| 2.2.2. Kıbrıs Meselesi ve Yunanistan ile İlişkiler..... | 46 |

| | |
|--|------------|
| 2.2.3. Orta Doğu ile İlişkiler..... | 49 |
| 2.2.4. Rusya, Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler..... | 54 |
| 2.2.5. Balkanlar ile İlişkiler..... | 57 |
| 2.2.6. Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkiler..... | 60 |
| 2.3. AHMET DAVUTOĞLU..... | 63 |
| 2.4. AHMET DAVUTOĞLU DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI..... | 70 |
| 2.4.1. Avrupa Birliği ile İlişkiler..... | 73 |
| 2.4.2. Kıbrıs Meselesi ve Yunanistan ile İlişkiler..... | 75 |
| 2.4.3. Orta Doğu ile İlişkiler..... | 78 |
| 2.4.4. Rusya, Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler..... | 83 |
| 2.4.5. Balkanlar ile İlişkiler..... | 85 |
| 2.4.6. Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkiler..... | 87 |
| BÖLÜM III..... | 91 |
| 3. SONUÇ..... | 91 |
| 3.1. DIŞ POLİTİKADA KARAR ALMA MODELLERİ AÇISINDAN İSMAİL CEM ve AHMET DAVUTOĞLU..... | 91 |
| 3.2. GENEL DEĞERLENDİRME ve SONUÇ..... | 95 |
| KAYNAKÇA..... | 112 |
| ÖZGEÇMİŞ..... | 110 |

GİRİŞ

Gelenek ile modernleşme arasında gidip gelen, dağılmakta olan bir imparatorluğun münevverlerinden Prens Sabahaddin'in 1913'te yayınladığı kitabının oldukça manidar bir ismi vardı: "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?". Bir ucu Koçi Bey risalelerine dek uzanabilecek, Lale Devri ile hız kazanan, Tanzimat sonrasında ise bütün kafaları meşgul eden soruydu bu (Ortaylı, 2002:268). Memleketin kötü gidişatına nasıl dur denilebilirdi? Ne yapmak, nasıl tedbirler almak gerekliydi? Prens Sabahaddin memur zihniyetinin eleştirisini yapıyor, girişim eksikliğini vurguluyordu (Sabâhaddîn, 1999:53). Memleketin müşkül durumdan kurtarılması için Prens Sabahaddin'e gelinceye kadar da bir yığın düşünce üretilmiş tartışılmış, konuşulmuştu: İslahat layihaları, tezkireler, gazete yazıları, piyesler, romanlar özünde "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?" diye soruyor olmalarına rağmen bunu bir kitap başlığı olarak seçmek Prens Sabahaddin'in aklına gelmiştir. Cevabı bir hayli zor olan, çetin tartışmalar çıkaran bu soruya yanıt arayan Yusuf Akçura, 1904'te yayınladığı makalesinde üç siyaset tarzından bahsetmiş, bunların memleket için fayda ve zararlarını sayıp dökmüştür (Akçura, 1998:19). Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük olarak belirlenmiş bu üç siyasadan Osmanlılık Balkan Savaşı ile berhava olmuş, diğer ikisi Osmanlı'dan sonra Türk siyasetini de ciddi biçimde etkilemiştir. Akçura'nın bu makalesinde siyaset yorumu oldukça açıktı: "*Malûm bir cemiyetin menfaatlarının neden ibaret olduğunu tayin etmek siyasî bir meselesidir.*" (Akçura, 1998:25). Bu tarif de Prens Sabahaddin'in sorusunun başka bir şekilde ifadesidir.

Kısacası "*cemiyetin*" içinde bulunduğu müşkülât cemiyetin çocuklarına onun sorunlarından başka bir şey düşünme imkânı tanımıyordu (Tanpınar, 2008:267). Dolayısıyla cemiyet kaderimizi daha en başından çiziyor demek hata olmayacaktır. Bu durumu ironik biçimde anlatan Ahmet Turan Alkan, bir denemesinde Namık Kemâl ile Friedrich Nietzsche'yi karşılaştırıyor; Kemal'i muhalif, Nietzsche'yi muzdarip olarak vasıflandırıyor. Aralarında dört yaş bulunuyordu Kemâl, Nietzsche'den dört yaş büyüktü. Çağdaşları, ama Nietzsche'nin metafizik soruları vardı, edebiyat, felsefe öğreniyor, varoluşa bir anlam yüklemeye çalışıyordu. Oysa Namık Kemâl göçen bir imparatorluğun ferdi olarak memleket nasıl kurtarılabilir diye düşünüyor, vatan temalı şiirler, piyesler yazıyordu. Peki ama hasbelkader Nietzsche, Almanya'da değil de Osmanlı İmparatorluğu'nda doğsa ne olurdu diye soruyordu yazar? Yüksek ihtimalle adı Ferid Nazmi olan bir Jöntürk... Hayatının bir yerinde Paris'e kaçır, Fransızca kitaplar okur,

memleketin kurtuluşu için çareler arardı ömrü boyunca (Alkan, 1999:30). Elbette ki ferdi yanlarımız vardı. Ancak burada özellikle altı çizilmesi gereken nokta o yanlar içine doğduğumuz toplumun “ferdi” olarak biçimleniyordu.

İşte bu çalışmaya konu olarak İsmail Cem ile Ahmet Davutoğlu’nun seçilmesinin altında da onların siyasetçi kimliklerinin yanı sıra Türkiye üzerine düşünmüş, tartışmış, yazmış, çözüm önerileri ve teklifler sunmuş olmaları yatmaktadır. Her iki siyasetçi de Türk modernleşmesinin biçimlendirdiği münevver modelinin güzel bir örneğini teşkil ederler. İyi bir tahsile sahiptirler, yabancı dil bilirler. Cemil Meriç sıkı biçimde eleştirdiği kendi “ülkesiyle göbek bağıını koparan” aydın profilinden farklı bir kimlik oluştururlar (Meriç, 2009:141).

İsmail Cem, tahsilinden sonra gazeteciliğe başlamış, memleket meseleleri üzerine yazılar kaleme almıştır. Onun memleket meseleleri üzerine düşüncü yalnız güncel politik konular üzerinden değildir. Mevcut sıkıntıların tarihi temellerini aradığı “Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi” adlı çalışmasını görece erken bir yaşta, 1970’te henüz otuz yaşında yayınlamıştır. Devrinin “altyapı”, “üstyapı” tartışmaları içinde şekillenen kitabın hayli şaşırtıcı yanları vardır. Kaynakçasına göz atıldığında İsmail Cem’in, Ömer Lütfü Barkan, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Sabri Ülgener, Robert Mantran, Halil İnalcık gibi önemli tarihçilerden yararlandığı görülür (Cem, 2004:496). Yirmili yaşlarının sonlarındaki bir insanın herhangi bir zorunluluğu yokken kendisini böylesi yoğun bir okuma, düşünme ve yazma etkinliğine sokmasının nedeni yukarıda altını çizmeye çalıştığımız: “Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?” sorusunda aranabilir.

Çalışmanın diğer aktörü Ahmet Davutoğlu, tahsilini müteakip üniversitede çalışmaya başlamıştır. Fakat Davutoğlu’nun okuyup yazıp anlama gayretinin boyutları da tıpkı Cem’inki gibi mesleki gereksinimin ötesine geçmektedir. Mesela Kınalızâde Ali Efendi gibi bir eski zaman bilgininin Ahlâk-ı Alâî’sine özel bir önem atfetmekte, bu kaynaktan yararlanmaktadır (Davutoğlu, 2014:15). Cem’in kendi görüşü çerçevesinde “altyapı”, “üstyapı” ayırımından hareketle anlamaya çalıştığı toplumu; Davutoğlu da kendi görüşü çerçevesinde “kadim” kaynaklarından anlamaya çalışmaktadır. Tabi burada esas olan yalnızca anlamak değil, dönüştürmeye çalışmaktır. Bu tam da bize Karl Marx’ın, Feuerbach üzerine on birinci tezini hatırlatmaktadır: “*Filozoflar dünyayı değişik biçimde yorumladılar, oysa sorun onu değiştirmektir.*” (Engels, 1992:64). İşte bu anlayıp dönüştürme gayreti Davutoğlu’na da “Stratejik Derinlik” isimli eserini kaleme aldırıştır. Türkiye’nin uluslararası alanda daha iyi bir konuma sahip olması sorunsalından hareket

eden bu eser, mevcut konumdan duyulan rahatsızlığın, onu değiştirme ihtiyacının bir ifadesidir. Öyleyse Davutoğlu da “Türkiye’nin konumu ne olmalıdır?” sorusuna cevap ararken bir başka şekilde yukarıda belirttiğimiz “Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?” sorusunu sormuş olmaktadır.

Türkiye ölçeğinde birisi sosyal demokrat solda, diğeri muhafazakâr sağda olan bu iki entelektüel ve devlet adamı farklı dünya görüşlerine sahip olsalar da, ilk bakışta aralarında herhangi bir ortaklık bulunmazmış gibi gelse de her ikisi de tarihi ve kültürel devamlılığa vurgu yapmaktadırlar.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmamıza dair genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde öncelikli dış politikada karar alma konusu üzerinde durulmuş, dış politika karar alma ile ilgili teorilerden söz edilmiştir. Yine bu bölümde, bir alt başlıkta Türk dış politikasına değinilerek genel bir panorama sunulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde sırasıyla İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu’nun önce hayatları sonra da dış politikaları ele alınmıştır. Hayat hikâyelerine değinilirken her iki aktörün kimliğini belirleyen hususlar ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise öncelikle bir alt başlık altında, odak noktamız dış politikada karar alma yaklaşımı çerçevesinden, Cem ve Davutoğlu’nun analizi yapılmıştır. Çalışma sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

BÖLÜM I

1. KAVRAMSAL ANALİZ ve TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÇERÇEVESİ

1.1 DIŞ POLİTİKADA KARAR ALMA

Karar vermek siyasi bir eylemin temelini oluşturur. Fakat kararların nasıl alındığını, neden öyle bir karar verildiğini tespit etmek her zaman kolay değildir. Çünkü kararları etkileyen birden fazla faktör mevcuttur. Tabii konusu uluslararası ilişkileri incelemek olan bir disiplinin kararların nasıl alındığı üzerine tespitlerinin olması gerekir. Sosyal bilimlerin her alanında olduğu gibi bu alanda da tespitler bizi her zaman doğruya götürmeyebilir. Yani kararın alınışı net ve en doğru biçimde açıklanamayabilir. Ancak tespitler onların sonucunda ulaşılan teoriler dış politikada kararın nasıl alındığını anlamamızı kolaylaştırabilirler. Dış politikada karar alma süreciyle ilgili Kenneth Waltz'un savaşın nedenlerini araştırmak için yaptığı araştırmaya dayanarak üç analiz düzeyi tespit edilir.

Birincisi kararı, o kararları alan bireyler üzerinden analiz eder. Bu analiz düzeyinde karar alıcıların kim oldukları, nasıl bir eğitimden geçtikleri, algıları, tutum ve davranışlarının altındaki psikolojik sebepler önemlidir. İkincisi ulus-devlet düzeyidir. Burada da kararın alınmasında devletin, yönetim biçiminin, bürokratik yapısının önemi üzerinde durulur. Üçüncüsü sistem düzeyi üzerindedir. Burada da uluslararası sistemin yapısı, buradaki güç dengeleri, devletler arasındaki bağımlılıkların kararların alınmasında önemli olduğu üzerinde durulur (Waltz, 1959:16).

Söz konusu olan iç politika olduğunda, devlet kararları alıp hemen harekete geçebilir. Ancak dış politikada karar süreci pek çok değişkene bağlıdır. Bu tabii dış politikayı biraz daha özellikli bir alan hâline getirir. Örneğin sınır ötesi bir operasyonun kararının verilebilmesi için askeri bilgiye, uluslararası hukuk bilgisine, diplomasi bilgisine, coğrafya ve meteoroloji bilgisine ve daha burada akla gelmeyen pek çok bilgiye ihtiyaç vardır. Dolayısıyla uluslararası ilişkileri ilgilendiren kararları bir uzman ekip ile çeşitli danışma ve istişare süreçleri olmadan almak güçtür.

Kararların alınma süreçlerini açıklamada zaman zaman yetersiz kalsalar da, genel olarak dört modelden söz edebiliriz: Rasyonel aktör modelleri, aşamalı modeller, bürokratik örgütlenme modelleri, algı süreçleri ve inanç sistemi modelleri (Heywood: 2013: 168).

Rasyonel aktör modeli, adından da anlaşılacağı gibi karar vericilerin kendileri için en iyi kararı verecek biçimde davrandığı düşüncesi üzerine bina edilmiştir. Bunun da

temelinde biraz ekonomideki fayda maliyet analizi yatar. Herhangi bir seçim durumunda ekonomik insan kendisi için en az maliyeti yaratıp, en fazla faydayı sağlayan seçeneğe tevessül eder. Dolayısıyla rasyonel aktör modeli bize karar alınırken öncelikle sorunun doğasının tanımlandığını, bundan sonra bir sıralamaya gidilerek hedefler belirlendiğini, bu hedeflere ulaşmak için eldeki bütün seçeneklerin fayda ve maliyetlerinin değerlendirildiğini, son olarak da istenen sonucun alınması en uygun olan seçeneğin tercih edildiğini belirtir (Heywood, 2013:168). Model oldukça açıklayıcıdır, insan davranışlarını anlamamızda kolaylık sağlayan bir çerçeve sunar bize. Fakat bu çerçeve her zaman işe yaramayabilir, sonuçta insan söz konusu olduğuna göre daha karmaşık zihinsel işleyişten söz ediyoruz demektir. Karar vericiler bütün seçenekler arasında her zaman böyle enine boyuna araştırmalar yapmazlar. Bazen mevcut duruma göre önlerine ilk çıkan, yeterli gördükleri seçeneğe yöneldikleri olur. Bu durum “sınırlı rasyonalite” olarak ifade edilir (Güleç, 2018: 91). Bu durumda rasyonel aktör modelinin karar alıcıların ve onların içinde buldukları toplumların psikolojilerine, değer yargılarına, ideolojik tutumlarına pek az önem verir (Heywood, 2018:169).

Aşamalı modeller de ise kararların hiç de rasyonel aktör modelinde olduğu gibi bütün olasılıklar değerlendirilerek en iyisinin seçilmesi şeklinde alınmadığını söyler. Bir kere hayatın olağan akışı içerisinde birçok değişik durumla karşılaşılır. Bu değişik durumlara göre yeni çözüm önerileri getirilmeli kararlar alınmalıdır. Model kararların yetersiz bilgi ve kavrayış düzeyinde alındığını bunun da politikacıları cesur yenilikçi olmaktan alıkoyduğunu savunur. Rasyonel aktör modelinin ciddi bir eleştirisi olan aşamalı modeller de daha çok statükocu devlet davranışlarını açıklarlar. Bu modeller söz gelimi II. Dünya Savaşı’ndan önceki revizyonist devletlerin tutumunu açıklamak mümkün olmamaktadır (Heywood, 2018: 170).

Bürokratik örgütlenme modeli ise devletin rasyonel modelin öngördüğü gibi bütüncül olmadığını çeşitli bürokratik yapıların bir araya gelmesiyle çalıştığını belirtir. Dolayısıyla kararlar alınırken de bu bürokratik yapılar arasındaki anlaşmazlıklar, çatışmalar çıkabilir. Zira her bürokratik yapı devlet içerisinde kendisini ön plana çıkarmak istemektedir. Öyleyse kurumlar arasında yanlış bilgilendirmeler, bilgileri paylaşmamalar gibi sonuçta devletin zararına olabilecek çekişmelerin olması da mümkündür. Bürokratik örgütlenme modeli, alınan kararların rasyonel aktör modelinde olduğu gibi “en akılcı” seçeneğin tercih edilmesi şeklinde değil de bürokratik yapılarca öne sürülen kararlar arasında herkesin belli ölçüde uzlaşma sağlayabildiği birinin kabulüyle alındığını belirtir

(Güleç, 2018:93). Bu modelin açmazının güçlü bir liderin kararların alınmasındaki etkisinin göz ardı edilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Kararlar her zaman örgütsel mücadelenin sonucu olmayabilir. Karizmatik yahut otoriter bir lider kararların belirlenmesinde örgütlerin önüne geçebilir. Buna örnek olarak Hitler'in kimi davranışları verilebilir. Örneğin Hitler, Danimarka ve Norveç'in işgaline başlangıçta komutanlarını ikna edemese de İngiltere ve Fransa'nın buralarla ilgilendiğini öğrendikten sonra kesin kararını vermiş ve işgal de böylece başlamıştır (Armaoğlu, 2017:329).

Algısal süreçler ve inanç sistemleri modelleri kararlar üzerinde etkili olan psikolojik alt yapı üzerinde dururlar. Sonuçta insanların görüp anladıkları kendi inanç, bilgi ve değerlerinin onların algılamasına izin verdikleri şeylerdir. Bir benzetme yapmak gerekirse zihnimize giden bilgilerin bize ait bir aynada kırıldıktan sonra yerlerine ulaştığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu süreç içinde bilginin değişikliğe uğraması, tamamıyla yanlış anlaşılması ya da bilgiye hiç önem verilmemesi söz konusu olabilir. Yeni olayları değerlendirirken eski deneyimlerden hareket edilir. Bu da meseleyi olduğu gibi kavramayı güçleştirilebilir. Mesela 1956 Süveyş Krizi sırasında İngiltere'nin General Nasır'ı "ikinci Hitler" olarak görmesi bunun tipik bir örneğidir (Heywood, 2013:172). Oysa bu oldukça yanıltıcı bir söylemdir.

Bütün bu analiz düzeyleri karar alma sürecini daha iyi anlamak üzere geliştirilmişlerdir. Genellikle kararın nasıl alındığını yalnız bir tane model ile değil, birden fazla modelin etkileşimiyle açıklayabiliriz. Örneğin herhangi bir kararı anlamak için liderin kişilik özelliklerine bakarız ancak bürokratik mekanizmaları, uluslararası sistemi de göz ardı e

demeyiz. Güleç, analiz yöntemlerine değindiği çalışmasında bireysel analiz düzeyine biraz daha imtiyazlı davrandığını belirtmektedir (Güleç, 2018:91). Bu imtiyazın nedenini anlamak güç değildir. Uluslararası İlişkilerde teori ile uygulama arasındaki ilişkiyi açıklamak için Gözen şaşırtıcı bir örnek vermektedir. Gözen'in örneği üzerinden hareket edersek, birey temelli analizin neden öncelikli olduğunu biraz daha iyi anlayabiliriz. Gözen uluslararası ilişkilerde teori ile uygulama arasındaki ilişkiyi inşaat mühendisi ile müteahhidi arasındaki ilişkiye benzetir. Mühendis evet binanın projesini çizen kişidir ama nihayetinde planı hayata geçirip binayı inşa eden müteahhittir (Gözen, 2015:17). Dolayısıyla dış politikada gündemi belirleyenin "müteahhit" olduğunu söylememiz, analizimizi elbette "mühendisi" de gözden kaçırmadan "müteahhit" üzerinden yürütmemiz daha doğru olacaktır.

Bir ülkenin siyasal kültürü o ülkenin iç ve dış politikasını belirlemede çok önemli bir yere sahiptir. Zira yine yukarıdaki örnek üzerinden devam edecek olursak şöyle söyleyebiliriz: Gerek “mühendis” gerekse “müteahhit” siyasal sosyalleşmelerini kendi ülkelerinin politik atmosferinde tamamlarlar. Bu şekilde edindikleri politik kültür onların olaylara bakışına, değerlendirmelerini biçimlendirir (Arı, 2011:217). Örneğin militarist kültürün yaygın olduğu bir toplum içinde sosyalleşen bir birey, genellikle güvenlik ile ilgili sorunlara odaklanacaktır. Bunlar dışındaki sorunları ya ikincil derecede önemli kabul eder yahut hiç görmez. Somut bir örnek verecek olursak: Böylesi biri için Körfez Savaşı’nda Irak’ın denize döktüğü petrol eğer yanıp, yangının ülke sınırlarına doğru ilerlemesi söz konusuysa tehlikelidir. Dolayısıyla bunun olmaması için önlem alınmalıdır. Aynı kişi denize dökülen petrolün doğaya verdiği zarar ile ilgilenmez, petrolün çıkaracağı yangın kendi ülkesinin sınırlarına yaklaşmayacaksa bu duruma kayıtsız kalabilir.

Burada Uluslararası İlişkiler disiplindeki teori tartışmalarından söz edelim. Uluslararası sistemin anarşik bir yapıya sahip olduğu bütün teorilerin üzerinde uzlaştıkları bir husustur. Realistler bu anarşiye düzen vermeye çalışan şeyin temelde devlet çıkarı olduğuna inanırlar. Güç mücadelesi içindeki devletlerin çatışan çıkarları sistemin sınırlarını belirler. Liberaller ise sistemin anarşik yapısının uluslararası kuruluşlar, uluslararası hukuk ile dengelenmeye çalışıldığı kanaatinde dirler. İnsan doğasına ilişkin düşünceleri realistler gibi kötü değildir. Onlar insan doğasının iyiliğine, sözleşme ile sınırlanan otoritenin gereğine inanırlar.

Kaynağını bu temel yaklaşımlardan alan, ancak onların yakın zamanlarda gözden geçirilmesi ile ortaya çıkan neoliberal ve neorealist anlayışlar ise yine uluslararası sistemin anarşik yapısı üzerinde dururlar. Fakat neoliberal anlayıştakiler karşılıklı ekonomik bağımlılıkla ve uluslararası kuruluşlarla sistemin anarşik yapısının kısıtlandığını görüşünderler. Bu onların karşılıklı ilişkilerin yarattığı etkinin iyiliğine inanmalarından kaynaklanır. Birbiriyle iletişim halindeki insanların çatışma olasılığının daha düşük olduğundan hareket ederler. Neorealistler daha pozitivist bir bakış açısına sahiptirler, onlar sistemin sınırını belirleyen şeyin devletlerin güç mücadelesi olduğunda ısrarlıdır. Sistemi dengeleyen, güç mücadelesindeki devletlerden birinin gücünü artırmak için harekete geçmesiyle çatışma yaşanır. Karşılıklı iletişim bunu engelleyemez (Nye ve Welch, 2018:7). Neoliberal ve neorealist teoriler klasik düşüncelerin aksine insanın doğasından çok devlete veya kurumlara odaklanırlar.

Realist ve liberal teoriler kapsamlı bir açıklama ile uluslararası sistemi anlama düşüncesi üzerine kurulmuşlardır. Doğa bilimlerine özgü bir anlayışla, pozitivist bir düşünce ile uluslararası politikayı analiz etmeye çalışmışlardır. Fakat açıklamaları her zaman yeterli olmamaktadır. Ayrıca uluslararası ilişkiler gibi toplumsal bilimlerin ilgi alanına giren temeli beşeri ilişkilere dayanan bir yapının doğa bilimlerinin yöntemleriyle anlaşılması mümkün değildir. Ayrıca sadece devlet, uluslararası örgütler, ordular gibi yapılara odaklanmak her zaman doğru sonucu vermeyebilir. Onlar dışındaki aktörlere bakmak gereklidir. Örneğin aile, okul, meslek örgütleri, sivil toplum vs. İşte davranışsal yaklaşımı bu düşünceden hareket eder. Uluslararası sistemi temelde insanların oluşturduğu bu yapıları ve insanların davranışlarını analiz ederek anlamaya çalışır (Arı, 2010:99).

Yapısalcı yaklaşım ise uluslararası sistemi tarih içinde insan faaliyetinin neticesi olarak oluşmuş yapılara dayanarak analiz etme anlayışındadır. Uzun vadede oluşan devlet biçimleri, üretim örgütlenmeleri dünya politikasının şekillenmesinde aktör davranışlarını biçimlendirirler. Bu yapılar fikirler ve kurumların birbirlerini karşılıklı etkilemesiyle gelişmişlerdir. Postyapısalcı yaklaşım ile böylesine kapsayıcı teorilerden sakınma neticesinde doğmuştur. Uluslararası İlişkileri dil, söylem, retorik, bilgi gibi unsurlara bakarak açıklamaya çalışır. Güç, iktidar, hegemonya gibi kavramların anlaşılabilmesi için dile, söyleme yakından bakılması gerektiğini düşünür (Gözen ve Özpek, 2015:574).

İnşacı anlayıştakiler ise özünde yine realizm, liberalizm gibi kapsayıcı teorilere ciddi bir eleştiri taşırlar. Uluslararası ilişkilerin sosyal inşa sürecine dayandığına inanırlar. Uluslararası ilişkileri anlamak için yalnızca devlet gibi maddi olan aktörler üzerinden hareket edemeyeceğimizi söylerler. Bu noktada insanların düşüncelerine, inanışlarına, kimliklerine uluslararası ilişkileri biçimlendirmede önem atfederler. Onlara göre siyasi eylemleri şekillendirmede kimlik özel bir yere sahiptir. İnşacıların kimliği daha iyi kavrayabilmek için sosyalleşmeye dikkat etiklerini söyleyebiliriz. Sosyalleşme bu nedenle önemlidir. Teorilerin herhangi birinin Uluslararası İlişkileri tek başına açıklamada yetersiz kalacağı görüşündedirler. Olayın muhtevisiyatına göre farklı teoriler birlikte kullanılarak, daha iyi analiz yapılabilir (Smith, Hadfield ve Dunne, 2016:82). Öyleyse siyasal sosyalleşme üzerinde durmakta fayda vardır.

Yayla, siyaseti toplum içinde ortaya çıkan, orada en geniş biçimiyle gerçekleşen bir faaliyet olarak belirttikten sonra siyasetin toplumsal hayatın rengini taşıdığına altını çizer (Yayla, 1998:4). Bir başka ifadeyle söylersek toplumun kültürü, onun siyasi hayatını da

biçimlendiriyor. Kültürü en geniş anlamıyla bir bölümlemeye tabi tuttuğumuzda içinde inançların, kurumların ve tekniklerin olduğunu görebiliriz (Kışlalı, 1996:116). Toplumsal hayat içindeki kurum ve teknikleri tespit etmek görece kolaydır. Söz gelimi Türkiye’de sınır ötesine asker gönderme kararı parlamento tarafından alınır, hükümet bu kararın uygulayıcısıdır. Yani kabaca söylersek burada işin tekniği parlamentonun karar almasıdır. Kurumu ise bu kararı uygulayan hükümettir. Evet ama karar alıcıları, bu kararı almaya iten şey yani inanç nedir? İşte onu tespit etmek çok daha güçtür. Karar alıcıların algılarının bunda önemli olduğunu öncelikle söyleyebiliriz. Algının ne denli güçlü olduğunu görmek bakımından şu örnek bir hayli ilgi çekicidir. Bir kültürel antropolog iki tane Afrika yerlisine siyah beyaz inek veya köpek fotoğrafı gösterir. Yerliler birbirine bakarlar, ikisi de fotoğrafta bir şey görmediklerine dair işaretler yaparlar. Antropolog bundan sonra inek veya köpeğin renkli fotoğraflarını gösterir. Yerliler gülümserler, hayvanları tanıdıklarına dair işaretler yaparlar. Yerliler daha önce hiç siyah beyaz fotoğraf görmemişlerdir. Dolayısıyla tanıdıkları hayvanlar bile olsa, tanımadıkları bir nesne içinde onları algılayamamışlardır. Oysa gündelik hayat tecrübeleri onlara hayvanların renklerini, şekillerini öğretmiştir. Renkli fotoğraf içinde hayvanları gördüklerinde kolayca tanıyabilmişlerdir (Plotnik, 2009:136). Öyleyse bir uyarıcıya anlam verebilmek, onu algılayabilmek için geçmiş bilgilerden istifade edilir. Bu geçmiş bilgiler, aile, okul, toplum gibi kanallardan aktarılarak kültürel devamlılık sağlanır. Algılanan bir durum hakkında kanaat oluşturulduktan sonra hükme varılır. Hüküm ise şu şekilde tarif edilir: “*Objeleri belli bir kategori içinde vasıflandırma süreci.*” (Krech ve Crutchfield, 1999:236). Hüküm verildikten sonra davranış belirlenmiş olur. Dış politikada bireylerin karar alma ve hüküm verme motivasyonlarına bu noktadan bir de tabi esas itibarıyla siyasal kültür üzerinden bakılır. Fakat bu öyle mekanik bir süreç değildir, birey tümüyle toplumsal koşulların ürünü addedilemeyeceği gibi siyasal kültür de bir defa oluştuktan sonra bir daha asla değişmeyen bir yapı değildir. Karşılıklı olarak bir etkileşimden söz etmek daha doğrudur. Kısacası siyasal toplumsallaşma süreci siyasi ve toplumsal kültürün karşılıklı birbirini etkilemesi ve değiştirmesi sonucu gerçekleşir (Çetin, 2004:46). Türkiye’de siyasal kültürün şekillenmesinde, çeşitli simge, sembol ve ritüellerle topluma aktarılmasında seçkinler önemli bir yer sahibidirler. Yine bu bağlamda Türk siyasal kültürü, ideolojiktir ya da ideolojinin seçkinlerce faydacı biçimde kullanılmasıdır (Çetin, 2004:50). Türk siyasal kültürünün en belirgin yanı devlet ve birey ilişkisinde devletin daha üstün olması, bireyden aşkın kabul edilmesidir. Böyle bir kültür gündelik hayat içerisinde bireyden devlete karşı bir itaat ve sadakat bekler. Bunun altında Osmanlı kültüründen gelen patrimonyalizmin

tebaadan talep ettiği itaat ve sadakatin yeni devlette de tevarüs edilmesi yatar (Çetin, 2004:52). Devleti önceleyen siyasal geleneğin bir başka yönü de temelde meselelere devletin bekası düşünülerek yaklaşılmasıdır. Bora, Tanzimat sonrası reformlarına değinirken devletin bekası meselesinin özellikle altını çizer. Tüm seçkinlerin esas meselesinin devleti gençleştirip, dinçleştirmek böylece çöküşten kurtarmak olduğunu belirtir. Fakat burada bir husus daha vardır, devlet kendisinden ayrı düşünülemez seçkin sınıfla özdeşleşmiştir. Dolayısıyla devletin bekası demek aynı zamanda seçkinlerin de bekası demektir. Bu nedenle canla, başla çalışırlar, hâllerinde bir acelecilik ve telaş sezilir (Bora, 2017:32). İşte tam bu noktada Tanpınar'ın yukarıda belirttiğimiz sözlerini hatırlamamız yerinde olur: *“Türkiye evlâtlarına kendisi dışında başka bir şeyle meşgul olmak imkânını vermiyor.”* Çünkü bu tespit siyasal kültürü anlamak bakımından önemli bir anahtardır. Yukarıda bahsettiğimiz Tanzimat münevverinin durumunu, Cumhuriyet aydını da tevarüs etmiştir ve hâli hazırda siyasal tartışmalar yine bu beka meselesi üzerinden yürütülmektedir. Buna bir örnek olarak Fatin Rüştü Zorlu'nun 1955'teki Bandung Konferansı'ndaki tutumunu gösterebiliriz. Konferansta en sert tartışmalar Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Hindistan Başbakanı Nehru arasında yaşanmıştır. Zorlu, bu milletlerarası komünizm tehlikesi karşısında tarafsız olunamayacağına ısrar etmiştir. Nehru buna karşı çıkmış, her türlü gruplaşmanın tehlikeli olduğunu altını çizmiş. *“Barış içinde bir arada yaşamaya”* vurgu yapmıştır (Armaoğlu, 2017:565). Nehru'nun bu söyledikleri son derece önemlidir. Zaten *“Füze Krizi”*nden sonra bloklar arasında karşılıklı olarak yakınlaşma, silah azaltma girişimleri olmuştur. Nehru'nun hareket noktası, *“herkesle dost olmadır.”* Zira dostluk güvenliği sağlamada askeri tedbirlerden daha önemlidir. Elbette silah ve güç üstünlüğü baskı yaratabilir ama bu baskı bir kuvvet yaratamaz (Armaoğlu, 2017:571). Şimdi Nehru'nun bu söylediklerini Ahmet Davutoğlu'nun *“komşularla sıfır sorun”* politikasıyla yan yana koyduğumuzda ne kadar benzeştiklerini görebiliriz. Fakat 1910 doğumlu, bölünmüş bir imparatorluktan geriye kalan topraklarda kurulmuş, yanı başındaki güçlü Sovyet baskısını her an hissetmiş, onların toprak talebiyle karşı karşıya kalmış bir ülkede siyasal sosyalleşmesini tamamlamış bir bakanın neden böyle bir yaklaşım sergilediği anlaşılabilir. Zorlu'nun komünizm algısı farklı seçenekleri görmesini engellemektedir. Onun komünizm algısını belirleyen şey geçmiş tecrübelerdir. Mardin'in aşağıdaki sözleri Zorlu'nun kavrayışını ve hükümlerini anlamlandırmamızı kolaylaştıracaktır: *“...insan us'u insanın içinde bulunduğu tarihsel şartları anlamasını sınırlandırmıştır. İnsan kendi durumunu ancak o andaki görüş imkânlarının sınırları içinde değerlendirebilir. Hegel buna Weltanschauung diyor, yani*

'dünya görüşü'. Bu kavram Marx'ın 'ideoloji' adını verdiği düşünce biçimine çok yakın bir anlam taşıyor." (Mardin, 2015:29). Şu hâlde burada söylenen hâliyle "ideolojinin" Zorlu'nun dış politika algısını şekillendirdiğini, ikisinin de farklı "ideolojilere" sahip olmaları nedeniyle ortak bir noktada buluşamadıkları söylenebilir. Bu noktada "ideolojiyi" şekillendiren dünya görüşü kavramına da bakmamız gerekecektir.

Akıllı, Türkiye'nin dış politikasını devlet kimliği çerçevesinden incelediği çalışmasında kimliğin dış politikayı şekillendirmedeki önemini altını çizmektedir. Kimliği şu şekilde tarif etmektedir: "... bir birey veya insan topluluğuna ait benlik bilincinin, zaman içerisinde ve farklı şartlar altında bağımlı veya bağımsız değişkenler üzerinden tekrar tekrar tanımlanmasıdır." (Akıllı, 2013:9). Tanım bize kimliğin bireyin ya da topluluğun davranışını anlamlandırılmasında oldukça etkili olduğunu söylemektedir. Zira "benlik bilinci" denilen şey tam da budur. Fakat kimliğin kendisi donmuş, katılaşmış bir şey değil zaman içinde çeşitli değişkenlerin etkisiyle yenilenen bir şeydir. Öyleyse sürekli bir oluş ve yeniden yapılaş hâlinindedir diyebiliriz. Bu yeniden yapılaş hâli bize Zorlu'dan Davutoğlu'na uzanan süreçte devlet kimliğinin tanımında önemli değişimler yaşandığını göstermektedir. O günün soğuk savaş şartları içerisinde bağlantısızlık ve sorunsuz ilişkileri savunmayı tehlike addeden devlet kimliği, iki binli yıllarda bunları kendisi savunur olmuştur.

Gelenek ile derinden ilişkili devlet kimliği Osmanlı İmparatorluğu'nun patrimonial yapısından izler taşır. Osmanlı'nın her şeye muktedir "Kerim Devlet"i çağdaş Türkiye'de yerini bir ölçüde "Devlet Baba"ya bırakmıştır (Güvenç, 1994:189). Devletin böylesine güçlü ve aşkın olduğu bir siyasal kültürde, devlet vatandaşına tıpkı çocuğunu kollayan bir baba gibi yaklaşır. Dolayısıyla vatandaşın hizmetçisi bir servisçilikten ziyade, onun hayatına dair önemli düzenlemeler yapan bir mürebbiyelik söz konusudur. Elbette devletin bu aşkın ve güçlü kimliği devlet elitlerinde de kendisini gösterir. Devletin kendisinde somutlaştığı siyasi ve bürokratik kişilikler bu gücün etkisiyle düşünüp karar alırlar. Hele hele dış politika tümüyle böylesi bir alandır. O alan içinde görüş belirtecek, faaliyet gösterecek kişiler biraz önce yukarıda söz ettiğimiz elitlerdir. Kendileri hakkında karar verilenlerin dış politikayı yönlendirmeleri pek kolay değildir. Kararlar alınırken devlet elitleri vatandaşları için en iyi olduğunu düşündüklerinden yana tercihte bulunmaya çalışırlar. Bunu bir siyasi deyiş ile şöyle açıklayabiliriz: İkinci Dünya Savaşı'nın sefalet yıllarında bir vatandaşın İsmet İnönü'ye "Açız, aç kaldık!" diye tepki gösterdiği söylenir.

İnönü'nün cevabı şöyledir: “Sizi aç bıraktık ama babasız bırakmadık.” İşte bu gerçekliği kuşkulu deyiş, tam da “Kerim Devlet“ düşüncesinin iyi bir özetidir.

Fakat devlet elitlerinin bu kollayan tavrının, demokrasi açısından açmazları söz konusudur. Heper, bunu Türk demokrasisinin sorunlarından biri olarak tanımlar. Çevreyle pek yüz yüze gelmemiş elitler, onlara karşı güvensizdir. Devlet elitleri çevreye ve onların isteklerine karşı pek hoşgörülü davranmazlar. Çevre de meydan okuyucu bir tavır benimseyip siyasal elitleri büsbütün kuşkuya düşürür. Sonuç: *“Türkiye'nin kendine özgü dinamiği ile gelişen siyasal hayatında, egemen bir devlet ve iyi örgütlenmemiş ve siyasal hayatta etkin olmayan bir çevre adına hareket eden siyasal seçkinler karşı karşıya gelmiştir.”* (Heper, 2006:173). Her iki tarafın da kendi görüş ve tutumlarında radikal oluşunun yine kültür ve yetişme biçimiyle derinden ilgisi vardır. Bu kültürün tahammülden ziyade baskın olmayı, kendi sözünü şu veya bu şekilde kabul ettirmeyi başarı saydığını kabul etmek gerekir. Belge bu durumun iyi bir betimlemesini yapmıştır:

“...Türk milli eğitim sisteminden geçen her birey, aşırı bir çaba göstermez ya da olağandışı bir talih sonucu kendini o sistemin etkilerinden bağışık tutamazsa, zihninde ciddi bir dogmatizm tortusu oluşur. Resmi ideolojik yapıyla hesaplaşmaya girmeyen bir kimse için bu o ideolojinin dogmatik biçimde benimsenmesi olur. Ama hesaplaşmaya girenler de, inanacakları herhangi bir şeye eleştirel değil, bağnazca inanmalarını sağlayacak olan zihni altyapıyı edinmişlerdir.” (Belge, 1997:90).

Özü itibariyle bu dogmatik yaklaşım ve radikallik dış politikadaki karar alma sürecini kolaylaştırıyor gibi görünse de biraz daha yakından bakıldığında ciddi sakıncaları barındırdığı görülebilir. Kararı alan elitler elbette halk için en doğru tercihi yaptıklarını düşünebilirler. Ancak bu onların yanılmayacağı anlamına da gelmez. Söz gelimi Yunanistan'ın NATO'nun askeri kararına dönmesi kararı buna örnek olabilir: 12 Eylül Darbesi'nden bir ay sonra 20 Ekim 1980 tarihinde Rogers Planı'nın kabulüyle Türkiye vetosunu kaldırmış, Yunanistan NATO'nun askeri kanadına dönmüştür (Armaoğlu, 2017:749). Kararı devlet elitleri, askeri darbenin sağladığı güçten yararlanarak kolayca alabilmişlerdir. Elbette kararın gerisinde Amerika ile ilişkileri normalleştirmek, Yunanistan ile gerginliği azaltarak Türkiye'nin güvenliğini sağlamak fikri yatmaktadır. Tabi daha genel anlamda düşünürsek bu karar devlet elitleri tarafından Türk halkının menfaatlerini korumak için alınmıştır. Fakat Yunanistan'da iktidarın değişmesiyle plan Türkiye açısından bekleneni vermemiştir, kamuoyunda da Yunanistan'ın NATO'ya dönüşü sıcak karşılanmamıştır. Kısacası bu karar devlet elitlerinin öngörülerinde yanılacaklarını

gösterdiği gibi, menfaatlerini düşündükleri halkın onların kararlarını tasvip etmeyebileceğini de göstermiştir. Yine buna benzer bir durum Körfez Savaşı'nda da söz konusu olmuştur. O sıralar Tercüman Gazetesi'nin dış politika yazarı olarak Cumhurbaşkanı Özal'ın basın bilgilendirmesi toplantısına katılan Fahir Armaoğlu, Özal'ın savaşa girmek için basını ikna etmeye çalıştığını belirtmektedir. Özal “Bir koyup, üç almaktan” söz etmektedir (Armaoğlu, 2017:788). Cumhurbaşkanı, şayet basın ikna edilebilirse, kamuoyunu ikna etmenin daha kolay olacağını bilincindedir. İkna için kullandığı önemli tez, bunun Türkiye'nin menfaatine olacağı, çok az şey verilip, çok şey kazanılacağıdır. Fakat bu tür bir telkin bütün o menfaat tekliflerine rağmen kamuoyunca hoş karşılanmamış, istenilen destek verilmemiştir.

Her iki örnek kamuoyunun dış politikada karar alıcılar açısından ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bunun en sık tekrarlanan örneği Amerikan kamuoyunun Vietnam Savaşı'na karşı oluşudur. Bu karşı oluş devlet elitlerini harekete geçirmiş, savaşı bitirmek için çareler aramaya sevk etmiştir. Heper'in yukarıda söylediği çevre ve elitler arasındaki bu gerilim dış politika açısından da ciddi sakıncalar yaratır. Karar alan elitler ile çevre arasında diyalog kurulamıyorsa o kararlar ne kadar önemli ve doğru olursa olsunlar kamuoyu desteği bulmazlar. Kamuoyu desteği olmayan kararların uluslararası arenada ciddiyeti zayıftır.

Buraya kadar dış politikadaki karar alma süreci aktörler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Biraz da Türk Dış Politikasının kurumsal tarafına, bu dış politikayı yürüten bakanlığa yakından bakalım.

1.1.1. Dışişleri Bakanlığı

7/7/2010 tarihli 6004 sayılı Dışişleri Bakanlığının Kuruluş Ve Görevleri Hakkında Kanun'un ikinci maddesinde bakanlığın görev ve yetkileri ve bunların dayandığı ilkeler ayrıntılı biçimde sıralanmıştır. İkinci maddenin, ikinci fıkrasının a bendinde bakanlığa dış politika ile teklifte bulunmak, hazırlık çalışmaları yapmak, hükümetin belirlediği dış politikayı uygulayıp, koordine etmek görevleri verilmiştir. Tabii bakanlığın hükümete dış gelişmeleri bildirmekten, diplomasi ve konsolosluk işlerini yürütmeye; iktisadi ve teknik konulardaki temasları yürütmekten, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi davalarını takip etmeye yığınla işi vardır. Bakanlığın ne denli kritik ve tartışmalı bir işi yüklendiğini anlamız bakımından şu örnek dikkat çekicidir: Yukarıda andığımız 6004 sayılı bakanlığın teşkilat kanunu meclisteki komisyonda görüşülürken tartışmalar yaşanmıştır. Bunlardan

biri yine yukarıda andığımız ikinci maddenin birinci fıkrasında belirtilen ilkeler ile ilgilidir. Önceki kanunda bulunmayan bu kısımda bakanlığın görevini yaparken bağlı kalacağı ilkeler sıralanıyordu. İlkelerden biri (ikinci madde birinci fıkra c bendi) bakanlığın görevini yaparken insan haklarına saygılı, ırk, din, dil her türlü ayrımcılığın karşısında olacağını belirtiyordu. Bu ilke komisyonda bulunan CHP milletvekili Hüseyin Pazarıcı'nın itirazı ile karşılaştı. Pazarıcı'ya göre Türkiye zaten bu değerlere saygılı ve savunan bir devletti ancak onları böyle teşkilat kanununa yazmak bazı unsurlar bizim işimize gelmediğinde, ulusal çıkarımıza uymadığında bizi zor durumda bırakabilirdi (Ünsal, 2017:238).

Tartışma ilk bakışta hemen herkesçe onaylanabileceği düşünülen ilkeler üzerinedir. Bunlar zaten anayasaca ve Türkiye'nin taraf olduğu insan hakları sözleşmelerince garantiye alınmışlardır. Ayrıca yine anayasanın 90. maddesinde "Usulüne uygun yürürlüğe konmuş temel hak ve özgürlüklerle ilgili uluslararası anlaşmalar ile kanunlar farklı hükümler içeriyorsa uluslararası anlaşmalar esas kabul edilecektir." demektedir. Peki bu itiraz yalnızca muhalefet etme güdüsünden mi kaynaklanmaktadır. Yukarıda aktör davranışlarını biçimlendiren pek çok etken olduğundan söz edilmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında Pazarıcı'nın eleştirileri, siyasi gelenek içinde devlet elitinin yerine getirdiği koruma ve kollama gayretinin bir neticesidir. Yalnızca bu husus bile bakanlığın hayli hassas ve ince bir çizgi üzerinde politika yaptığını gösterir. Bir yandan uluslararası arenada gayret gösterirken öte yandan da iç politikayı kollamak zorundadır.

Türkiye'de dış politikanın oluşumundan esas itibariyle hükümet sorumludur, Bakanlık bu sorumluluğun eksiksiz biçimde yerine getirilmesiyle ilgili gayret gösterir. Eski sistemde bakan başbakana karşı sorumluyken, yeni sistemde başbakanlığın ortadan kalkmasıyla doğrudan cumhurbaşkanına karşı sorumlu olmuştur. Böylelikle hükümetin başı olarak cumhurbaşkanının dış politikanın belirlenmesindeki etkisi eskisine göre daha da artmıştır. Bunun dışında TBMM de sorumlu organlardan biridir. Uzgel, özellikle 1990'lardan sonra Dışişleri Komisyonu'nun dış politika ile ilgili gelişmeleri daha yakından izlediğinin, hükümeti ve bakanlığı sorguladığının altını çizmektedir (Uzgel, 2016:92). Bu bize parlamentonun daha etkin biçimde dış politikayı izlediğini göstermektedir. Ayrıca yine 1990'lar boyunca ordunun gerek iç gerekse dış politikanın yönlendirilmesinde belirgin bir etkisi vardır. Bu etki 2000'lerin başında da kendisini hissettirmiştir. Ordu, hükümet üzerinde bir tür vesayet yetkisine sahip olmuştur. Bunu kullanarak iç ve dış politikada önemli kararlarda söz sahibi olabilmektedir. Vesayet etkisi Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti'nin 2002 yılında iktidara gelmesiyle yavaş yavaş kırılmaya başlanmıştır.

Sonraki yıllarda ordunun vesayeti tamamen kırılmış, buna paralel önemli iç ve dış politika konularında ordu yetkililerince verilen brifingler, basın açıklamaları görünmez olmuştur.

Türkiye’de dış politikada karar alma sürecinde belirleyici olan aktörlere göre bir sınıflama yapan Uzgel, bu süreci altı döneme ayırmıştır.

“ 1-Liderin belirleyici olduğu dönem (1919-1950)

2-Dışişleri Bakanlığının etkisinin arttığı dönem (1950-1960)

3-Kamuoyunun, muhalefet partilerinin ve aydınların etkili olabildiği dönem (1960-1980)

4-12 Eylül Dönemi (1980-1983)

5-İş dünyasının ön plana çıktığı dönem (1983-1991)

6-Ordunun ağırlığının arttığı dönem (1990’lar)“ (Uzgel, 2016:74).

Bahsedilen altı döneme bir yedinci maddenin eklenmesi, hükümetin ağırlık kazandığı dönem, 2000’ler sonrası denilmesi yanlış olmaz. Aslında şunu da ilave etmek gerekir. 1990’ların sonunda dış politikada aktör olarak dışişleri bakanı İsmail Cem ön plana çıkmıştır. Görevde bulunduğu 1997-2002 yılları arasında dikkat çeken bir isimdir. 2002’de Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti’nin iş başına gelmesiyle bu kez Ahmet Davutoğlu ismi önce danışman, sonra bakan olarak dış politikada sivrilmiştir.

Dışişleri Bakanlığının internet sitesinden alınan bilgilere göre bakanlık 1924’te 39 dış temsilciliğe sahipken bugün itibariyle 140 büyükelçilik, 13 daimi temsilcilik, 85 başkonsolosluk, 1 konsolosluk ajanlığı ve bir ticaret ofisi olmak üzere toplam 240 misyona sahip bulunmaktadır. Bakanlığı dış misyonlarda görev yapan 1792 diplomatik kariyer memuru bulunmaktadır. Bakanlığın toplam personel sayısı ekim 2018 itibariyle 6572’dir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2018:parag.13). 2019 bütçesine göre bakanlığın ödenek tavanı 4.635.760.000 TL’dir. Bu rakam İçişleri Bakanlığının ödenek tavanının neredeyse yarısına tekabül etmektedir (T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 2018:34). 2008 yılı verilerine göre Dışişleri Bakanlığının bütçe içindeki payının Diyanet İşleri Başkanlığı’nın payının 1/3’ü oranında olduğunu belirten Oran, bu ödeneğin bakanlığın yüklediği işlerle kıyaslandığında yetersiz olduğunu altını çizmektedir (Oran, 2016:55). 2019 bütçesinde de hemen hemen aynı durum söz konusudur. Bu bize bakanlık bütçesinde geçen yıllar zarfında çok da büyük bir iyileştirme yapılmadığını göstermektedir.

Öyleyse bakanlığın görece kıt imkânları içerisinde hizmetini yerine getirdiğini söyleyebiliriz.

Bakanlığın kıt imkânlarına bir de iç siyasadan kaynaklanan zorluklar da eklenebilmektedir. Böyle bir durum dışişleri bürokratinin işini yapmasını daha da zorlaştırabilmektedir. Tipik bir örneği 12 Eylül döneminde yaşanmıştır. 1982 yılında Anayasa Mahkemesi'nin 20. kuruluş yılı nedeniyle bir tören düzenlenmiştir. Törene İsviçre Federal Mahkemeleri üyelerini davet etmesi için Bern büyükelçiliğine talimat gönderilir. Fakat bu oldukça sıkıntılı bir durumdur, zira bir darbe sonrası anayasayı ilga ederek iktidara el koyan bir yönetim vardır. Böylesi bir durumun Avrupa ülkelerince pek hoş karşılanmayacağı tahmin edilebilir. Ancak dışişleri bürokrati çaresiz görevi yerine getirir. Sonuçta mahkeme üyeleri gelmedikleri gibi, bir de cübbelerini giyip basın açıklaması yaparak Türkiye aleyhine bir hava doğmasına neden olurlar. Dışişleri bürokrasına bu defa da bu durumdan merkezi haberdar etmek, olumsuz havayı dağıtmak gibi bir iş çıkmıştır (Oran, 2016:65).

Bütün bu zorluklara rağmen bakanlığın önemli bir hariciye geleneğini devraldığını görevinin ifasında da bu bilinçle hareket ettiğini söylemek yanlış olmaz. Yaptığı işin hassasiyeti nedeniyle bakanlık personel seçimi ve yetiştirilmesine özel önem vermektedir. Bakanlığın personelini yetiştirmek için 1968 tarihinde kurmuş olduğu eğitim merkezinin adı 6004 sayılı son teşkilat yasasıyla Diploması Akademisi olmuştur. Akademi Dışişleri mensuplarını görevlerine hazırlanmaktadır (Diploması Akademisi, 2018:parag.1). Akademi eğitim alan memurlar dış politikanın gerek belirlenmesinde gerekse yürütülmesinde görevlerine göre sorumluluklar üstlenmektedirler.

1.2. TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TARİHSEL ÇERÇEVESİ

20. yüzyıl eski güçlü imparatorlukların çözüldüğü, ulus devletlerin dünya politikasında yerlerini aldıkları bir zaman dilimi olmuştur. Bu zaman dilimi içinde yaşanan iki dünya savaşı uluslararası politikanın çerçevesini belirlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti, son yüzyılı modernleşme hamleleriyle geçen Osmanlı İmparatorluğu'ndan, batıcılığı ve dış politika alanında dengenciligi devralmıştı. Batıcılık yalnız dış politika bakımından değil devlet kimliği bakımından önemli bir husustu. Batılılaşma çabaları için 19. yüzyılda önemli mücadeleler verildi. Askeri alanda başlayan ıslahatlar zamanla devlet bürokrasinin diğer alanlarına sıçradı. Eğitim alanındaki reformlar ile batı tarzı eğitimden geçmiş devlet elitinin yetişmesi batılılaşmayı imparatorluk siyasasının en önemli meselesi hâline getirdi.

Batı düşüncesiyle temas eden aydının yetişmesi bakımından 1821 Rum İsyanı'ndan sonra kurulmuş olan Tercüme Odası çok önemli bir işlev üstlenmiştir. Batı dillerini bilecek, batılı devletlerle doğrudan ilişki kurabilecek bürokratik elit bu oda vasıtasıyla yetiştirilecekti. Batı dilini öğrenen onun düşüncesiyle temas eden imparatorluk eliti, son yüzyılda imparatorluğun geleneksel yapısını modernleştirmenin uğraşını verdi. Bu noktada Lewis'in söyledikleri dikkat çekicidir:

“ 1871'e varıldığı zaman reform, basit bir geçmişe dönüş politikasını imkânsız kılacak kadar yol almış bulunuyordu. Eski düzenin yıkılması, onun yeniden ihyasına imkân bırakmazcasına köklü olmuştu; iyi veya kötü, Türkiye'nin önündeki tek yol, modernleşme ve Batılılaşma yoluyla. Hızlı veya yavaş, doğru veya dolambaçlı gidebilir, fakat geriye dönemezdi.” (Lewis, 1998:127).

Batılılaşma cumhuriyet ile birlikte devletin resmi politikasının ilkelerinden biri haline gelmiştir. 19 yüzyıldan devralınan bir başka miras ise Rusya tehlikesidir. Rus Çarlığı her ne kadar kuruluşu 16. yüzyılın ortalarına, Altınordu Hanlığı'nın Rusya'daki hakimiyetine son verilmesine kadar gitse de esas olarak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güçlü bir devlet Avrupa sahnesinde sivrilmeye başlamıştır (Armaoğlu, 2017:26). 19. yüzyılda iyice zayıflamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yanı başındaki bu güçlü devlet onun için her an tehlike oluşturuyordu. Rus Çarlığı gücünü daha da arttırabilmek için sıcak denizlere inmek istiyordu, bunun yolu ise Osmanlı elindeki Boğazlar'dan geçiyordu. Osmanlı İmparatorluğu bu Rus tehlikesine karşı batılı devletleri arkasına alarak denge oluşturuyordu. Bu korkuyu ve ona karşı denge kurmayı Cumhuriyet yönetimi de tevarüs etti. Mesela Ankara, Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusunda Sovyetler Birliği'nin de onayını almaya çalışıyordu. Çünkü batıya yaklaşmak isterken yanı başındaki Sovyetler'i de kışkırtmaktan çekiniyordu (Balcı, 2013:37). Yine bu denge meselesine bir başka örnek 1936 yılındaki Türkiye-İngiltere yakınlaşmasıdır. Türkiye 1936'da askeri ve ekonomik anlamda İngiltere ile yakınlaşmıştır. Bu yıl İngiltere'ye askeri üslerden yararlanma imkânı verilmiştir. Tabii Avrupa'da gelişen İtalyan tehdidi bunun altında yer almakla birlikte, Balcı başka iki noktaya dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan birincisi Rusya'nın birinci beş yıllık sanayi planının ekonomik finansmanından sonra yeni bir yardıma sıcak bakmamasıdır. İkinci husus ise 1936'ya gelindiğinde Türkiye ticaretinde Almanya'nın payının yüzde ellilere kadar çıkmış olmasıdır. Tabii tek bir devletle bu denli yoğun ticaretin dış politika için sakıncalarını bilen dönemin yöneticilerinde bir denge kurmak istemişlerdir. 1936'da

Alman firmasının daha iyi teklifine rağmen Karabük Demir Çelik fabrikasının yapımını İngilizler'e vermişlerdir (Balcı, 2013:40).

İsmet İnönü için biraz da istihza ile söylenen şu sözler bu dengcilik tutumuna işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir: *“Rusya'nın adını bir konuşmasında Amerika'dan önce kullanmışsa, öteki konuşmasında Amerika'ninkini önce kullanacak kadar ihtiyatlı İnönü.”* (Cem, 2011:170). Elbette bu durumun tarihi şartlar ve siyasal kültür ile derinden ilişkisi vardır. Birinci Dünya Savaşı savaşı taraflar arasındaki sorunları çözemediği gibi bunlara yenilerini ilave etmiştir. Versay Anlaşması'nın Almanya'ya yüklediği savaş tazminatı borçları çok yüksekti. Ülke ciddi ekonomik ve siyasal sorunlarla karşı karşıyaydı. Yüksek enflasyon paranın değerini eritiyordu. Kriz 1923'te en yüksek seviyeye ulaştı: *“1923 Şubat'ında Berlin'de bir kilo et 3400 Mark iken Kasım ayında bu fiyat 280 milyar Mark idi.”* (Armaoğlu, 2017:144). Kısacası Almanya savaşın yarattığı sonuçlardan rahatsızdı ve bunların değişmesini istiyor, revizyonist bir politika takip ediyordu. İtalya'da Birinci Dünya Savaşı sonrası düzeninden hoşnut değildi, toprak kazanmaya çalışıyordu, Akdeniz için Musollini'nin söylediği Mare Nostrum (Bizim Deniz) sözü bunun en açık belirtisiydi. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak genişletme iddiası bulunmuyordu. En son 1939 yılında Hatay, barışçı biçimde Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmıştı. Türkiye'nin dış politikası da mevcut sınırlarını koruyarak, yeni devleti ekonomik ve siyasi anlamda güçlendirme üzerine kurulmuştu. Bu nedenle “statükoculuk” dış politikanın temel özelliklerinden biriydi. Gönlübol, Atatürk dönemi dış politikasını ele aldığı çalışmasında bu politikanın amaç ve ilkelerini şöyle sıralamıştır:

“ Amaçlar: 1- 'Milli' Bir Devlet Kurmak, 2- 'Tam Bağımsızlık', 3- 'Batılılaşmak', 4- 'Mazlum Milletlere' Örnek Olmak,

İlkeler: 1- Gerçekçilik, 2- Hukuka Bağlılık, 3- 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh' “ (Gönlübol, 1987:235).

Bu ilkeler bize yeni devletin mevcut uluslararası hukuka bağlı, onun sınırları içinde milli varlığını gerçekleştirme emelinde olduğunu göstermektedir. Zira dış politikayı belirleyen dönemin devlet elitleri Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkımı yaşamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında devlet elitleri dış politikada büyük güçler arasında denge politikasını terk ederek imparatorluğun kaderini Almanya ile ittifaka bağlamışlardır. Bu ittifak sonucu Osmanlı İmparatorluğu kendisini hiç de hazır olmadığı büyük savaşın içinde bulmuştur. Zihinlerde taze olan bu deneyim devlet elitlerini oldukça

dikkatli adımlar atmaya sevk etmiştir. Bu denge politikası, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girmemesi için ustalıkla biçimde yürütülmüştür. Savaşta Almanlar neredeyse Türkiye sınırına kadar gelmişlerdi, ayrıca İtalyan tehlikesi söz konusuydu. Müttefik devletlerden Sovyet Rusya Türkiye'nin yanı başındaydı. Böylesi bir ateş çemberinin içindeki ülkeye, İngiltere ile garanti görüşmeleri yapılırken, Franz Von Papen Almanya'nın Türkiye büyükelçisi olarak atandı. Von Papen başbakanlık yapmış güçlü bir bürokrattı. Böylesi birinin büyükelçi olarak atanması Almanya'nın Türkiye'ye verdiği önemi göstermektedir (Armaoğlu, 2017:319). Hem Mihver hem de Müttefik devletler Türkiye'yi yanlarında savaşa sokmak için gayret sarf ediyorlardı. Türkiye çok keskin bir hat üzerinde savaşa girmeyerek ustaca ayakta durmayı başarmıştır. Tabii ihtiyatın bunda payı büyüktü, mesela bu ihtiyatı anlatması bakımından şu örnek dikkat çekicidir. Saygın bir dış politika yazarı olan Ahmet Şükrü Esmer, savaş sırasında İnönü tarafından bir yazısı dolayısıyla eleştirilmiştir. Bu yazıda Esmer, Alman Şansölyesinden bahsederken "Hitler" diyordu. İnönü "Herr Hitler" yahut "Şansölye Hitler" yazması gerektiğini belirtip eleştirmiştir (Deringil, 2014:10). Çünkü Türk basını savaşan taraflarca yakından takip ediliyordu. Tabii yalnız savaşan taraflar değil Türkiye'de basının adımlarını çok ciddi biçimde izliyordu. Türkiye'nin savaşın yıkımından uzak kalan bu politikasının başarısını dış politika felsefesine bağlıyordu Deringil. Ona göre "Bu felsefe, gerçekçi bir biçimde değerlendirilen olasılıklar, kısıtlar, çıkarlar ve engellerden oluşan bir etmenler dizisinin üstüne kurulmuştu." (Deringil, 2014:1). Bu noktada Gönübol ile Deringil'in söylediklerinin birbirlerini tamamladıklarını söyleyebiliriz.

Dış politikada karar alma süreçlerinin üzerinde durduğumuz bölümde geleneğin önemini altını çizmeye çalışmıştık. Aktörleri biçimlendiren siyasal sosyalleşme faktörlerinin onların kararı üzerindeki etkisi kaçınılmazdır. Böyle yaklaşıldığında statükoculuk ve denge politikalarının önemi daha iyi anlaşılabilir. Türkiye iyi ya da kötü Osmanlı İmparatorluğu'ndan önemli bir miras devralmıştır. Bugün, içerisinde yaşanan topraklar Osmanlı coğrafyasının küçük de olsa bir parçasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ilişkilerini stratejik bakımdan etkileyen kimi hususların Türkiye Cumhuriyeti'ni de etkilemesi kaçınılmazdır. Öyleyse bu noktadan bakıldığında, Osmanlı tecrübesine dikkat eden aktörlerin tutumu daha iyi anlaşılabilir (Sander, 2010:12).

Türk dış politikasını anlayabilmemiz için bir başka anahtar kavram Oran'ın dikkatimizi çektiği "Orta Büyüklükte Devlet" kavramıdır. Buna göre uluslararası sistemde devletleri büyük ve küçük devletler olarak ikiye ayırabiliriz. Büyük devletler uluslararası

politikanın belirlenmesinde söz sahibi olan devletlerdir. Sistemin ya da oynanacak oyunun kuralları genellikle onlar tarafından çizilir. Zira büyük devletlerin askeri, ekonomik, siyasi, toplumsal güçleri uluslararası politikayı etkilemeye yeterlidir. Küçük devletlerin böyle bir gücü yoktur, görece zayıftırlar. Uluslararası politikayı etkileyemezler. Bir de bunlar dışında orta büyüklükte devletler vardır. Bunların uluslararası politikaya etkileri görece sınırlıdır. Fakat konumları itibarıyla bölgesel politikada önemli bir yer işgal ederler. Böylelikle büyük devletleri zaman zaman etkilemeleri ya da onlarla pazarlığa girişmeleri söz konusu olabilir (Oran, 2016:29). Yukarıda üzerinde durduğumuz denge oyununun sürdürülebilmesinde orta büyüklükte devlet olmanın imkânlarından da yararlanılmıştır. Zira Türkiye'nin konumu onu Mihver ve Müttefik devletleri için önemli bir aktör hâline getiriyordu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonrası uluslararası düzen yeni bir şekil aldı. Savaş Avrupa'nın güçlü devletleri olan İngiltere ve Fransa'yı büyük ölçüde tüketti. Savaşın sonra iki büyük güç dünya politikasında yerlerini aldılar. Amerika, Avrupa'nın iç işlerine karışmamak demek olan Monroe Doktrini'ni terk ediyor dünya sahnesine bir hegemon güç olarak çıkıyordu. Hegemon güç dünya siyasetini belirlemede büyük pay sahibidir. Ayrıca dünya ticaretinden de daha fazla pay alır. Tabii böyle olabilmesi için uluslararası ticaretin açık olmasından yana olurlar. Ayrıca para birimleri uluslararası geçerliliği olan bir ödeme aracıdır. Dünyanın "jandarmalığı" taraflarından yapıldığı için birçok ülkede askeri tesisleri vardır. Ayrıca bu hegemon güce rakip olabilecek, zaman zaman ona meydan okuyacak güçler de bulunur (Uzgel, 2016:31). Hegemon gücün karşısında ise Sovyet Rusya yer alır. Böylece iki kutuplu dünyaya adım atılmıştır. Çöken Avrupa'nın yeniden ayağa kaldırılması gereklidir, bir yandan yeni kurulan uluslararası sistemin hukuki ve iktisadi altyapısını inşa etmek lazımdır. Bu doğrultuda IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kredi kuruluşları oluşturulur. Dünya ticaretinin serbest biçimde yapılabilmesi için kurulan GATT zamanla Dünya Ticaret Örgütü'ne dönüşür. Dünyadaki sorunları çözmede yetersiz kalan Milletler Cemiyeti yerine görece güçlü bir yapı Birleşmiş Milletler Kurulur. Birleşmiş Milletler sözleşmesi ile yeni uluslararası sistemin hukuki temeli de atılmış olunur. Hegemon gücün karşısındaki güç Sovyet Rusya kendi bloğunda bulunan sosyalist ülkeler için söz gelimi COMECON gibi ekonomik ve sosyal yardımlaşma örgütü kurdu. Ancak uluslararası sistemin onlar da dışında kalamadılar. Söz gelimi Sovyet Rusya da Birleşmiş Milletlerin bir üyesiydi. Mevcut uluslararası sistem bu ülkenin de politikasını şekillendiriyordu.

Meselenin Türk Dış Politikası ile ilgili yanına bakıldığında ise İkinci Dünya Savaşı esnasında başarı ile sürdürülen tarafsızlık politikasının Soğuk Savaş dünyasında pek de mümkün olamayacağı görülmüyordu. Türkiye batılı devletlerin bulunduğu blokta yer almak istiyordu. Çünkü Lale Devri'ne kadar geri götürülebilecek modernleşme hamlesinin yüzü batıya dönük olmuştur. Mirasını devraldığı imparatorluğun son yüzyılı batılılaşma mücadelesiyle geçmiştir. Yeni kurulan cumhuriyet ise batılılaşmayı resmi devlet politikası haline getirmiştir. Şu halde Türkiye'nin batı blokunun içinde olma tercihi anlaşılabilir.

Bunun dışında Rusya, imparatorluğu 18. yüzyıl sonundan beri tehdit eden bir güç olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti ise Sovyet Rusya ile olan münasebetlerinde oldukça dikkatli davranmıştır. Bu dikkatin iki yönü vardır: Birincisi Sovyet Rusya'yı karşısına alacak herhangi bir davranıştan kaçınma, ikincisi komünist rejimin kendi ülkesine nüfuz etmesine olanak tanımamadır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra Türkiye Sovyetler Birliği ile ciddi sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, 1925 tarihli Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşmasının 7 Kasım 1945'te fesih edileceğini Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'e 19 Mart 1945'te tebliğ etmiştir. Fesih gerekçesi olarak İkinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu yeni koşullar öne sürülmüştür. Türkiye cevabında Sovyetler ile görüşmeye hazır olduğunu belirtmiştir. Ancak kısa bir süre sonra bu yeni şartların Montreux Sözleşmesi'nde değişiklik ve Kars ve Ardahan'ın Rusya'ya terki olduğu anlaşılınca Türkiye buna olumsuz cevap vermiştir (Bilge, 1996:389). Esasında Sovyetler Birliği Boğazlar'dan üs talep etmektedir.

Tabi Türkiye, bu gelişmeden bir hayli tedirgin olmuştur. Çünkü Rusya savaş sonrası düzenin kurulması için Amerika ile toplantılar yapmaktadır. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı boyunca izlediği tarafsızlık politikası savaş sonunda Türkiye için sıkıntı yaratacaktır. Sovyet Rusya Türkiye'nin savaşa katılmamasını kendisi açısından kâra çevirmek istemektedir. Türkiye için buna karşı bir önlem olarak batı blokuna eklemekten başka bir çare kalmamıştır. Uluslararası siyasi gelişmelerin iç politikayı da etkilemesi kaçınılmazdı. Türkiye bir yandan batı blokuna eklemeye çalışıyordu ama tek partili yapısı, "Milli Şef'i ile Amerika'nın Sovyet Rusya'ya karşı bayraktarlığını yaptığını "Özgürlük", "Demokrasi" gibi ilkelerden de uzak bir görüntü çiziyordu. Devlet elitleri bu durumun değişmesi gerektiğini kavramada gecikmediler. CHP içerisinden çıkan, Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'na muhalefet eden dört milletvekili: Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü "Dörtlü Takrir" adı verilen bir önerge imzaladılar. Böylece Demokrat Parti'nin temelleri atılmış oldu.

Önerge ile “*Milli hâkimiyetin tek tecelli yeri olan Büyük Millet Meclisi’nde, hakiki bir murakabenin sağlanması, demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve anayasanın halkçı ruhunu takyit eden bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde de yine bu maksatların icap ettirdiği tadillerin hemen icrasını*” talep ediyorlardı (Eroğul, 2017:14). Bu talepler devrin ruhunu göstermesi bakımından önemlidir. Önergelerine olumlu yanıt alamayan muhalifler 7 Ocak 1946’da partilerini kurdular. DP 1946’da girdiği hayli tartışmalı seçimi kaybetti. 1950 seçimlerinde ülkeyi kuruluşundan beri yönetmekte olan CHP’den iktidarı devraldı. Fakat bu devralıştan önce Türkiye politik tercihini batı blokundan yana yapmıştı. 1947 yılında ilan edilen Truman Doktrini ardından gelen Marshall Planı ile Türkiye Amerika’dan askeri ve iktisadi anlamda yardım almaya başlamıştı. Türkiye 1949 yılında kurulan NATO’nun askeri şemsiyesinin içinde yer almak, Sovyet Rusya tehdidine karşı kendisini korumak için istek duyuyordu. Bu nedenle yeni kurulan DP hükümeti 1950’de Kore’ye asker gönderme kararı aldı. Neticede 1952 yılında Türkiye NATO’ya kabul edildi.

İkinci Dünya Savaşı ertesinden 1960’lara kadar Türkiye’nin dış politikasının yönü hep Amerika’ya dönüktü. Amerika ile müttefiklik ilişkisine hanel getirebilecek adımlardan kaçınılıyordu. Mesela 1949’da, İsrail’i kuruluşundan kısa bir süre sonra tanıyan ilk müslüman devlet oldu. 1958’de Cezayir için yapılan self determinasyon önerisine çekimser kaldı. Böylesi politikalar Türkiye’nin, Orta Doğu ile olan ilişkilerine zarar verdi. Mesela Cezayir oylamasında Yunanistan’ın Asya-Afrika ülkeleri birlikte Cezayir’in self determinasyonu için oy kullandığı hatırlanırsa Türkiye’nin “emperyalizmin Orta Doğu’daki sözcüsü” imajı daha iyi anlaşılacaktır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2016:635). Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu’nun bağlantısızların yaptığı toplantıdaki batının sözcülüğü üstlendiğine yukarıda değışmiştik. Bu durum Türkiye’ye blokların dışında kalan ülkelerin de mesafeli davranmasına sebep oldu.

Türkiye’nin karşısına 1950’lerin ortalarından itibaren sonraki yıllarda onu sürekli uğraştıracak bir sorun çıktı. Başlangıçta Türk yetkililer “Kıbrıs diye bir sorunumuz yoktur.” deseler de adada İngiltere’nin mevcut statüsünün devam etmeyeceği anlaşılınca taksim tezinden yana oldular. Tabi bu durum iki komşu iki NATO müttefiki arasında sürekli olarak gerilim yaratıyordu. Türkiye batılı müttefiklerinden Kıbrıs konusunda istediği desteği bulamıyordu. 1953 yılında Stalin’in ölümüyle Sovyet Rusya’nın dış politikası yumuşamaya başladı. Fakat Sovyetler ile Türkiye arasındaki görece yakınlaşılın bu dönemde de sıkıntılar eksik olmadı. 1957’de Türkiye’ye yerleştirilen nükleer füzeler,

1960'da Sovyet Rusya'nın düşürdüğü Amerika'ya ait, İncirlik üssünden havalanan U-2 casus uçağı kriz yarattı. Fakat bu krizler aşılabildi. Ellilerin sonlarına doğru Türkiye'nin bozulan ekonomik durumu ve ABD'den istenilen kredilerin alınamaması, rotanın 1957'den itibaren ekonomik olarak yakınlaşılana Sovyet Rusya'ya çevrilmesine neden oldu. 11 Nisan 1960'da açıklama yapan Başbakan Menderes, temmuz ayında Rusya'yı ziyaret edeceğini belirtti (Balcı, 2013:101).

Her ne kadar darbe dolayısıyla bu ziyaret gerçekleştirilememiş olsa da Türkiye'nin tek taraflı politikanın sıkıntılarını aşabilmek için arayış hâlinde olduğunu göstermektedir. Altmışlı yıllarda Türk siyasi hayatında önemli değişiklikler yaşanmış. Mevcut iktidar 27 Mayıs Darbesi ile tasfiye edilmiş, yeni bir anayasa yapılmıştır. İktidar sivillere devredilmiş ancak iktidar üzerindeki askeri vesayet MGK'nın anayasal bir kurum hâline getirilmesiyle kalıcılaştırılmıştır. Dolayısıyla dış politika yapım sürecinde askerlerin ağırlığı artmıştır. Bunun dışında 1961 anayasasının sağladığı hak ve özgürlükler, ellilerin sonlarında iyice artmış muhalefet için kendini ifade imkânı sağlıyordu. Böylelikle kamuoyu dış politikayı ilgilendiren, eskiden daha dokunulmaz olan, yalnız devlet elitlerin tartışabildiği konular hakkında bilgi sahibi olabiliyordu. Forum ve Yön gibi dergilerde eleştirel dış politika yazıları kaleme alınıyordu. 1965 seçimlerinde parlamentoya giren Türkiye İşçi Partisi, Amerikan yanlısı dış politikayı eleştiriyordu (Uzgel, 2016:79).

Müttefiklik ilişkisinde Türkiye açısından rahatsız edici bir gelişme 1962'de yaşandı. Sovyet Rusya, Amerika'nın Türkiye'ye füze yerleştirmesine karşılık olarak Küba'ya füze yerleştirmeye başladı. Bu durum Amerika ile Sovyet Rusya ilişkilerinde gerginliğe sebep oldu. Sonunda iki büyük devlet anlaşılarda. Amerika Türkiye'deki füzeleri sökecek, Sovyet Rusya ise Küba'ya füze yerleştirmeyecekti. Her ne kadar dönemin yöneticileri krizde Amerika'yı destekler göründülse de, bu Amerika'nın gerektiğinde Türkiye'nin güvenliğini pazarlık konusu yapabileceğini onlara gösterdi. Nitekim 1970'te mecliste yaptığı konuşmada füze krizi sırasında başbakan olan İsmet İnönü şöyle diyordu:

“ (...) Amerikalılar bize Jüpiterlerin demode oldukları için çekileceğini söylediler. Onların yerine Polaris denizaltıları ikame edilecekti. Ancak daha sonra öğrendik ki, Sovyetlerle pazarlık yapmışlar. Bu olay gösterdi ki, Türk yöneticileri bugün Amerikalıların Türkiye'yi istenmeyen krizlere sokmasına izin vermemeli ve dikkatli davranmalıdır. (...)” (Erhan, 2016:684). Bu devlet elitinin bakışlarındaki değişikliği göstermesi bakımından dikkat çekiciydi. Tabi İnönü'yü bu noktaya getiren bir başka önemli gelişme daha yaşandı. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahaleyi düşündüğü 1964 yılında ABD başkanı Johnson, İnönü'ye

mektup gönderdi. Mektup diplomatik nezaketin sınırlarını zorlayan tepeden bir üslup ile yazılmıştı. Türkiye’yi müdahaleden vazgeçirmek için müdahale sonucu SSCB ile sorun çıkarsa NATO’nun Türkiye’yi savunmayabileceğini söylüyordu. Mektup 1966 yılında basına sızdırıldı, tepkiyle karşılandı. Türkiye batı yanlısı politikasına değiştirmemekle birlikte yalnız Amerikan müttefikliği üzerine kurulu yapısını ciddi biçimde sorguluyordu.

Yukarıda bahsi geçen Yön Dergisi’ni çıkaranlardan Doğan Avcıoğlu, “Türkiye’nin Düzeni” isimli 1968 yılında yayınlanan çalışmasında Amerikan tipi kalkınmanın eleştirisini yapıyordu. Bora, Avcıoğlu’nun bu kitabı için şu tespitte bulunmaktadır: *“1968’de yayımlanan iki ciltlik eserin, 1980’lere dek, Türkiye’nin en çok basılan kitaplarından biri olduğuna, her nevi solcu kitaplığında bulunduğu şüphe yoktur.”* (Bora, 2017:611). Bu bize kitabın yetmişlerde pek çok kişinin siyasal sosyalleşmesinde etkili olduğunu göstermektedir. Bunlardan biri de İsmail Cem’dir, 1970 yılında yayınlanan kitabı “Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi”ni kaleme alırken Avcıoğlu’nun bu çalışmasından istifade etmiştir. Dolayısıyla Avcıoğlu’nun Amerika konusundaki yaklaşımı, yetmişlerin ruhunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Avcıoğlu Truman Doktrini sonrası Türkiye’ye kullanılmaz durumda olan makina ve teçhizatın verildiğini, bunun da yedek parçasının yine Amerikan’dan getirildiğini belirtmektedir. Ayrıca gelen bu makinaları kullanmak için Amerikalı uzmanlar Türk subaylara eğitim vermektedirler. Bu, Amerikan ordusundaki sıradan bir çavuşun Türk generaline eğitim vermesi gibi garip bir durumu doğurmaktadır. Amerika’nın Türkiye’ye biçtiği rol, tarım ülkesi olmasıdır. Sanayi alanına yatırım yapmamalıdır. Böylece Türkiye’nin Atatürk döneminde başlamış olan sanayi hamlesi Amerika’ya yaklaşmakla terk edilmiştir. Amerika yapmış olduğu yardımlarla: *“... Amerikan sermayesinin çıkarlarını gözetmek, öte yandan büyük toprak ve ticaret çıkarlarını geliştirmek, onları birçok hâlde yabancı sermaye ile işbirliği hâlinde ve genellikle hafif tüketim sanayiine yöneltmek için yararlanmışır.”* (Avcıoğlu, 1971:385). Kısacası bu söyleme göre Türkiye’nin Amerikan yanlısı yaklaşımı onu sadece dış politikada zor duruma sokmuyor, kalkınıp, zenginleşmesine de mani oluyordu. Zira Amerika’nın karşısında sanayileşmiş, müreffeh bir ülke görmek yerine; tarıma dayalı ekonomisiyle oldukça zayıf sanayisiyle kolay etkilenebilir bir müttefik arzu ettiğinin altı çiziliyordu.

Amerika’nın Türkiye’nin plana dayanan kalkınma modeline kredi sağlamaması, 1965 seçimleri ile iktidara gelen Süleyman Demirel’in AP’sini başka arayışlara sürükledi. 1967 yılında Sovyetler Birliği ile Ekonomik-Teknik İşbirliği Anlaşması imzalandı. Bu tabi

sadık bir müttefik olan Türkiye’den beklenmeyen şaşırtıcı bir davranıştı. Daha sonra da gündeme gelen eksen tartışmaları çıktı, Türkiye dış politikada eksen mi değiştiriyordu? Böyle bir soruya yanıt birinci ağızdan başbakan Demirel’den geliyordu. Türkiye’nin kalkınmaya önem verdiğini, kalkınma için hazırlanan projelere destek bulmak için batıdan kaynak arayışı içinde bulduklarını ama destek bulamadıklarını belirtiyordu. Bu bir eksen değişikliği demek değildi (Balcı, 2013:109). Evet bu bir eksen değişikliği demek değildi ama Demirel 1965 seçimlerine “Millete plan değil pilav lazım.” diyerek girmiş, kalkınma meselesinin altını çizmişti. Şu hâlde Türk dış politikasının daha faydacı bir anlayışla yürütüleceği iyice belirginleşmiş oluyordu.

Çok yönlü dış politika takip etmeye çalışmanın bir başka göstergesi Demirel Hükümeti’nin 1969 yılında aldığı İslam Zirve Konferansı’na dışişleri bakanı düzeyinde katılma kararıdır. Bu karar Cumhurbaşkanı Sunay tarafından laikliğe uygun olmadığı gerekçesiyle hoş karşılanmamasına rağmen, hükümet konferansa katılma kararından geri adım atmamıştır (Balcı, 2013:128). Askeri vesayetin epey etkili olduğu zamanlarda, laiklik gibi hassas olunan bir konudan eleştirisi gelmesine rağmen hükümetin geri adım atmaması dış politikadaki faydacı anlayışın göstergesidir. Zira uluslararası arenada Kıbrıs meselesi dolayısıyla kendisini yalnız hisseden Türkiye çıkış arayışı içerisindedir.

1970’lere Amerikan karşıtı gösterilerle, Amerika ile yapılan ikili anlaşmaların tartışılması, Amerikan’ın Türkiye’deki üslerinin ve askeri personelin statüsünün sorgulanması ile girilmiştir. 1970’lerin hemen başında Amerika Türkiye’ye haşhaş ekimini yasaklaması için baskı yapmaya başlamıştır. Uyuşturucudan ölümler karşısında hassaslaşan Amerikan kamuoyunu yatıştırmak için tedbir almaya çalışan Amerikan yönetimi haşhaş ekimi engellenmediği takdirde ekonomik yardımların askıya alınabileceği uyarısında bulunmuştur. Demirel Hükümeti sonunda haşhaş ekimini kısmen yasakladı, ancak bu tabi çiftçi açısından rahatsızlık verici durumdu. Zira Türkiye’deki üretim yağ ve sofralık tüketim içindi, kısmen de olsa yasaklanması çiftçiyi zarara uğrattıyordu. Bu arada Türkiye bir askeri müdahale yaşadı, 12 Mart müdahalesi ile birlikte Nihat Erim’in teknokratlar kabinesi kuruldu. Bu kabinenin seçimlere gitmek gibi bir kaygısı olmaması, Amerika’yı memnun etmek gibi bir endişesinin bulunması nedeniyle haşhaş ekimi tümenden yasaklandı (Erhan, 2016:703).

1974’de CHP-MSP hükümeti haşhaş ekimini serbest bıraktı. Türkiye o yıl haşhaş meselesini unutturan önemli bir gelişme yaşadı. Kıbrıs’da gerçekleştirilen askeri darbe ardından Türkiye adaya askeri hareket gerçekleştirdi. Bu müdahalenin ardından Amerika

Türkiye'ye ambargo kararı aldı. Türkiye'nin buna karşı tepkisi aynı sertlikte oldu. 13 Şubat 1975'de Kıbrıs Türk Federe Devleti kuruldu. 25 Temmuz 1975'te bakanlar kurulu savunma ve işbirliği anlaşmasını feshetti. Kararda 1969 tarihli Türkiye ile Amerika arasında yapılan savuma ve işbirliği anlaşmasının feshedildiği, Türkiye'deki bütün savunma tesislerin faaliyetleri, İncirlik NATO görevinde kalmak kaydıyla durduruldu. Faaliyetleri durdurulan tesisleri Türk Silahlı Kuvvetleri devraldı. Ayrıca bu üslerdeki Amerikan personeline sağlanan gümrük avantajlarına son verildi. Askeri uçaklarının üsler arasında serbest dolaşımı durduruldu (Erhan, 2016:707). Amerika ile müttefiklik ilişkisini her durumda devam ettirmeye gayret eden Türkiye için bunlar oldukça radikal adımlardı. Bu gelişmeler Amerika bakımından da endişe vericiydi. Ambargo kararının sertliğinin farkında olan, Kongre'yi yumuşatmak için gayret sarf eden Başkan Ford ve Dışişleri Bakanı Kissenger bu sonucu arzu etmiyorlardı. Dünyada Soğuk Savaş bir yumuşama evresindeydi, ancak sorun tam anlamıyla çözülmemişti. Sovyet Rusya tehlikesi hâlâ devam ediyordu. Şu hâlde Amerika için Türkiye'de üsleri kullanmamak stratejik açıdan tehlikeliydi. Dışişleri Bakanı Kissinger'in Amerika'nın yumuşama politikasını eleştirenlere karşı söylediği şu sözler Amerika'nın dış politika yaklaşımını göstermesi bakımından dikkat çekiciydi:

“Birleşik Devletler ile Sovyetler Birliği arasındaki rekabeti ve uzlaşmaz ideolojik farklılıkları, hiçbir politika yakın zamanda ortadan kaldıramaz, bütün çıkarları birbirine uygun duruma getiremez. Biz, çıkışların ve inişlerin kaçınılmaz olduğu sürüncemeli bir süreçle uğraşıyoruz. Fakat maceracılığa karşı ceza ve ılımlı harekete karşı teşvik politikasından başka çare yoktur.” (Kissinger, 2018:738).

Öyleyse Sovyet Rusya'nın yanı başındaki Türkiye'de askeri üsleri kullanamamak Amerikan dış politikası açısından katlanılabilir bir durum değildi. Amerika bu durumu düzeltmek için girişimlerde bulundu, ancak Kongre, Kıbrıs meselesini gündeme getirerek, ambargo kararından geri adım atmadı. Ambargonun tamamen kalkmasını beklemek için 1978 yılını beklemek gerekti. Bu altmışların sonunda iyice belirginleşen Amerikan karşıtı eğilimleri arttırdı. Amerika, Türkiye ilişkileri seksenlere onarılması gereken bu sorunlarla adım atıyordu. Türkiye 1945 sonrası dönemde olduğu gibi bir dış politika takip etmiyor, örneğin NATO'nun askeri kanadından çekilen Yunanistan'ın tekrar dönüşüne Amerika'ya rağmen izin vermiyordu.

Yine aynı dönemde Ortadoğu ülkeleriyle yakınlaşmaya devam edildi, Türkiye çok yönlü dış politikasını sürdürmeye gayret ediyordu. 1973'deki Arap-İsrail Savaşı'nda

Türkiye Arapların yanında yer aldı. İsrail'e yardım etmek isteyen Amerika'nın İncirlik'i kullanmasına izin vermediği gibi Araplara yardım götüren Sovyet uçaklarına hava sahasını açtı. 1975'te Filistin Kurtuluş Örgütü tanındı, 1976'da İslam Konferansı Örgütü'nün toplantısı İstanbul'da yapıldı. Türkiye Arap ülkeleri altmışların sonundan itibaren sürdürülen yakınlaşmanın faydasını 1973'deki petrol ambargosu sırasında gördü, Türkiye'ye ambargo uygulanmadı. Üstelik Türkiye Arap ülkeleri ile ticaret yaparak, döviz açığını azalmayı sağladı (Balcı, 2013:148). Yetmişler petrol fiyat artışlarından dolayı küresel olarak ekonomik sarsıntının geçirildiği bir dönemdi. Yergin'in aşağıdaki tespiti bu dönemi anlamak açısından dikkat çekicidir:

“Fiyat artışlarından olumsuz olarak en fazla etkilenen grup gelişmekte olan ülkelerden Tanrı'nın petrol bahşetmediği ülkelerdi. 1970'lerde yaşanan fiyat şoku ekonomik gelişmeye vurulan en zararlı ve en tahrip edici darbedir. Enflasyon şokları gelişmekte olan ülkelerin sadece geri kalmasına neden olmamış, ödemeler dengesini bozmuş ve büyüme hızlarını ya geciktirmiş ya da bütünüyle durdurmuştur. Bu ülkeler dünya ticaret ve yatırım kısıtlanmasından da zarar görmüştür.” (Yergin, 2017:596).

Yergin'in söylemiyle, “Tanrı'nın petrol bahşetmediği” ülkelerden biri de Türkiye'ydi. Evet petrol ambargosu Türkiye'ye uygulanmamıştı ama küresel çaplı bu şokun Türkiye'yi de etkilemesi kaçınılmazdı. Türkiye zaten kalkınma için çareler arayan, ekonomisi güçlü olmayan bir ülkeydi. Her geçen gün dış ticaret açığı büyüyor, ödemeler dengesi günden güne bozuluyordu. Türkiye bu dönemde Sovyet Rusya'dan mali yardım ve kredi alıyordu. Yine aynı dönemde İslam ülkeleriyle ticaret yaparak dış ticaret açığını kapatmaya uğraşıyordu. Ancak, enerjiye olan ihtiyaç, gelişkin bir sanayinin olmaması, ihraç edilen malların ucuz, ithal edilenlerin pahalı olması gibi nedenler Türkiye'nin dış ticaret açığını gittikçe büyütüyor. Soruna yurt dışında yaşayan işçi dövizleri de çare olmuyordu (Balcı, 2013:153).

Türkiye seksenlere bu fırtınalı atmosfer içinde girdi. Ekonomik ve siyasi karışıklık içindeki ülkenin sorunlarına bir de cumhurbaşkanı seçilememesi eklendi. Bu dönemde Amerika ile bir işbirliği anlaşması imzalandı ancak meclis, cumhurbaşkanlığı seçimleriyle uğraşmaktan anlaşmayı onaylama fırsatı bulamadı. Ciddi biçimde döviz sıkıntısı çeken, dış ticaret açığı yönetilemez boyuta gelmiş ülkenin IMF'den borç almaktan başka çaresi kalmadı. 24 Ocak kararlarıyla birlikte Türkiye ekonomisi de siyaseti de önemli bir yapısal değişikliğin içine giriyordu. Korumacı ekonomik politikalar terk ediliyor serbest ticarete dayalı neoliberal ekonomik politikalar izleniyordu. Amerika refahın, özgürlüğün,

zenginliğin, medeniyetin timsali oluyor, yetmişlerin koyu Amerikan düşmanlığı seksenlerin ortalarından itibaren kendisini koyu Amerikan hayranlığına bırakıyordu. Artık iktisadi etkenlerin siyasi hayattaki boyutu iyice artmıştı: *“Hatta denilebilir ki, 1960’larda siyasî ilişkilerin sonucu olan iktisadî etken, 1980’lerden itibaren siyasî yakınlaşma için bir neden olmaya başlamıştır.”* (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1996:608).

12 Eylül 1980’de Türkiye’de darbe oldu, ülke yönetimi darbeyi gerçekleştiren Milli Güvenlik Konseyi’nin eline geçti. Meclis feshedildi, siyasi partilerin faaliyetleri durduruldu. Anayasa askıya alındı. 1982 yılında yeni bir anayasa yapıldı, MGK başkanı Kenan Evren Cumhurbaşkanı oldu. 1983 yılında yapılan seçimlere kadar ülke MGK kararlarıyla yönetildi. Askerlerin yönetime el koymasından sonra Amerikalı general Rogers, Kenan Evren’i ikna etmiş Türkiye uzun süredir ayak dirediği Yunanistan’ın NATO’nun askeri kanadına dönmesi işine razı olmuştur. Rogers Planı Türkiye açısından tam bir hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Zira Yunanistan’da seçimler sonrası PASOK hükümeti Rogers Planını tanımamış, Türkiye Rogers’ın “Asker Sözü”ne inanarak kaldırdığı vetosu karşılığı Yunanistan’dan herhangi bir şey talep edememiştir (Uzgel, 2015:42). Bu kamuoyunun desteğinin alınmadığı, tartışma imkânının bulunmadığı yalnız devlet elitlerinin devletin çıkarına uygun olduğunu düşündükleri kararları almalarının ne denli olumsuz sonuçlarının olacağını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Seksenlere gelindiğinde dünyada da uluslararası siyaset açısından önemli değişimler yaşanıyordu. Soğuk Savaş’ın nükleer anlamda dorukta olduğu yıllar geride kalmıştı, her iki ülke de birbirine karşı ihtiyatı elden bırakmıyordu. Nitekim Sovyet Rusya’nın Afganistan’ı işgali, İran’da yaşanan devrim gibi gelişmeler Amerika’yı tedirgin etti. Avrupa Topluluğu ekonomik ve siyasi güç olarak sivrilmeye başlamıştı. Artık insan hakları, özgürlük ve demokrasi gibi konular, Soğuk Savaş’ın müttefiklik ilişkisi gereği tümüyle hasır altı edilemiyordu. Türkiye’nin bu yeni dönemde uluslararası ilişkiler açısından karşılaştığı sorunlara bunlar da eklendi.

Bu dönemde Türk diplomatlarını hedef alan, Asala Terör Örgütü tarafından gerçekleştirilen terör eylemleri Türkiye’yi uğraştırırken, 1915 sözde Ermeni olayları uluslararası alanda gündeme gelir olmuştur. Türkiye soykırım iftiralarına cevap vermek zorunda kalmıştır. 1981 yılında Yunanistan’ın Avrupa topluluğuna üye oluşu Türkiye açısından Avrupa Topluluğu’nun bir parçası olma ihtiyacını daha fazla hissettirmiştir. Ancak Avrupa Topluluğu’nun Türkiye bakışının pek olumlu olmadığını söylemek gerekir. Bunda Yunanistan’ın Türkiye’nin üyeliğini istemeyen bir politika takip etmesinin dışında

12 Eylül ile ortaya çıkan insan hakları ihlallerinin de etkisi vardır. Türkiye sonraki dönemlerde de Avrupa nezdinde insan hakları karnesi zayıf, demokrasisi problemlili, ekonomisi kırılmalı bir ülke olarak görülmüştür. Yine bu dönem içerisindeki önemli gelişmelerden birisi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilan edilışıdır. Türkiye'nin kronikleşmiş dış politika sıkıntısı olan Kıbrıs meselesi KKTC'nin ilanıyla yeni bir boyut kazanmış, sonraki yıllarda da Türk dış politikasının başlıca sorunlarından biri olmaya devam etmiştir.

Seksenlerde Ermeni meselesi, Kıbrıs sorunu ile beraber Türk dış politikasının bir diğeri sorunu PKK ile mücadeledir. İran Irak Savaşı ile Kuzey Irak'ta ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanan PKK'nın bu bölgeye yerleşmesi, Türkiye'ye sızarak ve burada terör eylemleri gerçekleştirmesi Türkiye açısından ciddi bir güvenlik sorunu doğurmuştur. Bunu aşabilmek için Türkiye Irak ile anlaşma imzalayarak Irak sınırını beş kilometre geçerek PKK'ya sıcak takip yapma hakkı elde etmiştir. Sonraki yıllarda sınırı geçerek Kuzey Irak'ta havadan ve karadan askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir. Seksen sonrasının belirgin bir özelliğı de askerin politikada artmış olan etkinliğine paralel her türlü sorunun güvenlik eksenli yorumlanıp değerlendirilmesi olmuştur. Zira sivil siyaset çok yönlü düşünülüp, en iyi kararın alınmaya çalışıldığı bir etkinliktir. Örneğın Kuzey Irak'a yapılan bir askeri operasyon için sivil siyasetçi, seçmen üzerinde nasıl bir etki uyandıracak, bunun mali külfeti karşılanabilecek mi, Avrupalı devletler bu operasyona nasıl bakacaklar, operasyon komşularla ilişkilerde sorun yaratacak mı gibi pek çok değışik faktörü göz önünde bulundurmak zorundadır. Oysa meseleye askeri açıdan yaklaşıldığında mademki bir güvenlik sorunu vardır o halde Kuzey Irak'a operasyon yapılmalıdır. İşte seksenli yıllarda sivil siyaset ile askeri vesayet arasında bu tür çekişmeler de yaşanmıştır. Mesela Özal'ın Yunanistan ile yaklaşma çabaları sürerken Genelkurmay'ın Dışişleri ile ortaklaşa hareket ederken Yunanistan'a nota vermesi bunun en belirgin örneğidir (Balci, 2013:161).

Türkiye Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesine onay vererek, Yunanistan'a karşı kullanabileceğı tek kozunu kaybetmiş oldu. Ayrıca 1981 yılında Avrupa Topluluğı'na üye olan Yunanistan, böylelikle önemli bir avantaj da kazanmış oluyordu. Zira Türkiye Kıbrıs meselesi söz konusu olduğunda karşısında Avrupa Topluluğı üyesi bir Yunanistan bulacaktı. Kendisi o topluluğına girmek için çabalayan Türkiye için oldukça sıkıntılı bir durumdu. Bir de bunlara Yunanistan'da PASOK'un iktidara gelmesi eklenince bu dönemde Türk Yunan ilişkilerinde gerginlikler yaşanması kaçınılmazdı. Çünkü Papandreu Karamanlis iktidarının Türkiye'ye ödün verdiğini

belirtiyor, Yunanistan'a tehdidin: "Kuzeyden değil, doğudan" geldiğini söyleyerek, Türkiye'ye karşı popülist bir politika izleyeceğini belli ediyordu (Fırat, 2015:104). Sonraki dönemde iki ülke arasında Ege'de karasularının 12 mil'e çıkarılması tartışması, Limni'nin silahlandırılmaya çalışılması, FIR hattı anlaşmazlığı nedeniyle hava koridorunun kapanması gibi gelişmeler yaşandı.

Aslına bakırsa dış politikaya ekonomik ilişkiler temelinde yaklaşan Özal Hükümeti Yunanistan ile olan gerilimleri hafifletmeye uğraşıyordu. Zira yeni dönemin neoliberal politik anlayışı gereğince yukarıda Gönlübol'dan alıntılanarak söylediğimiz iktisadi etkinin politik yakınlaşmanın temelini oluşturması anlayışı geçerliydi. Fakat bu noktada Türk dış politikasını yönlendiren aktörlerin algıları arasında bir çatışma vardı. Özal, gelişen iktisadi ilişkinin siyasi uyumu getireceğini problemleri çözeceğini düşünürken, asker ve dışişleri bürokrasisi Kıbrıs ve Yunanistan konusunda güvenliği ön plana çıkaran geleneksel algıya sahiptiler. 1987 yılında Ege'de petrol arama çalışmaları yüzünden Türkiye Yunanistan arasında bir gerilim patlak verdi. Karasuları meselesi zaten iki ülke arasında ihtilafli bir konuydu. Türkiye Ege'de Yunanistan'ın karasularını on iki mile çıkarmasını savaş sebebi sayacağını daha önce belirtmişti. Ancak Yunanistan'ın Ege'de petrol aramasına göz yumulurken 1987 yılında Türkiye Yunanistan'a nota verdi. Gerilim Davos süreci ile aşılmaya çalışıldı ancak süreçten umulan yarar sağlanamadı.

Türkiye bu dönemde Amerika ile ilişkilerini düzene koydu, stratejik ve ekonomik işbirliği anlaşması imzalandı. Mütteliklik ilişkisinde yetmişlerden kalma hasarlar tamir edilmeye çalışıldı. Ancak mesela Amerika'nın İran'a yönelik ambargo kararına Türkiye destek vermedi. İran ile olan ticaretini sürdürdü. İran ile Irak arasındaki savaşta tarafsızlık politikası izledi. Türkiye dış politikasını iktisadi etkenlere göre şekillendirmeye çalıştığı bir dönemde bu politikanın ciddi faydasını gördü. Ortadoğu ile ticaret arttı. Türkiye 1984'te İslam Konferansı Örgütü'nde cumhurbaşkanı düzeyinde temsil edildi. Oysa altmışların sonunda bu İslam Zirve Örgütü ile ilişki kurmak laikliğe aykırı tartışmaları yapıyordu. Fakat o zamandan bu yana gerek Türk dış politikası, gerekse dünya siyaseti önemli değişiklikler geçirmişti. Söz gelimi Amerika, ılımlı İslam'ı sosyalizme karşı bir tür panzehir olarak düşünür olmuştu (Fırat, 2015:102). Türkiye içinse yukarıda da altını çizmeye çalıştığımız gibi dış politikasını çeşitlendirmek siyasi ve iktisadi açıdan bir gereklilikti.

Darbenin Avrupa ile olan ilişkilere zarar verdiğini belirtmiştik. Dış politikada çeşitlilik arayışlarına rağmen, Türkiye'nin cumhuriyetle beraber resmi devlet politikası hâline getirdiği batılılaşma politikası devam ediyordu. Bu doğrultuda Avrupa Topluluğu'na

üye olabilmek Türkiye için önemli bir kazanımdı. Böylesi bir durum iktisadi, siyasi ve sosyal hayatta ciddi reformları beraberinde getirecekti. Ancak sivil iktidarın bütün çabasına rağmen insan hakları ve demokrasi konusundaki eksiklikler, Kıbrıs, PKK ile mücadele, ekonomik yapının kırılganlığı ve Yunanistan ile gerginlikler Türkiye'ye ayak bağı oluyordu. Avrupa Topluluğu da mesafeli davranmasına, zaman zaman ilişkileri dondurmasına rağmen Türkiye'ye sırtını dönemiyordu. Öyle ki yalnız Avrupa Topluluğu değil Amerika'da 1987 yılında yayınladığı insan hakları raporunda hak ihlalleri nedeniyle Türkiye'yi eleştiriyordu. Bütün bunlara karşın 1987 yılında Özal Hükümeti Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için başvuruda bulundu. Başvuru olumsuz sonuçlandı.

Doksanlı yılların dünya siyaseti açısından yeni gelişmeler getireceği seksenlerin ikinci yarısından itibaren belirginleşmeye başladı. Sovyet Rusya kendi iç sorunları ile uğraşıyor, reform çabalarına rağmen toparlanamıyordu. 1989'da Soğuk Savaş'ın sembolü Berlin Duvarı yıkıldı. Sovyetler Birliği'nin dağılması için uzun süre beklemek gerekmedi, 1991'de Sovyet Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar. Böylece dünya siyasetinde yeni bir dönem açılıyordu, artık hegemon güç Amerika'nın antitezi, siyasetini ona göre belirlediği mihenk taşı ortadan kalkıyordu. Bu durum Türkiye için de bir yığın soruyu beraberinde getiriyordu. O güne kadar Sovyet Rusya'ya karşı stratejik önemine binaen dış politika geliştiren Türkiye, artık onun ortadan kalkmasıyla bundan yoksun kalıyordu. Fakat hayatın olağan akışı yeni durumlar için yeni politikaların ortaya çıkmasını geciktirmedi.

Seksenlerin sonunda Özal'ın cumhurbaşkanı olmasıyla, bu makam bir sivil siyasetçinin eline geçmiş oldu. 1982 Anayasasının yürütmeye denetim altında tutabilmek için onun siyasi sorumluluğu bulunmayan kanadı olan cumhurbaşkanlığını güçlendirmişti. Buna bir de Özal'ın Çankaya'ya çıkarken partisinin başına kendisine sadık bir yönetim getirmesi eklenince Özal'ın Türk dış politikasındaki belirleyiciliği iyice arttı. Özal Amerika ile Irak arasında yaşanan Körfez Savaşı'na Türkiye'nin aktif biçimde katılmasını istiyordu. Zira bu onun bakış açısına göre Türkiye için kaçırılmayacak bir fırsattı. Türkiye bu savaştan ekonomik ve siyasi anlamda kazançlı çıkabilirdi. Çünkü savaşı Amerika'nın kazanacağı gün gibi aşikârdı, şu hâlde Türkiye savaş sonrasında Irak'ın yeniden yapılandırılmasında söz sahibi olabilirdi. Bundan hem ekonomik, hem siyasi, hem de belki toprak anlamında karlı çıkabilirdi. Fakat sivil ve askeri bürokrasi, Özal'ın partisi içindeki muhalifler onunla aynı görüşü paylaşmadılar. Türkiye savaşta Amerika tarafında yer almasına karşın asker gönderip savaşa aktif biçimde katılmadı. Savaş sona erdiğinde de

savaşın Türkiye için büyük bir ekonomik kayba neden olduğu anlaşıldı. Ayrıca Türkiye Ortadoğu ülkeleri nezdinde bir itibar kaybına uğradı.

Doksanların Türkiye'yi heyecanlandıran başka bir gelişmesi de bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri oldu. Türkiye bu cumhuriyetler üzerinde nüfuz kazanarak, onları yönlendirerek dış politikada güç kazanmaya heves etti. Fakat bu noktada Türkiye'nin beklentilerine kavuşamadı. Sovyet Rusya gibi bir baskıdan kurtulmuş olan Türk Cumhuriyetleri kendilerine “ağabeylik” yapmak isteyen bir devletten tedirgin oldular. Bir ağabeyden çok kendileriyle eşit biçimde ilişkiler kurabilecekleri devletler arıyorlardı. Bunun dışında Türklük üzerinden yapılan vurgunun bu ülkeleri birleştirmek için tek bir bağ olmayacağı anlaşıldı.

1.2.1. Bölüm Değerlendirmesi

Hem Locke hem de Hobbes'un doğa durumu ile ilgili söylediklerinin benzerliğine dikkatimizi çeken Yayla, her ikisi de doğa durumunda insanın yeterince güvende olmadığını belirtmektedirler. Gerçi bu güvende olmayış Hobbes'da çok daha ilerilere gitmiş insanı insanın kurdu hâline getirmiştir. Görece hafif olmakla beraber Locke için de doğa durumu tümüyle emniyetli sayılmaz. Esas onları ayıran nokta “*vardıkları sonuçta, oluşturdukları otorite ve siyasal örgütlenme modelinde yatmaktadır.*” (Yayla, 1992:33). Hobbes güç ve otoritenin altını çizerken, Locke insanın özünde gömülü haklara vurgu yapmıştır. Sonuç itibarıyla liberal ve realist bakış açısı arasındaki ayırım bu noktada kendisini gösterir. Birisi anarşi ve kaos içerisindeki güvensiz dünyaya düzen vermeye uğraşırken, öteki insanın insan olmak hasebiyle sahip bulunduğu hakları kurumsal olarak güvence altına almaya uğraşır.

Liberal yahut realist algılar son derece önemlidirler ve söylemlerde kendilerini belli ederler. Söylemin dünyayı kurgulamada ne denli etkili olduğunu Tanrısever'in aşağıdaki değerlendirmesi açıklar:

“İnsanlar kendi rollerinin ve kimliklerinin toplumsal olarak tanımlandığı siyasal düzenin haline, uluslararası ilişkileri de içeren, toplumsal bilimler tarafından kurulan söylemler tarafından getirilirler. M. Foucault'a göre, modern bireyler eylemlerini bu söylemlerin standartlarına göre biçimlendirdiklerinden bu söylemlerin bir etkisi de, yerel, ulusal ve küresel düzeylerde bir normalleşme toplumunun oluşumuna yardımcı olmaktadır.” (Tanrısever, 2013:127).

Söylemin politikayı şekillendirmesi ve dönüştürmesi bakımından Türk dış politikasından iyi bir örnek Kıbrıs meselesidir. Karşılıklı olarak her iki toplumun birbirine karşı geliştirdiği dil, iç politikada bu dili besleyen söylem sonucu Kıbrıs meselesi “Sorun yoktur”dan müdahaleye uzanmıştır (Bahadır, 2016:579). Öyleyse buraya kadar ele aldığımız Türk dış politikasını anlamak bakımından realist bakış açısı son derece önemlidir. Zira bu bakış açısı söylemi inşa etmekte, söylem politikayı şekillendirmektedir. Realist bakış açısının yukarıda Hobbes ve Locke ayrımında altını çizdiğimiz gibi kötümser ve kuşkucu bir doğaya sahip olduğunu belirtmemiz gereklidir.

Realizmi basit görünen fakat buna rağmen alabildiğine geniş bir şemsiye olarak değerlendiren Nye ve Welch yaklaşımları realizmi kavramak için bize önemli bir anahtar sağlamaktadır. Realizmin mantığını anlamak bakımından 1848’de Lord Palmerston’un Avam Kamarası’nda söylediği şu sözü öne çıkarırlar. “Devletlerin daimi dostları ya da düşmanları yoktur, daimi çıkarları vardır.” Bu tam da Hobbes’un o herkesin birbirinin kurdu olduğu anarşi durumuna uygundur. Realist politikada baskın insan itkisi korkudur, her devlet güç ve güvenlik peşindedir. Bunu sağlamak için askeri araçlardan istifade ederler. Bu anarşik ortam içerisinde sürekli birbiriyle rekabet halindedirler. Realist yapı içerisinde güç dengesi, hegemonik geçiş ve hegemonik savaş gibi kuramlar ön plandadır. Oysa liberal politikada yalnız devlet değil devlet dışı aktörlerin de varlığı kabul edilir, iyi yaşama arzusu temel itkidir. Sadece askeri güç değil ikna için ticaret, yatırım ve pazarlıktan da yararlanılır. Devletler arasında rekabet vardır ama işbirliği de olur. Neoliberal kurumsalcılık, “Demokratik Barış” gibi kuramlar liberal politika içinde öne çıkan kuramlardır (Nye ve Welch, 2018:91).

Realizmin bir şemsiye olduğunun altını çizdik. Şimdi yine bu şemsiye metaforundan hareket edersek yağmurun çok yoğun olduğu zamanlarda realizm şemsiyesi sonuna kadar açılmış, yağmurun azalması ile birlikte kısılmış. Ancak her zaman yağmur yağması endişesiyle hep elde tutulmuştur. Büyük, yıkıcı bir dünya savaşının yaşandığı, dünyanın nükleer silahlanma yarışına tutulduğu yıllarda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de realizm şemsiyesi sonuna kadar açılmıştır. Zira bu zamanları yağmurun sağanak şeklinde yağdığı günlere benzetebiliriz. Yağmurun azaldığı günlerde seksenlerin sonuna doğru realizm şemsiyesi görece kısılmıştır. Mesela Türkiye’nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne bireysel başvuru hakkını tanınması gibi bir adım atılması bu politikanın sonucudur. Şüphesiz hiç bir politika tek bir etkenle açıklanamaz. Aktör davranışlarını ele aldığımız bölümde bunu açıklamaya çalıştık. Bu bağlamda Türk dış

politikasını da yalnız realist şemsiyenin siyah ya da beyaz algısıyla değil, siyah ve beyaz dışında başka renklerle de değerlendirmekte fayda vardır.



BÖLÜM II

2. ÇALIŞMANIN AKTÖRLERİ

2.1. İSMAİL CEM

İsmail Cem 1940 yılında İstanbul'da doğmuştur. Büyükbabası 1912 yılında ailesini toplayıp Selanik'ten göç etmiştir. Babası Selanik'te başladığı eğitimine İstanbul'da devam etmiştir. Cem babasını anlatırken oldukça hoşgörülü olduğunun altını çizmektedir: *“Bizim evimizde tamamen babamdan kaynaklanan, insanı zorlamayan, zorla kabul ettirme iddiası taşımayan, entelektüel bir hava vardı; okumaya, gelişmeye, çağdaşlığa dönük bir hava... Babam bugünün tanımlarıyla ciddi bir hümanistti.”* (Dündar, 2008:8). Bu Cem'in nasıl bir aile ortamı içinde yetiştiğini göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Herhalde bu yetişme biçiminin onun karakterini biçimlendirdiğini söylememiz yanlış olmaz. Böylelikle sonraki yıllarda bir siyasetçi olarak yüzünün gülmesini, yumuşak bir üsluba sahip olmasını daha iyi anlayabiliriz.

Cem varlıklı bir çevre içinde yetişmiştir. Babası Türkiye'nin ilk film şirketlerinden biri olan İpek Film'in sahibidir. Büyükada, Teşvikiye gibi İstanbul'un zengin çevrelerinde geçirilen çocukluk ona kendisinin sahip olduğu imkânlarla neden başkaları sahip değil sorusunu sordurmuştur. Bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“ Tabii biz imtiyazlı bir kesimin içinde sayılırdık ve bizim dışımızdakileri çok fazla görmüyorduk. Ben yine de hiç değilse böyle bir kesimin varlığını hissedebilenlerdendim. Yani az önce dediğim, ‘Neden ben bu imkanlara sahipken başkaları değil’ sorusu, bana daha ileriki dönemlerde bilinçli bir sorumluluk duygusu getirmiştir. ‘Bak sen bütün imkanlara sahipsin, insanların çoğu bu imkanlara sahip değil. Daha çok şey yapman lazım’ inancının benim düşünce dengelerimde hep yeri olmuştur.” (Dündar, 2008:8).

Çocukluktan edinilen bu bilincin Cem'in sonraki hayatını etkilediğini söyleyebiliriz. Aslında başlangıçta Tanpınar'dan hareketle dile getirdiğimiz durumun tipik bir örneğidir bu durum. Türkiye evlatlarına kendi dışında bir şey ile uğraşmak fırsatını vermiyor diyordu Tanpınar. Böylesi bir sosyal ayrımı çocukluktan itibaren hissetmek ona karşı bir tavır geliştirmeye itiyordu Türkiye'nin evlatlarını. Sonuç olarak herkes farklı reçeteler önerse de sorun aynıydı: Türkiye'nin daha güzel, daha yaşanabilir bir ülke hâline getirilebilmesi. Bu gayretin Cem'in sonraki kariyerine, gazeteciğine, bürokratlığına, siyasetçiliğine kısacası her ne işi yapıyorsa ona yansması kaçınılmazdı.

Babası İhsan Koza takma adıyla romanlar yazan, büyüdüğü eve Nazım Hikmet'in, Cahide Sonku'nun konuk olarak gelip gittiği Cem'in nasıl bir çevrede büyüdüğünü anlamak sonraki hayatını daha iyi görmemizi sağlar. Mesela hayatı boyunca fotoğraf sanatına tutku ile bağlı olmuştur. Ancak babasının edebi bir iddiası olmadan roman yazması gibi, Cem de sanat iddiası taşımadan resim çeker.

16 yaşında Amerika'ya giderken 6-7 Eylül olaylarının fotoğraflarının Atina'da sergilendiğini bu olayın Yunanlılarca propaganda malzemesi hâline getirildiğini görür. Bu tabi kendi ülkesinden başka bir ülkeye seyahat eden bir çocuk için oldukça üzücü bir karşılaşmadır. (Dündar, 2008:24). Yine dikkat çeken bir başka husus Cem'in batılı değerleri benimsemiş bir çevre içinde yetişmiş olmasına rağmen doğulu kimliğini göz ardı etmemesidir. Hatta onu bilerek öne çıkarır, zira kültürel bir zenginlik olarak görmektedir:

“ Ben de bu suni köksüzlüğe karşı tepki duydum. Doğu boyutunun, Asya boyutunun üzerinde durmam bundandır. Dışişleri bakanlığı dönemim ilk günlerinde bir deklarasyon yayınladım, izleyeceğim politikayı söyledim, aynen de izledim. O açıklamada tek tek yazılıdır bunlar; ‘Türkiye hem Avrupalıdır, hem Asyalıdır, bu Türkiye'nin büyük bir avantajıdır, bizim izleyeceğimiz politika bunlara dönük olacaktır.’ diye...” (Dündar, 2008:17).

Kendi kimliğiyle barışık, bunlardan gocunmayan bunun yarattığı zenginlikten faydalanmaya çalışan bir insan olarak büyür. Oldukça erken bir yaşta Amerika gibi yabancı bir ülkeye gitmek, oradaki etnik çeşitliliği görmek, farklı kimlikteki insanların kendileriyle barışık yaşadığını deneyimlemek önemli bir kazanım olmuştur Cem için. Robert Kolej'de alınan lise eğitimi sonrası İsviçre Lozan'a hukuk eğitimi için gider. Eğitimini tamamlamasını müteakip Milliyet'te gazeteci olarak çalışmaya başlar. Gazetenin genel yayın yönetmeni Abdi İpekçi ile akrabadır, bu nedenle akla başka şeyler gelmemesi için yazılarında soyadını kullanmaz. TRT'de genel müdürlük yaptığı zamanlarda da İsmail Cem olarak imza atmaktadır. Bu Adalet Partisi'nin tepkisine sebep olur. TBMM'ye verilen bir soru önergesinde TRT Genel Müdürü'nün Devlet Memurları Kanunu'na göre adını tam kullanması gerekirken soyadını kullanmayarak imza attığı belirtilir. İsmail Cem bu olaydan sonra mahkemeye başvurarak soyadını Cem olarak değiştirir (Dündar, 2008:72). Bu radikal karar Cem'in doğru bildiğinden geri adım atmamasını hukuk içinde çare aramasını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Zira sonraki dönemde TRT Genel Müdürlüğü'nden alındıktan sonra da bir hukuki mücadele vermiştir. Bunu hukuki olarak

yaptığı mücadeleyi siyaseten kaybedeceğini bilmesine rağmen yapmıştır. Sonuç itibariyle bu tavır bir haksızlık karşısında susmamak, sonuna kadar mücadele etmek gibi bir anlayışa dayanmaktadır.

Cem oldukça erken bir yaşta, lisenin ikinci veya son sınıfındayken CHP'ye kaydolduğunu belirtmektedir (Dündar, 2008:47). Fakat dikkat çekici olan cumhuriyet tarihi ile ilgili olayları yorumlarken eleştirel bir tutum takınabilmesidir. Mesela Ankara'nın başkent oluşu için şöyle demektedir:

“Ankara ise, belli bir dönemde yapılmış ideolojik bir tercihti, Türk toplumu tarihten kopmaya ihtiyaç duyduğu bir dönemde yapmıştı bu tercih... İstanbul bir yanıyla burjuvaziye aitti, ama bir yanıyla da mutlaka işçinindi. Ankara başkaydı. Başka bir zümrenin, yani bürokrasinin merkeziydi, ki onun da tarihsel işlevi egemen sınıfa, sermayeye ya da işçi sınıfına hizmet etmektir.” (Dündar, 2008:95).

Ankara cumhuriyetin önemli sembollerinden biridir. Bir dönemin yazarları arasında ciddi tartışmalara sahne olmuştur. Ankara, yenilikçi, ileri aydın yüzüyle cumhuriyeti temsil ederken; İstanbul çürümüş, çöken imparatorluğun başkenti olarak değerlendirilmiştir. Buradan bakıldığında Cem'in yukarıda söyledikleri mensubu olduğu partinin söylemiyle taban tabana zıttır. Zaten bu eleştirel tutumunu kitaplarında ve gazete yazılarında da fark etmek mümkündür. Mesela 1970 yılında Milliyet gazetesinde yayınladığı “Acılı Doğu” yazı dizisinde devletin Kürtlere karşı yaklaşımı oldukça eleştirel biçimde ele almıştır (Cem, 2011:5). Yine “Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi” isimli kitabı eleştirel bir tarih yazımıdır:

“Geri kalmışlık ve az gelişmişlik, 1960’ların ve ‘70’lerin sol tartışmalarında Türkiye’yi tanımlayan mümeyyiz vasıftı; böylelikle solun giderek hegemonikleşen popüler izleği oldu. ‘60’lar ve ‘70’lerin genel sola tesir eden en popüler kitapları, bu adı taşır: İsmail Cem’in ‘Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi’ (1970), Stefanos Yerasimos’un (1942-2005) ‘Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye’si (1975), Sedat Özkol’un (1936-2012) ‘Geri Bıraktırmış Türkiye’si (1969) bunlar kadar yaygınlaşmamıştır fakat adıyla, giderek yaygınlaşan bir bir terminolojik değişimi temsil eder: Geri bıraktırmışlık, iç-dış suçlu ve gafillere işaret eden daha iradeci ve ‘kavgacı’ bir terimdir. İki onyılın kuşkusuz en popüler kitabı olan Doğan Avcıoğlu’nun Türkiye’nin Düzeni’nin (1968) arka kapak yazısı, kitabı ‘Türkiye’nin geri kalmış ülkeler arasına düşüşünün’ tarihi olarak takdim eder.” (Bora, 2017:600).

Bu oldukça önemli bir tespittir. İsmail Cem'in bir dönemin sol eleştirel tarih yazıcılığı anlayışıyla eserini kaleme aldığını göstermektedir. Böylesi eleştirel tarih yazımının tarihin "resmi" yorumuyla çelişmesi kaçınılmazdır. Aşağıdaki alıntı bunun örneklerinden biridir:

"İstiklal Harbi'nin bitişiyle beraber Türkiye'de kurulan mukaddes bir ittifak, Cumhuriyet'in ilk döneminde büyük faaliyet gösterecektir. İttifak, kaba çizgilerle üç çeşit imtiyazlıdan meydana gelmektedir: 1) İstanbul Tüccarı, Anadolu eşrafi ve toprak ağaları, 2) Milli Mücadele'ye katılan subaylardan sonraları 'memleketi kalkındırmaya' merak saranlar, 3) Mebuslar ve bürokrasinin üst kademeleri.

Mutlu azınlığı meydana getiren bu üç zümre birbirini desteklemekte, tamamlamakta ve ekonomik faaliyetin kilit noktalarını elinde tutmaktadır." (Cem, 2004:270).

Bu alıntı yukarıda Cem'in Ankara ile ilgili söylediklerini tamamlar mahiyettedir. Her iki alıntıyı yan yana düşündüğümüzde Cem'in açık düşünceli, düşüncesini ifade etmekten çekinmeyen bir kişi olduğunu bir kez daha yineleyebiliriz. Mesela Doğan Avcıoğlu Cem'in önem verdiği, dikkat ettiği bir isimdir. Onu yeterince tanımamaktan yakınır (Dündar, 2008:78). Oysa Avcıoğlu ile Cem'in politik anlayışları birbirinden farklıdır. Avcıoğlu daha jakoben, kurtuluşu "zinde güçler" in iktidarı ele geçirmelerinde gören, Türkiye için sosyal demokrasiyi zaman kaybı sayan biridir (Özdemir, 2000:36). Oysa Cem bütün bu tartışmaların en şiddetli biçimde yapıldığı zamanlarda bile demokrasi dışı bir yola çıkmayı doğru bulmamıştır. Cem sosyal demokrasi fikrini önemsemiş, politik kimliğini de bunun üzerine inşa etmiştir. Aradaki bu ayrılığa rağmen, Avcıoğlu'na büyük önem vermekte, ondan övgüyle söz etmektedir. Öyle ki Süleyman Demirel'i 12 Mart esnasında ziyaret etmiş onun Avcıoğlu'nun "Türkiye'nin Düzeni" kitabından başka bir kitabını okuduğunu, altını çizdiğini görmüş bundan etkilenmiştir. Yine aslında karşı cephelerde olmalarına rağmen Demirel'den övgüyle söz edişi de açık fikirliliğine örnek olarak verilebilir (Dündar, 2008:82). Böylesi ılımlı tavırlar, politik kültürümüz içinde pek yer bulmazlar. Genellikle birbirleriyle aynı görüşü paylaşmayanlar birbirlerini görmezden gelirler. Hele karşı taraftan olanlar için söylem tümüyle serttir (Belge, 1997:93). Cem'in bu "güler yüzlü" kimliği bakan olduğu dönemde de kendisini hissettirmiştir.

Cem, 1971-74 arasında Türkiye Gazeteciler Sendikası İstanbul Şubesi başkanlığı yapmıştır. 1974-75 döneminde ise TRT Genel Müdürlüğü görevine getirilmiştir. Otuz dört gibi hayli genç bir yaşta, Bülent Ecevit tarafından TRT'nin başına getirilmesi tartışmalara

sebepe olmuştur. Daha önce devlet tecrübesinin olmamasından, imza atarken soyadını kullanmamasına, TRT'nin sol içerikli yayın yapmasından, partilere eşit derecede söz hakkı vermemesine kadar pek çok eleştiriyile karşılaşmıştır. Cem'in TRT genel müdürü olarak görev yaptığı yıllarda Türkiye Kıbrıs müdahalesini gerçekleştirmiştir. Cem, Kıbrıs'a müdahaleyi dünyaya duyuran kurum olan TRT'nin başındadır. Dolayısıyla olayların yakın tanığı olmuştur:

“Gün aydınlanmaya başlamıştı. Haber Merkezi'ndeki nöbetçi arkadaşım telefon etti. ‘Efendim, şimdi bir havacı yüzbaşı, hemen radyolardan okumamız gereken bir belge getirdi; bu raporda Kıbrıs Adası'nın yakınından geçilemeyeceğine dair koordinatlar veriliyor ve gemilere gerekli ikazda bulunuluyor’ dedi.” (Cem, 2010:173). Bu Cem'in kendi deyimiyle TRT'de geçirdiği en zor andır. Zira haber birazdan radyodan okunduğunda Türkiye'nin hareketi ilan edilmiş olacaktır. Gecikilmesi Türkiye'yi zor duruma sokabileceği gibi belgenin doğruluğunu teyit etmeden okumak, şayet belge doğru değilse büyük sıkıntılara yol açabilir. Cem böylesi hassas bir anda gecikmeksizin karar verir, belge hemen teyit ettirilip okunur. Bu onun kritik bir anda nasıl karar aldığıyla ilgili bir örnektir. Cem'in epey tartışma yaratan TRT Genel Müdürlük dönemi Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin işbaşına gelmesiyle son bulur.

Cem kendisi için söylenen “yumuşak inatçı” yakıştırmasının gazetecilik döneminden kalma olduğunu belirtmektedir. 12 Mart döneminde Milliyet Gazetesi'nde yazarken kimi yazılarını sert bulan gazetenin genel yayın yönetmeni Abdi İpekçi, değiştirmesi için Cem'e geri verir. Cem her defasında tamam deyip, yazıda ufak tefek değişiklikler yapıp esas söylediğini değiştirmeksizin geri götürür. Bu birkaç defa tekrar edince, onun inadını gören Abdi İpekçi pes edip yazıları yayımlar. Cem'in kararlı tutumunun, inatçılığının bir örneği olan bu ayrıntının bir başka yönü daha vardır. Bize Türkiye'de siyasetin, gazeteciliğin yapısına dair fikir vermektedir. Mesela Cem 12 Mart döneminde birkaç kişinin ciddi bir yalnızlık yaşadığını söyler. Yalnızlık yaşayanlar kendisi, Bülent Ecevit, Behice Boran, Ali Gevgilili, İdris Küçükömer gibi isimlerdir. Bunun nedeni sol cenahın o dönemde devrimci ordu, devrimci gençlik gibi söylemlerle, ordu ve gençliğin el ele verip devrimi gerçekleştireceği beklentisi içinde olmasıdır. Cem kendilerinin o dönemde buna karşı çıktıklarını, *“Hayır, böyle bir şey olursa bu, Türkiye'de neo-faşizme dönük uygulamaların önünü açar, böyle solculuk olmaz.”* dediklerini belirtmektedir (Dündar, 2008:79). Bir politik mücadele içerisinde yalnızlaşma pahasını doğru bildiğini söyleyebilmek özgüven gerektirir. Cem'in politik mücadelesine, “yumuşak

inatçı” tarafına bu cepheden bakmak bize dışişleri bakanlığı dönemindeki politikasını daha iyi analiz etmek imkânı verebilir.

1980 yılının haziran ayında bir duyum üzerine Paris’e gider. O sıralar Hürriyet Gazetesi’nde yazmaktadır, emniyet müdürlüğü kendisine yönelik bir suikast girişimi olabileceği haberini verince Cem yurt dışına çıkar. Burada Paris Siyasal Bilgiler Enstitüsü’nde siyaset sosyolojisi alanında lisansüstü eğitimini tamamlar (Dündar, 2008:148). 1985 yılında Aydın Güven Gürkan’ın ısrarı üzerine, Halkçı Parti ile Sosyal Demokrasi Partisi’nin birleştiği kongrede SHP üyesi olur (Dündar, 2008:167). Cem’in orada bulunuşunun sembolik bir önemi de vardır. Zira soldaki bölünmüşlüğün giderilmesi için arayış içerisinde olunan bir dönemdir. 1987 seçimlerinde SHP’den İstanbul milletvekili seçilmiştir. Cem milletvekilliğinin kendisine Avrupa Konseyi ve dış ilişkiler tecrübesi kazandırdığının altını çizmektedir. 1987’den 1996’ya kadar Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi’nde Türkiye’yi temsil etmiştir. 1995’ten sonra Türk delegasyonunun başkanlığını da yapar. Dış siyaset açısından Cem’e bu dönemin büyük bir katkısı olur (Dündar, 2008:177).

1995 yılında Tansu Çiller hükümetinde kısa bir süre Kültür Bakanı olarak görev alır. Aslında Deniz Baykal’ın öncülüğünü yaptığı yeni sol hareket içinde yer almasına rağmen Aralık 1995 seçimlerinde DSP’den milletvekili aday olur. Bu dönemde Ecevit’in kendisini seçtirmemek için Kayseri’den aday gösterdiği şeklinde söylentiler dolaşır. Buna rağmen Cem aktif bir seçim kampanyası izleyerek kendisinin Kayseri ile bağının bulunmamasına, DSP’nin burada pek de etkin olmamasına rağmen Kayseri’den milletvekili seçilmeyi başarır. 1996 yılında Demokratik Sol Parti’nin TBMM Grup Yönetim Kurulu Üyesi olur.

1997 yılında kurulan DSP-ANAP-DTP koalisyon hükümetinde dışişleri bakanlığına getirilir. Cem aslında isminin Çankaya Köşkü’ne kültür bakanı olarak gittiğini, dışişleri bakanlığına getirilişinin Cumhurbaşkanı Demirel’in isteğiyle olduğunu belirtmektedir. Bunda Milli Güvenlik Kurulu’nun yahut askeri çevrelerin eğiliminin de etkili olduğunun altını çizmektedir (Dündar, 2008:200). Cem’in bakan oluşuna dair bu ayrıntı bir iki açıdan dikkat çekicidir. TRT Genel Müdürlüğü esnasında Cem’i görevden alan Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin başbakanı Demirel’dir. Cem’i dışişleri bakanı olarak tercih eden de Demirel’dir. Bu bize siyasi hayatın dengelerinin hemen her zaman değişmeye eğilimli olduğunu göstermektedir. Ayrıntının bir başka önemi ise Ecevit ile Cem arasındaki ilişkiyi göstermesidir. Cem’in vurguladığı gibi Ecevit Cem’i hiçbir zaman uzaklaştırmamıştır ama

aradaki mesafeyi hep korumuş çok yakınına da almamıştır (Dündar, 2008:196). Buna rağmen Cem'in bakanlığı uzun olmuştur.

30 Haziran 1997-11 Temmuz 2002 tarihleri arasında dışişleri bakanlığı görevinde bulunmuştur. Bu süre içerisinde kabine değişir ama Cem'in kabine içindeki yeri değişmez. 55,56 ve 57. hükümetin dışişleri bakanıdır. 2002 yılında Hüsamettin Özkan ile birlikte Yeni Türkiye Partisi'ni kurmuştur. Bu partiye DSP'de ayrılan 63 milletvekili de katılmıştır. Partinin üçüncü önemli isminin Kemal Derviş olacağı beklentisi hakimdir (Topuz, 2003:318). Ancak Derviş kararını değiştirerek CHP'ye katılmıştır. Başkanlığını İsmail Cem'in yaptığı yeni parti açısından Derviş'in CHP'ye katılması önemli bir prestij kaybı olmuştur. YTP 2002 seçimlerinde başarı elde edememiştir.

Cem bunun ardından aktif siyaseti bırakmıştır. İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde Uygulamada Türk Dış Siyaseti konulu dersler vermiş, kitaplar yazmıştır. Cem 2007'de vefat etmiştir.

2.2. İSMAİL CEM DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

1990'lar gerek küresel siyaset gerekse Türkiye iç politikası açısından yeni durumlar ortaya çıkarmıştır. Bu yeni durumlara karşı hem küresel hem de ulusal düzeyde politikalar belirlemek gerekmiştir. Soğuk Savaş'ın bitmesinin yarattığı "Bundan sonra ne olacak?", "NATO dağılacak mı?" gibi sorular zamanla cevabını bulmuştur. Tabi Soğuk Savaş'ın bitişi Türkiye açısından bir endişe yaratmıştır. Türkiye'nin geleneksel dış politikasının üzerine kurulu olduğu müttefiklik rolü, Sovyet Rusya'nın çöküşü ile son buluyordu. Bir alternatif olabilecek, Türkiye'yi ön plana çıkarabilecek "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türkler." söylemi uygulamada karşılığını bulmuyordu.

Türkiye'nin sorunları yalnız bununla da kalmıyordu. Ülke ekonomisinin enflasyon, cari açık gibi önemli sorunları vardı. 1992 ve 1993 yıllarında cari açık hızla büyümüştür, 1994'te devalüasyon yapıldığından bir yıl cari fazla verilmiş ancak 1994-2001 arası 1998 yılı hariç sürekli cari açık verilmiştir. Bu durum ülkenin kazandığından daha fazla döviz harcadığı anlamına gelmektedir. Çözüm bulunamadığı takdirde, krize ve devalüasyona neden olabilmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2011:326). Nitekim 1994'te bu durum yaşanmış, Türk Lirası devalüe edilmiştir. Yalnız bununla da kalınmayıp 5 Nisan Kararları adı verilen ciddi sonuçları olacak bir ekonomik program benimsenmiştir.

Türkiye bu yıllarda iç güvenlik açısından da ciddi sıkıntılar yaşamıştır. PKK'nın artan eylemleri, bunun kontrol altına alınamaması beraberinde artan bir güvenlik siyasetini

getiriyordu. Bu güvenlik siyaseti ordunun sivil yönetim üzerindeki etkisini artırıyor, dış politika gündemi de bu güvenlik siyaseti üzerinden belirleniyordu. Öyle ki 1996 yılında Türkiye ve Yunanistan Kardak Kayalıkları nedeniyle savaşın eşiğine gelmiştir. Gerilim sıcak çatışmaya dönüşmeden atlatılabilmiş ancak güvenlik eksenli dış politika anlayışın her iki ülke için de gözden geçirilmesi gerektiği iyice açığa çıkmıştır.

Avrupa Birliği ile ilişkiler açısından bakıldığında bu dönemde de Türkiye'deki insan hakkı ihlalleri sorun olmaya devam etmiştir. Bütün bu sorunlar içerisinde Türkiye ile Avrupa Birliği arasında önemli bir adım atıldı. Türkiye 1995 Mart ayında yapılan bir toplantı ile Gümrük Birliği'ne dahil edildi. Uygulama 1 Ocak 1996'dan itibaren başlamış, Gümrük Birliği'ne üye oluş Avrupa Birliği'ne tam üyelik konusunda Türkiye'de ciddi bir beklentinin oluşmasına sebep olmuştur. Fakat kısa sürede tam üyeliğin sağlanacağına yönelik bu iyimser beklenti, zamanla yerini hayal kırıklığına bırakmıştır.

İsmail Cem 28 Şubat sürecinden sonra iktidardan uzaklaştırılan Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi koalisyon hükümetinin yerine kurulan hükümetin dışişleri bakanıdır. Anavatan Partisi, Demokratik Sol Parti, Demokrat Türkiye Partisi arasında kurulan hükümette, DSP milletvekili olarak yer almıştır. Göreve gelir gelmez bir deklarasyon yayınlamış, dışişleri bakanlığı süresince izleyeceği politikanın hangi temellere dayanacağını açıklamıştır. Bu deklarasyonda dikkat çekici olan Türkiye'nin tarihine, coğrafyasına ve kültürüne yapılan vurgudur. Deklarasyona siyasi yahut stratejik bir dilden ziyade Türkiye'nin evrensel bütünün kendine özgü bir parçası olarak işlevini yerine getirmesi gerektiği düşüncesi hakimdir: *"Türkiye, nereden gelip, nereye yöneldiğini, insanlığın büyük yürüyüşünde hangi özgün katkıyı getireceğini yeniden değerlendirmek, kendi evrensel işlevini yeniden düşünmek durumundadır."* (Dündar, 2008:202). Aslında bir açıdan bakıldığında bu cümlenin dışişleri bakanlığı için bir vizyon oluşturma çabası olduğu söylenebilir.

Deklarasyonda altı çizilen başka bir husus Türkiye'nin hem Asyalı hem de Avrupalı oluşudur. Cem'in kendi kimliği ile barışık olmayan bir toplumun, evrensel işlevini yerine getiremeyeceği yönündeki inancının bir parçasıdır bu söylem. Söylemin başka dikkat çekici yönü doğruluk ve batılılığı coğrafya, tarih ve kültürün bir neticesi olarak görmesidir. Dolayısıyla tarihin, coğrafyanın ve kültürün yarattığı durumu siyasi açıdan teyit ettirmeyi anlamsız bulmaktadır: *"Türkiye'nin, kendi Avrupalılığını 'kabul ettirmek' gibi bir meselesi olamaz. Türkiye'nin Avrupalılığı, başkalarının onayına bağlı bir 'muhtemel durum' değildir; tarihi, coğrafi ve kültürel bir 'vaki'dir'."* (Dündar, 2008:203).

İzlenecek dış politikanın özgüven üzerine inşa edileceği böylelikle ortaya konulmuş olmaktadır.

Bir diğer husus Türkiye'nin model ülke oluşunun altının çizilmesidir. Türkiye'nin İslam Dünyası içinde demokratik yapısı ve kültürel özellikleriyle model oluşturduğu vurgulanmıştır. Özgüvene dayalı dış politikanın bir başka ayağını demokratik yapısı, kültürel çoğulculuğu ile model teşkil eden Türkiye söylemi oluşturmaktadır (Dündar, 2008:204). Bununla tüm dünyaya ama belirgin biçimde de Avrupa Birliği'ne mesaj verilmek istemiştir. Zira bu söylem artık Türkiye'nin kendisini eşitler arası bir yarışta gördüğünün işaretlerini vermektedir. Avrupa Birliği'ni Türkiye'nin üzerinde, Türkiye'yi kabul etmesi gereken üst siyasi birlik olarak görmekten çok Türkiye'nin birliğe katılmasıyla zenginleşecek, kendi eşiti siyasi topluluk olarak görmektedir.

Cem'in dışişleri bakanlığına geldiği dönemde dış politikanın belirlenmesinde askerler önemli ölçüde etkindir. Öyle ki 1996'da İsrail ile imzalanan askeri işbirliği anlaşmasının içeriğinden dönemin Milli Savunma Bakanı habersiz olduğunu söylemektedir. Zira anlaşma büyük ölçüde askerler tarafından hazırlanmıştır (Balcı, 2013:210). İsmail Cem'in bakanlığa gelmesinden itibaren, dış politikada bakanlığın yeniden ön plana çıktığı söylenebilir. Bunda tabii Cem'in o dönem Türkiye'si için uzun sayılabilecek bir süre bakanlığın başında bulunmasının payı da vardır. Doksanlar Türk siyasi hayatında koalisyon hükümetleri devri olarak hatırlanır. Hükümetlerin değişmesi, dışişleri bakanının da sık sık değişmesine neden olmuştur. Bir de bunun dışında koalisyon ortağı partinin başkanının başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanı olarak hükümette görev alması durumları vardır. Mesela Tansu Çiller'in bakan olduğu dönem böyledir, Çiller'in bakan olduğu süre içerisinde bakanlığa gelmediği dile getirilmiştir. Başlı başına bir mesai isteyen bakanlığın başına gelecek ismin dışişleri bakanlığındaki görevini aksatmasına yol açacak başka bir sorumluluğunun olmaması önemlidir.

Bir başka açıdan bakılacak olursa bu dönem "*dış politikada kurumsal süreçlere dönüş dönemi olarak adlandırılabilir.*" (Özcan, 2004:888). Bu tespit önemlidir, çünkü dış politikanın etkili ve güçlü biçimde yürütülebilmesi için kurumsal yapının işletilmesi gereklidir. Koalisyon hükümeti olmaktan kaynaklı anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Ancak bunlar çözümlenebilmiştir. Cem'in bakanlığı döneminde etkili bir dışişleri bakanı olarak zihinlerde yer etmesinde bunların da önemli bir yeri vardır.

2.2.1. Avrupa Birliği ile İlişkiler

Gümrük Birliği'ne geçilmesinden sonra Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olacağı yönündeki beklentiler artmıştı. Zira Avrupa Birliği evet bir siyasi hedefti ama bunun altında ekonomik gerekçeler de yatıyordu. Birliğe dahil olunmasıyla birlikte ekonomisi krizlerle sarsılan, yüksek enflasyonla mücadele edilen Türkiye'nin ekonomik yapısının düzeleceği kanısı kamuoyunda oluşmuştu. Tam üyelik hedefi Türkiye gündemini işgal ettiğinden üyeliğin sağlanması konusunda beklenti hakimdi. Cem'in dışişleri bakanı olduğu yeni hükümet kurulduğu sıralarda Avrupa Birliği "Gündem 2000" raporunu açıkladı. Bu raporla Avrupa Birliği'ne katılımı gerçekleşecek ülkelerin 2000'li yıllarda iki dalga hâlinde birliğe katılmaları öngörülüyordu. Bunların içerisinde Güney Kıbrıs, kısa bir süre önce komünist rejimlerle idare edilen Doğu Avrupa ülkeleri olmalarına rağmen Türkiye bulunmuyordu (Baykal ve Arat, 2015:345). Rapor Türkiye tarafında ciddi bir hayal kırıklığı yarattı ancak Aralık 1997'de gerçekleşecek Luxembourg Zirvesi'ne kadar Avrupa Birliği üzerinde baskı kurmaya çalıştı. Amaç zirveden Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine aday ülke olduğu yönünde karar çıkarabilmektir. Hükümet Avrupa Birliği'nden Türkiye'yi artık oyalamaması bir an önce adaylık statüsü vermesini istiyordu. Adaylık statüsünün verilmemesi durumunda üyeliğin Türkiye'nin siyasi gündeminden düşeceği vurgulanıyordu.

Türkiye tarafı Gümrük Birliği ile üyelik yolunda önemli bir adım atıldığını düşünüyordu. Ayrıca üyelik statüsü verilecek Doğu Avrupa ülkelerinin gerek ekonomik gerekse siyasi bakımdan Türkiye'den daha kötü durumda oldukları dile getiriliyordu. Avrupa Birliği tarafı ise Türkiye'nin gerek siyasi gerekse ekonomik anlamda Avrupa Birliği için uygun olmadığını düşünüyordu. Türkiye'nin insan hakları karnesi zayıftı bunun dışında ekonomik anlamda istikrarsızlık söz konusuydu. Türkiye evet bir Avrupa ülkesi kabul ediliyordu ama siyasi ve ekonomik sorunlarını henüz çözememiş böylesine büyük bir ülkenin Avrupa Birliği içerisine dahil edilmesi arzulanmıyordu. Avrupa Birliği ilişkileri daha çok ekonomik temelde, gümrük birliği üzerinden götürmek yanlısıydı.

Türkiye'nin Avrupa Birliği tarafını zorlayan üyelik konusundaki çıkışı yukarıda sözünü ettiğimiz Cem'in dışişleri bakanı olunca açıkladığı deklarasyona da uygundu. Cem söz konusu deklarasyonda Türkiye'nin Avrupalılığı coğrafi ve kültürel bir olgudur diyordu. Nasıl bir politika izlemeyi düşündüğu ile ilgili kendisine yöneltilen soruya "Birinci kararım, Türkiye'nin AB konusundaki yaklaşımını değiştirmek oldu." şeklinde yanıt veriyordu (Dündar, 2008:205). Cem mevcut anlayışın Türkiye'yi Avrupa karşısında

küçük gören, onu Avrupa'ya mecbur zanneden tutumunun değişmesi gerektiğinin altını çiziyordu. Ona göre Türkiye Avrasyalı olmanın avantajlarından yararlanabilmeliydi. Çünkü tarihi ve coğrafyası onu hem Asyalı hem de Avrupalı bir devlet yapmıştı. AB hedefi korunmalıydı evet ama Asyalı kimliğin özelliklerinden de yararlanılmalıydı. Cem bu noktada yine önemli bir şeyin altını çiziyor “Tarihi coğrafya” deyimini ilk defa dillendiren bakan olduğunu söylüyordu (Dündar, 2008:206). Tarihi coğrafya sözü ile işaret edilen Orta Asya ve Balkanlar gibi Türkiye'nin kültürel olarak etkileşimde bulunabileceği coğrafyalardı.

Bütün bu çabalara rağmen Luxenbourg Zirvesi'nden bir sonuç elde edilemedi. Avrupa Birliği ilişkilerin güçlendirilmesi için Türkiye'den insan hakları konusunda gelişme sağlanması, azınlıkların korunması, Yunanistan ile yaşanan sıkıntıların çözülmesi, Kıbrıs'ta çözümden yana politika takip edilmesi gibi isteklerde bulunuyordu. Birliğe üyelik için adaylık konusunda somut bir şey söylenmiyor ucu açık bırakılıyordu. Bu tabii Türkiye tarafında derin bir hayal kırıklığı yarattı. Türkiye Avrupa Birliği ile uyum konusunda adımlar atıyordu, ekonomik kaybı olmasına rağmen gümrük birliği geçiş sürecini başarıyla yürütmüştü. Bu anlamda Türkiye ile kıyaslanamayacak durumda olan Doğu Avrupa ülkelerine adaylık statüsü verilirken, Türkiye'ye şartlar ileri sürülüp adaylık konusunda da hiç bir şey söylenmemesi rahatsızlığa neden oldu.

Hükümet gecikmeksizin Avrupa Birliği'nin yanlı tutumunu kınadı ve birlik ile siyasi diyalogu askıya aldı. Bundan sonra ilişkiler gümrük birliği üzerinden yürütülecekti. Türkiye tam üyelik hedefini koruyor, Avrupa'dan kopmuyordu. Avrupa Birliği'nin öne sürdüğü şartlar Kıbrıs meselesi, Yunanistan ile sorunların çözümü ve insan hakları siyasi diyalogun dışına çıkarılıyordu. Türkiye bu tutumuyla Avrupa Birliği'ne üyelik konusunda kendisinden net bir tavır beklediğini iletliyordu.

Türkiye'nin bu kararlı tutumu sonuç verdi, Luxenbourg Zirvesi sonrasında Avrupa Birliği'nde yumuşama eğilimleri görüldü. AB Komisyonu “Türkiye için Avrupa Stratejisi” belgesini Mart 1998'de açıkladı. Buna göre Türkiye'nin birliğin genişleme sürecine dahil edileceği belirtiliyordu. Ayrıca Avrupa Birliği'nin çeşitli sebeplerle daha önce yapmadığı mali yardımların yapılması AB Bakanlar Konseyi'nden isteniyordu (Baykal ve Arat, 2015:348). Türkiye ile ilişkilerde yaşanan tikanıklığın aşılması için birliğin adımları daha sonra da devam etti. Cem bu sonucun alınmasında izlenen politikanın altını çizmektedir:

“Avrupa Birliği-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu’nda AB’ye hesap soran, ayrımcılık yapmakla, çifte standart uygulamakla suçlayan bir söylemimiz vardı. Bu, kendi içimizde de önemliydi. AB’yi düşman gören anlayışla ‘onsuz olmaz’ diyen anlayış arasında bir denge sağlamak için insanların ne yaptığımızı bilmesi önemliydi.” (Dündar, 2008:208).

Cem’in söyledikleri bize Türkiye’nin bilinçli biçimde Avrupa Birliği ile gerilimi tırmandırdığını göstermektedir. Böylelikle Avrupa Birliği üzerinde bir baskı kurulmuş oluyordu. Ayrıca bu politikanın Türkiye’nin Avrupa Birliği yaklaşımının daha “akılcı” biçimde tartışılabilmesi için de gerektiğini belirtiyordu. Çünkü Avrupa Birliği konusunda mutlaka girilmeli ya da kesinlikle uzak durulmalı gibi iki uçta olan fikirler ileri sürülüyordu. Tüm bu fikirlere karşın Avrupa Birliği’nin neleri getirip neleri götüreceğinin, Türkiye’nin menfaatleri açısından “soğuk bir hesabının” yapıldığı söylenemezdi. Nitekim Cem de bunun altını çizecektir.

Aralık 1999’da gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi ile Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne aday ülke olduğu kabul edildi. Cem, bu sonucun alınmasını şöyle yorumluyordu: *“Ama Helsinki’de adaylık kararı çıkmasının asıl sebebi Türkiye’nin kendi gücünden habersiz saf bir aday değil, kendi menfaatinin soğuk hesabını doğru yapabilen bir ülke olarak AB’nin karşısına çıkmasıdır.”* (Dündar, 2008:209). Helsinki’de de Türkiye’nin adaylığının gerçekleşmesi için öne sürülen şartlar Yunanistan ile Ege’de yaşanan sorunların çözülmesi, Kıbrıs konusunda çözümden yana adım atılmasıydı. Bunlar Türkiye’nin son derece hassas olduğu konulardı. Hükümet değerlendirmesini yaptıktan sonra adaylık statüsünün kabul edilmesine karar verdi (Baykal ve Arat, 2015:354). Adaylığın kabulünden sonra hükümet 2001 yılında bir Ulusal Program açıklayarak üyeliğın sağlanabilmesi için bir yol haritası oluşturdu.

2.2.2. Kıbrıs Meselesi ve Yunanistan ile İlişkiler

Cem bakanlığa gelmeden önce Yunanistan ile ilişkilerde Kıbrıs kaynaklı gerilimler yaşanıyordu. 1996 yılında Kıbrıs’ta Yeşil Hattı delip karşı tarafa geçmeye çalışanların yarattığı olaylar iki taraf arasında gerilime neden olmuştu. Yine Loizidu Davası bu yılların belli başlı meselelerinden biriydi. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Madam Loizidu’nun Girne’deki evine Kıbrıs Türk polisi tarafından sokulmaması üzerine Türkiye’yi tazminata mahkum etti. Olay KKTC’de geçmesine rağmen KKTC tanınmadığı için ceza Türkiye’ye veriliyordu. Emsal oluşturabilecek bu dava Türkiye tarafından tedirginlikle karşılandı.

Dava ardından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne yapılan çok sayıda başvuru Kıbrıs sorununa çözüm bulunması gerçeğini bir kez daha gözler önüne serdi.

Bu dönemin bir diğer gerilimi S-300 füzeleriydi. 1997 yılında yaşanan bu gerilime Rusya Federasyonu ile Güney Kıbrıs arasında imzalanan Rus yapımı S-300 füzelerinin Güney Kıbrıs'a yerleştirilmesi anlaşması neden oldu. Türkiye güvenliği bakımından tehlikeli saydığı bu füzelerin adaya yerleştirilmesi güvenliğin tehdit etmesi durumunda 1974'ün tekrarından kaçınmayacağını söyledi. Sonunda ABD'nin müdahalesiyle füzeler Yunanistan'a verildi, Girit'e yerleştirilip, Türkiye füzelerin menziline dışında bırakıldı (Fırat, 2015:471).

Bütün bunlar dışında Türkiye tarafında Yunanistan'ın PKK'ya destek verdiği algısı hakimdi. Nitekim Yunanistan Birleşmiş Milletler denetimindeki Lavrion kampını PKK'ya kullanıyordu. Bu durum Türk kamuoyunda Yunanistan'a yönelik olumsuz algının pekişmesine sebep oluyordu. Türkiye Avrupa ile ilişkilerinde de umduğunu bulamıyordu. Gümrük Birliği mali anlamda pek çok külfet getirmesine rağmen Türkiye'ye Avrupa Birliği'ne adaylık konusunda bir avantaj sağlamamıştı. Luxembourg Zirvesi'nin yarattığı olumsuz hava, Kıbrıs Rum kesiminin Avrupa Birliği'ne üye olacağını sinyallerinin alınması Türkiye'yi büsbütün endişelendiriyordu. Bu doğrultuda Kıbrıs ile Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylığının eş zamanlı olması dile getiriliyordu. Luxembourg kırınglığı sonrası hükümet Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile ilişkileri daha da derinleştiren adımlar atmaya başladı.

Gittikçe tırmanan bu gerileme bir de 1999'da PKK terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan'ın Kenya'daki Yunanistan Büyükelçiliği'nde yakalanması ilave oldu. Öcalan'ın yakalanmadan evvel Yunanistan'a sığınmıştı. Bu durumun öğrenilmesi Türkiye tarafında derin bir rahatsızlığa yol açtı. Yunanistan'ın PKK 'ya destek verdiğini göstermek için Ankara'nın eline koz geçmişti. Yunanistan'ın Öcalan konusundaki yanlış politikası uluslararası politikada onu zor durumda bıraktı. Sonuçta bu olay başbakan Simitis'e kabine içindeki Türkiye'ye karşı ılımlı olmayan bakanları tasfiye imkânı da verdi.

Luxembourg sonrası Türkiye'nin küstürülmesinin mevcut sıkıntıları büsbütün derinleştireceği Yunanistan tarafından da anlaşılmaya başlandı. Böylesi bir tutum Türkiye'yi Avrupa Birliği'nden koparırdı. Türkiye'nin Avrupa'dan kopması Avrupa Birliği üyesi olan Kıbrıs ve Ege'deki sorunlara Avrupa Birliği içinde çözüm arayışında

bulunan Yunanistan'ın işine gelmezdi. Bu nedenle Yunanistan Öcalan hatasını tamir etmek, Türkiye ile ilişkilerini yumuşatmak yönünde politika izlemeye başladı.

Yumuşama politikası meyvelerini vermeye başladı. İki ülke dışişleri bakanları İsmail Cem ve Yorgo Papandreu görüşmelerde bulundular. Bu epey uzun süreden sonra Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan üst düzey bir münasebetti. Cem ile Papandreu arasında kurulan dostluk ilişkilerdeki yumuşamanın simgesi oldu. 17 Ağustos 1999'da yaşanan deprem sonrası Yunan kamuoyunun hemen harekete geçmesi ve yardım elini uzatması iki ülke kamuoyunun birbirine yaklaşmasını sağladı.

Helsinki Zirvesi ile Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday olması, Yunanistan'ın bu sürece sıcak bakması ilişkileri daha da geliştirdi. Öyle ki Cem ve Papandreu'u kimi uluslararası sorunlara bile birlikte müdahale ettiler. Arafat'ın karargâhının İsrail tarafından abluka altına alınıp elektriğinin kesildiği günlerde Cem ve Papandreu'u Arafat ve İsrail ile görüşerek soruna çözüm bulmaya çalıştılar. Kısa bir süre önce birbirleriyle sorun yaşayan ülkelerin böyle ortak platformda bulaşabilmeleri, dünya barışına katkı yapmaya çalışmaları olumlu karşılandı. Bunun gerek Yunanistan'ın gerekse Türkiye'nin imajına katkıları oldu.

Bu gelişmeler Cem'in Türkiye'nin komşuları ile olan ilişkileri düzeltmek yönünde adımlar attığının göstergesiydi. Ayrıca dışişleri bakanlığına getirildiğinde açıkladığı deklarasyona bağlı kalacağını ifadesiydi:

“Dünyadaki haksızlıklar, adaletsizlikler, büyüyen yabancı düşmanlığı, ırk ve inanç ayrımcılığı, terörizm, savaş gibi olumsuzluklar karşısında, Dışişleri Bakanlığı'mız, hakkın, adaletin, barışın, insan hak ve özgürlüklerinin yanında olacaktır.” (Dündar, 2008:205).

Cem'in izlediği politikada bir başka dikkat çeken husus ise kişisel ilişkilere verdiği önemdir. Papandreu ile ilgili aşağıdaki sözleri Yunanistan ile ilişkilerde sağlanan başarının dayandığı önemli bir noktayı açıklamaktadır:

“Papandreu'yla aynı dünya görüşünü ve ülkelerimiz için benzer ilkeleri benimsemiş olmamız, ortak projelerimizde başarılı kıldı bizi... Kendisiyle bakanlık sonrasında da dost kaldık ve görüştük.” (Dündar, 2008:210).

Cem kişisel ilişkinin önemini TRT Genel Müdürü olduğu dönemde gözlemlemiş, bunu o dönem anlattığı kitabına yazmıştır. TRT Genel Müdürü olduğu dönemde BBC ile görüşmeler yapılmış, sıcak ilişkilerin kurulması sağlanmıştı. Bu ilişkiler Kıbrıs'a ilk müdahalede BBC'nin Türkiye'ye karşı daha yumuşak bir yayın politikası izlemesinde etkili olmuştur. (Cem, 2010:136). Fakat bu kişisel ilişkilerde dikkat çeken nokta sadece

ülke menfaatini kollamadan daha derin bir samimiyete dayanmasıdır. Zira Cem'in aşağıdaki sözleri bunu doğrular niteliktedir. Nitekim ilişkiler bakanlık döneminin bitmesinden sonra da devam etmiştir:

“Fransa'nın eski Dışişleri Bakanı Vedrine... Papandreu... Albright... Dostluğumuzu hep canlı tuttuk. Bu noktada bir ayırım yapmak istemiyorum, hepsi aynı değerdedi, ama ABD'nin eski Dışişleri Bakanı Madeleine Albright çok bilgili biriydi; aynı zamanda bir bilim insanı olmanın avantajına sahipti.” (Dündar, 2008:210).

Helsinki'de Türkiye ile Yunanistan arasındaki Ege'de yaşanan sorunun 2004 yılına kadar barışçıl bir biçimde çözümlenmesi kararlaştırıldı. Çözüm sağlanamaması durumunda Uluslararası Adalet Divanı'na gidilmesi kararına varılmıştı. Türkiye tarafında bunun Adalet Divanı'na gitme fikrinin rahatsızlık yaratması üzerine bunun bir yöntem olduğu konusunda açıklamalar geldi (Fırat, 2015:479).

Türkiye Yunanistan Ege'de yaşanan sorunların çözümü için akil adamlar düzeyinde görüşme kararı aldılar. 2002 yılında dışişleri müsteşarları düzeyinde ön görüşmeler başlatıldı. Bütün bu süre içerisinde Yunanistan ile küçük gerilimler yaşansa da bunların üstesinden gelinebildi. Sonuçta iyi ilişkiler ekonomik anlamda da kendisini gösterdi. Türkiye'nin Yunanistan'a yaptığı ihracat 1998'den 2003 yılına yaklaşık üç katı arttı (Balcı, 2013:241).

2.2.3. Ortadoğu ile İlişkiler

Ortadoğu ile ilişkiler temelde güvenlik eksenli bir anlayışla ele alınıyordu. Türkiye'nin Körfez Savaşı sırasında Amerikan yanlısı tutumu, İsrail ile giderek artan askeri ilişkileri onu bölge ülkelerinin gözünde güvenilmez yapıyordu. Türkiye İran, Irak, Suriye gibi komşularıyla olan ilişkilerini PKK meselesi üzerinden değerlendiriyordu. 28 Şubat süreci ordunun “irtica” hassasiyeti, İran'ın rejimini Türkiye'ye ihraç etmek ile suçlanması ilişkilerdeki kopukluğun diğer nedenleriydi.

Bu dönemde askerin politika üzerindeki belirgin etkisi, İsrail ile yapılan anlaşmalarda kendisini gösterdi. Türkiye İsrail'e F4 ve F5 uçaklarının modernizasyonu ihalesini verdi. Bunun dışında İsrail'den çeşitli savunma ekipmanları satın aldı. Ayrıca İsrail ve Türk ordusu arasında ortak tatbikatlar gerçekleştirildi. 1999'da Cumhurbaşkanı Demirel İsrail'e ziyarette bulundu, ilişkilerin geliştirilmesi yönünde kararlar alındı. 17 Ağustos Depremi'nde İsrail arama kurtarma ekiplerinin faaliyetleri ayrıca İsrail'de bir televizyon kanalının topladığı yardım Türkiye tarafından memnuniyetle karşılandı. Fakat

ilişkilerdeki bu bahar havası 2000 yılında İsrail eğitim bakanının ders kitaplarına Ermeni soykırımını ile ilgili bilgiler koyacağını açıklaması üzerine bozulmaya başladı. Türkiye aynı yıl İsrail Milli Günü resepsiyonuna katılmadı (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2015:574).

Türkiye'nin Ortadoğu'da tek yönlü politika izlemesinin açmazları hissediliyordu. Komşularla iyi ilişkiler geliştirmek Türkiye'ye ekonomik anlamda katkı sağlayacaktı. Bununla birlikte güvenlik ile ilgili kimi endişelerden de uzaklaşılacaktı. Bu noktada bölgedeki istikrarın önemini kavrayan Cem, 1998 yılında önemli bir girişimde bulunur. Irak'ın ABD tarafından bombalanmasının söz konusu edildiği bir dönemde Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'a danışarak Irak ve Irak'ın komşularıyla görüşmeler yapar. Görüşme talebi Irak tarafından şüpheyle karşılanır. Irak bu girişimin Türkiye'den mi Amerika'dan mı kaynaklandığı konusunda emin olamamıştır. Sonuçta Cem, Saddam ile görüşür. Irak'ın kendisini dünyadan soyutlayan politikasının doğru olmadığı üzerinde durulur. Bu doğrultuda Irak'ın komşularıyla da görüşmeler yapılır (Dündar, 2008:220). Görüşmelerden Irak'ın tavrını değiştirmesi konusunda bir sonuç elde edilemez. Ancak Türkiye'nin kendi komşusuna gelecek bir zararı önleme konusunda çaba göstermesi alışıldık politikasından farklıdır. Böylelikle bölge ülkeleri nezdinde olumlu bir intiba uyanmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin bölge ülkeleri nazarında önemli bir adımı da 2000'in Eylül ayında Filistin'de başlayan İkinci İntifada sırasında İslam ülkeleri ile hareket edip Filistin'den yana tavır alması olmuştur. Türkiye'de olayların Şaron'un Mescid-i Aksa'ya yaptığı ziyaret sonrasında tırmandığı yönünde bir inanç hakimdi. Bu doğrultuda Cem İsrail'in sertlik yanlısı tutumunu yumuşatmak amacıyla girişimlerde bulundu. İsrail'in Filistin'i işgali, Arafat'ın karargâhını kuşatması üzerine dönemin başbakanı Bülent Ecevit, İsrail dünyanın gözünün önünde Filistin'e soykırım uygulamakla suçladı. Bu oldukça sert söylem Türkiye'nin İsrail ile doksanlı yıllar boyunca kurduğu ilişkilerin gözden geçirileceği anlamına geliyordu. Nitekim aynı dönemde Türkiye'nin İsrail ile yaptığı anlaşmalar sorgulanır oldu. Zira siyasetteki ordu etkisinin görece azalması bu imkânı vermekteydi (Balcı, 2013:248).

Türkiye'nin Irak, Suriye gibi komşularıyla ilişkilerinde PKK faktörü belirleyiciydi. Bu doğrultuda Türkiye öteden beri Suriye'nin PKK'ya destek sağladığını biliyordu. Desteğin kesilmesi için baskı yapılmaya çalışılıyor, su sorunu bu bağlamda gündeme getiriliyordu. Fakat tüm bu çabalardan istenilen sonucun alındığı söylenemezdi, Suriye'nin PKK'ya desteği devam ediyordu. Kuzey Irak'taki yerel Kürt unsurlarla Türkiye ilişkilerini

sürdürmekteydi. PKK'ya karşı yürütülen mücadelede yerel Kürt unsurların işbirliğine başvuruluyordu. Abdullah Öcalan ile anlaşmazlığa düşen Şemdin Sakık Kuzey Irak'a geçip Barzani'nin Kürdistan Demokrat Partisi'ne sığındı. Türkiye'nin yaptığı bir operasyonla yakalanıp Nisan 1998'de Türkiye'ye getirildi (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2015:564).

Sakık'ın yakalanması PKK konusunda yeni gelişmelerin habercisiydi. Sorgulanan Sakık'tan Abdullah Öcalan'ın Suriye'de bulunduğu bilgisi alındığı. Bunun üzerine Türkiye Suriye üzerindeki baskısını arttırmaya başladı. Cem göreve geldiğinden itibaren, PKK konusunda daha kararlı davranmaktan yana olduğunu ve bakanlığının nüfuzunu bu doğrultuda kullandığını belirtmektedir. Kararlılığın bir neticesi olarak Milli Güvenlik Kurulu'nda bir çare düşünülmüş daha sonra hayata geçirilip gerilim ustalıkla arttırılmıştır. (Dündar, 2008:226). 16 Eylül 1998'de Hatay'daki sınır birliklerini ziyarete giden Kara Kuvvetleri komutanı Atilla Ateş'in sözleri Türkiye'nin adım atacağına göstergesiydi:

“Türkiye Suriye ile iyi ilişkiler konusunda gerekli çabayı gösterdi. Ancak sabrımız taşmak üzeredir. Her türlü fesatlık Suriye'den çıkmaktadır. Türkiye fesatlıklara cevap verecek güçtedir. Türkiye beklediği karşılığı alamazsa, her türlü tedbiri almaya hak kazanacaktır.” (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2015:565).

Açıklama çok önemliydi, bir kuvvet komutanının bundan ötesi Milli Güvenlik Kurulu üyesinin ağzından çıkıyordu. Kısa bir süre sonra açıklamanın yalnızca Ateş'in görüşlerinin beyanı olmadığı anlaşıldı. Cumhurbaşkanı Demirel ve ardından Genelkurmay Başkanı Kıvrıkoğlu'nun sözleri Türkiye'nin Suriye konusunda adım atmaya kararlı olduğunu gösteriyordu. Bu doğrultuda Türkiye, Suriye sınırına askeri birlikler sevk etmeye başladı. İsrail olası bir Türkiye Suriye çatışmasını bölge barış sürecine zarar vereceğinden hoş karşılamadı. Türkiye bu anlamda ABD'den de destek bulamadı. Sorunun çözümü ile diplomatik görüşmeler başladı. İran Dışişleri Bakanı Harrazi ve Mısır Devlet Başkanı Mübarek sorunun çözümü için arabuluculuk yaptılar. Sonunda Abdullah Öcalan Suriye'den çıkarıldı, iki ülke arasında Ekim 1998'de Adana Mutabakatı imzalandı. Bu mutabakatla Suriye Öcalan'ın Suriye'den çıkarıldığını, PKK'ya destek verilmeyeceğini, Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden bir oluşuma müsamaha gösterilmeyeceğini beyan ediyordu (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2015:566).

Bu diplomatik başarı bir kaç açıdan önemliydi. Öncelikle Türkiye uzun süredir güvenliğini tehdit eden PKK'nın Suriye kaynaklı lojistik imkânlarını engellemiş oluyordu.

Hem de bu mücadele daha önce olduğu gibi yalnız askeri operasyonlarla değil asker sivil koordinasyonuna dayanan ustalıklı bir diplomatik oyunla çözümlenmiş oluyordu. Belki daha da önemlisi Türkiye'nin bir yakın komşusuyla arasındaki önemli bir problemi çözmesiydi. Nitekim böylelikle Suriye ile yakınlaşma, ekonomik ilişki kurma imkânı olabilirdi. 2000'li yıllara gelindiğinde Suriye ile bu yakınlaşmanın ekonomik sonuçları görülmeye başlandı. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi arttı. Türkiye iyi ilişkileri sürdürmedeki kararlılığını Hafız Esad'ın cenazesine katılarak da gösterdi. Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer ilk yurt dışı gezisini Suriye'ye yaparak Hafız Esad'ın cenaze törenine katıldı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2015:567).

Cem'in dışişleri bakanlığından önce Türkiye'nin bir diğer komşusu İran ile ilişkilerinin iyi olduğundan söz edilemezdi. Zira Türkiye İsrail ilişkilerinin giderek sıkılaşması İran tarafında rahatsızlık uyandırıyor. Sovyetler'in dağılması üzerine kısa bir süre iki ülke Kafkasya üzerinde nüfuz yarışına tutuştular. Ancak ilişkilerdeki sorunlar Türkiye'nin İran'ı zaman zaman, PKK'ya destek vermekle ve rejim ihracı yapmakla suçlamasından kaynaklanıyordu. İran ile bu konuda bir kriz Refahyol Hükümeti sırasında yaşandı. Sincan Belediyesi İran'dakine benzer bir Kudüs Günü düzenledi, bu güne İran büyükelçisi de davet edildi. Büyükelçi bu gecede Türkiye İsrail ilişkilerini eleştiren bir konuşma yaptı. Bu bir diplomatik krize neden oldu, karşılıklı olarak elçiler çekildi. Sorun Mesut Yılmaz'ın yeni hükümeti kuruluncaya kadar devam etti (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2015:580). Kriz iki ülke ilişkilerinin nasıl kötü bir zeminde olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekiciydi. Oysa iki komşu ülke arasında örneğin bir sınır sorunu yoktu, ilk bakışta ilişkilerin var olandan daha iyi olması beklenebilirdi.

Türkiye tarafında İran'a yönelik olumsuz yaklaşım faili meçhul cinayetler vesilesiyle de gündeme geldi. Uğur Mumcu, Ahmet Taner Kışlalı gibi kimi "Kemalist aydınlara" karşı düzenlenen suikast girişimlerinin İran'a dayandığı yönünde haberler çıkıyordu. Bütün bunlar somut olarak ispatlanmaktan uzaktı, adalet mekanizması cinayetin faillerini bulamıyordu. Ancak kamuoyunda İran'a karşı olumsuz bir imajın oluşmasına neden oluyorlardı. Bu doğrultuda şu tespit önemlidir:

"İkili ilişkilerde daima var olan kriz boyutu, iki ülkenin kendi kamuoylarında ortaya çıkan 'resmi ideolojinin zayıflaması' sorununu çözmeden başvurulan bir araç olduğundan, iç politika malzemesi olarak kullanılmaktadır." (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2015:580).

Gerçekten de her iki ülke de kendi iç politikalarından kaynaklanan sorunlar için birbirlerini suçlayabiliyorlar. Dahası kamuoylarını bu doğrultuda yönlendiriyorlardı. Dolayısıyla her iki ülke de kendi rejimlerinden kaynaklı sorunları aşabildikçe birbirlerine yaklaşmaya başladılar. Yakınlaşmanın iki ülkeye de ekonomik katkısı oldu. Türkiye Refahiyol Hükümeti döneminde İran'dan doğalgaz almayı taahhüt etmişti. Bu proje Refahiyol hükümetinin iktidarı kaybetmesinin ardından da sürdürüldü. 2001 yılında doğalgaz akışı başladı, aşamalı olarak arttı. İlişkilerin bu şekilde ivme kazanması Cem'in Tahran'ı ziyaret etmesi Türkiye'nin iyi komşuluk ilişkileri kurmak isteyen yeni politikasının bir sonucuydu.

PKK sorunu nedeniyle Türkiye'yi meşgul eden bir diğer sınır komşusu Irak'tı. Irak'ta Körfez Savaşı sonrasında ortaya çıkmaya başlayan otorite boşluğu buradaki yerel Kürt gruplara hareket imkânı kazandırmıştı. Başlangıçta bunu oldukça tehlikeli bulan Türkiye zamanla Kürt gruplarla ilişki kurmanın bölgeye nüfuz edebilme anlamında önemli olduğunu gördü. Cem bakanlığa gelişinden sonra Irak'a bizzat giderek, Irak'ın mevcut durumunun düzeltilebilmesi için girişimlerde bulundu. Kendi içerisindeki sorunlarını çözmeye, dünya ile ilişki kurmada daha başarılı bir Irak, hem Türkiye'nin hem de bölgenin güvenliği için önemliydi. Cem bu düşüncesini Irak'a komşu ülkelerle de paylaştı. Fakat bu iyi niyetli girişimden yukarıda da belirtildiği gibi bir sonuç elde edilemedi.

Türkiye bölgedeki yerel Kürt unsurlarla ilişkilerini devam ettirdi. Nitekim 1998 yılında Şemdin Sakık'ın ele geçirilmesinde Kürdistan Demokrat Partisi ile kurulan iyi ilişkilerin önemi büyüktü. Irak konusunda Türkiye'nin genel yaklaşımı ülkenin toprak bütünlüğünün korunması yönünde oldu. Amerika'nın Kuzey Irak'ta ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanmak isteyen Kürt grupları desteklediği, Irak'ı bölmek istediği yönünde haberlerden Türkiye rahatsızlık duydu.

Ortadoğu konusunda bu dönemde izlenen çok yönlü dış politikanın Cem'in Türk dış politikası konusunda eleştirel tutumuyla ilgisi vardır. Cem, Irak'a yaptığı ziyarette yöneticilerin Türkiye'nin söylediklerini Saddam'a iletmeden evvel bu girişimin Türkiye'den yahut Amerika'dan mı kaynaklandığını anlamaya çalıştıklarını beyan etmektedir. Bu durumu anlatırken Irak'a hak vermekte: *“Demek ki istemeden olsa ‘Türkiye bu kadar ciddi bir plan öneremez’ gibi bir izlenim bırakmışız maalesef...”* demektedir (Dündar, 2008:222). Türkiye'nin kendi bölgesinde yarattığı batılıların kayıtsız koşulsuz müttefiki imajından dolayı hayıflanmaktadır. Bir başka dikkat çekici husus ise Cem'in bu

görüşlerini oldukça erken bir yaşta yazmış olduğu “Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi” isimli kitabında da dile getiriyor oluşudur:

“NATO’nun zorunlu kıldığı uydu politikası, Türkiye’yi Türkiye’yle ilgisi olmayan haksız maddi çıkarların koruyucusu yapmıştır. Bu nitelikteki Türkiye, tabiatıyla, Ortadoğudaki nüfuzunu kaybedecek, ‘Biz kendimize Türkiye’nin İstiklal Savaşını örnek almıştık’ diyenleri hayal kırıklığına uğratacaktır. Bu tutumundan ötürü Türkiye büyük bir yalnızlığa, en haklı Kıbrıs davasında bile yüzüstü bırakılmaya kendini mahkûm etmiştir. Yanı başındaki Arap-İsrail çatışmasını sanki Ay’daymış gibi seyretmiştir. Ortadoğunun en güçlü devletiyken, bölgenin geleceğini biçimleyen bu oluşum karşısında, en masum bir diplomatik etkiyi yaratmaktan aciz kalmıştır.” (Cem, 2004:468).

Cem’in bu eleştirel söylemleri bize dış politikayı belirlemede aktörlerin etkilerini ele aldığımız bölümde üzerinde durduğumuz bir konuyu yeniden hatırlatmaktadır. Aktörlerin siyasal sosyalleşmelerinin dış politikanın belirlenmesinde ciddi bir önemi vardır. Bu doğrultuda Cem’in politik kimliğini biçimlendiren eleştirel tutumunu bakanlığı döneminde ülke dış politikasında etkili olmuştur. Bakanlık dış politika konusunda hem yol gösterici hem de gündem oluşturucu girişimlerde bulunmuştur.

2.2.4. Rusya, Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler

Türkiye Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından bölgede yeni ortaya çıkan devletler üzerinde nüfuz kuracağını düşündü. Hatta bu doğrultuda İran ile bir nüfuz mücadelesine de girişti. Türkiye yeni kurulan cumhuriyetlerle Türklük vurgusu üzerinden yakınlık kurmaya çalışıyordu. Dağılma sonrası kendisini toparlayan Rusya Federasyonu “Yakın Çevre” politikası izlemeye başladı. Buna göre Sovyetler Birliği’nin eski toprakları Rusya Federasyonu için hayati öneme sahipti. Buralarda Rusya Federasyonu’nun nüfuzunu sağlamak gerekliydi (Tellal, 2015:542). Dahası yeni cumhuriyetler Türkiye’nin ağabeylik rolünü benimsemediler. Kazakistan cumhurbaşkanı Nazarbayev’in 1997’de yaptığı aşağıdaki değerlendirmesi bu görüşü dile getirmesi bakımından önemlidir:

“[Başlangıçta] çoğu insan Kazakistan’ın tüm meselelerinin Türkiye tarafından çözüleceğine inandı. Hâlbuki bu bağımsızlıktan vazgeçmek, komşularla geleneksel bağları koparmak, bir ağabeyin yerine ikinci ağabeyi [koymak] demektir.” (Aydın, 2015:394). Devamında Nazarbayev dertlerinin bir ağabey bulmak değil, kendileri ile eşit düzeyde ilişki kuracak, işbirliği yapacak ülkelerle ilişki kurmak olduğunu söylemekteydi. Öyleyse yeni kurulan cumhuriyetlerin kendi menfaatlerinin hesabını yapmaktan uzak, “acemi”

devletler olduğu algısı yanlıştı. Şu halde kendi menfaatlerinin hesabını yapan bu devletlerin epey uzun bir süre beraber yaşadıkları Rusya ile bağlarını güçlendirmeleri şaşılacak bir olgu değildi.

Rusya ile Türkiye arasındaki gerilimler yine her iki ülkenin kendi iç güvenlik algılarından kaynaklanıyordu. Rusya Türkiye'nin Çeçenistan direnişçilerine verdiği destekten rahatsızdı. 1996 yılında Türkiye'de Çeçen mücadelesine destek için yapılan feribot kaçırma eyleminin sanıkları gemi kaçırmaktan değil rotasını değiştirmekten yargılandılar. Rusya bu durumundan rahatsızlık duyuyor Türkiye'ye karşı Kürt kozunu oynuyordu. Kürt Evi açılması, Sürgündeki Kürt Parlamentosu'nun Rusya'da toplantı yapması, Kürt konferansı yapılması, Türkiye'nin Kürtlere soykırım uygulamakla suçlanması gibi gelişmeler yaşandı.

Cem'in dışişleri bakanı olduğu dönemde Türkiye Rusya ile ilişkilerini etkileyen PKK sorunu konusunda önemli ilerlemeler kaydetmişti. 1999'da başlayan yeni Çeçen direnişine mesafeli durmayı konuyu Rusya'nın iç işi olarak değerlendirmeyi tercih etti. 1997 Aralık ayında Rusya Federasyonu başbakanı Çernomırdin Türkiye'yi ziyaret etti. Türkiye ile Rusya arasında ekonomik işbirliği yönünde adımlar atıldı. 1999'da başbakan Bülent Ecevit Rusya'ya ziyarette bulundu, bu sırada Çeçenistan ile Rusya arasında çatışmalar yaşanıyordu (Tellal, 2015:549).

Bütün bu gelişmeler Rusya ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkileri arttırdı. 15 Aralık 1997'de Rusya ile imzalanan anlaşmayla Türkiye enerji alanındaki en önemli projelerden biri olan Mavi Akım'ı gerçekleştirmiş oldu. Karadeniz altından geçecek boru hattıyla Rus doğalgazı Türkiye'ye ulaşacaktı. Proje Türkiye'yi Rus doğalgazının en önemli alıcılarından biri haline getirecekti (Tellal, 2015:548). Ekonomik anlamda gelişen işbirliği ile beraber Türk firmaları Rusya'daki faaliyetlerini arttırdılar.

2001 yılında bir adım daha atılarak Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri konusunda Türkiye ve Rusya arasında işbirliği yapılmasına karar verildi. "Türkiye ve Rusya Arasında Avrasya'da İşbirliği İçin Eylem Planı: İkili İşbirliği'nden Çok Boyutlu Partnerliğe" belgesi imzalandı. Böylelikle Türkiye ve Rusya Kafkasya ve Orta Asya'da birbirlerinin çıkarına aykırı davranmama kararı aldılar (Balci, 2013:246).

Rusya ile ilişkilerde kaydedilen bu gelişmelerin Türkiye'nin komşuları ile olan sorunlarını çözme politikasıyla bağlantılıydı. Cem'in dış politika anlayışında Türkiye'nin ekonomik olarak güçlendirilmesi de önemli bir yer tutmaktaydı. Bu doğrultuda sorunların

giderilmesi ekonomik derinleşme açısından da gerekliydi. Ayrıca Cem'in bu politikalarının Cem'in Türkiye'yi Avrasyalı bir ülke olarak kabul etmesiyle ilgisi vardı. Zira Cem, *“Avrasya'dan ilk bahseden biz değiliz, fakat bunun gelişmesine, bu ruh anlayışımızla katkıda bulunduk.”* (Dündar, 2008:237) demektedir.

Türkiye'nin Kafkaslar ve Orta Asya konusundaki ilk hayallerinin gerçekleşmediğine yukarıda değinmiştik. Bu bölgelerde Rusya'nın nüfuzunun devam ettiğinin anlaşılması, yeni devletlerin ekonomik ve siyasi anlamda eşit ilişkiler kurmak istediklerinin farkına varılmasıyla ilişkiler daha gerçekçi planda değerlendirilmeye başlandı. Özbekistan merkezli “Büyük Türkistan” kurma hayalleri olan Kerimov Türkiye'yi rakip gördüğünden ilişkiler iyi değildi. Türkiye Özbek öğrencileri yönetime karşı kışkırtmakla suçlanıyordu. Sonuçta ilişkilerin düzelmesi 2000 yılını buldu. Özbekistan köktendincilerden endişe ettiğinden Türkiye'den yardım istedi. Bu doğrultuda İsmail Cem ve Sadettin Tantan Özbekistan'a giderek görüşmelerde bulundular (Aydın, 2015:396).

Gürcistan ile Türkiye ilişkileri Gürcistan'ın kuruluşundan itibaren iyiydi. Zira Türkiye bu ülkenin en fazla ticaret yaptığı ülkeydi. 2000'lere gelindiğinde Türkiye Gürcistan'ın toplam dış ticaretinde Rusya'dan daha fazla pay sahibiydi. 2000 yılında Demirel'in Gürcistan ziyareti sonrasında Kars-Tiflis-Bakü demiryolunun yapımı konusunda anlaşıldı (Aydın, 2015:419).

Ermenistan ile ilişkilerde Ermeni Soykırımı iddiaları ve Ermenistan'ın büyük Ermenistan hayalleri yüzünden bir ilerleme sağlanamıyordu. Bu dönemde Koçaryan'ın Ermenistan başbakanı olması Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ve Soykırım konusunda izlediği politikalar Türkiye Ermenistan ilişkilerinin düzelmesine imkân vermedi.

Türkiye Azerbaycan ilişkilerini de Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu etkiliyordu. Cem 1997 yılında Azerbaycan'a bir ziyaret gerçekleştirdi. Türkiye Bakü-Ceyhan Boru Hattı konusunda somut adımlar atmak istiyordu. Azerbaycan ise Türkiye'nin Ermenistan'a karşı daha somut ve sert tavır almasından yanaydı. Böylesi bir tavır Rusya Türkiye ilişkilerini kötü etkileyebileceğinden Türkiye tarafından ihtiyatla karşılanıyordu. Haydar Aliyev'in Türkiye politikası “Bir millet iki devlet.” şeklinde dile getirilen “popülist” söylemden uzak, tümüyle Azerbaycan çıkarı üzerine kurulu bir yaklaşımdı. Türkiye petrol boru hattı konusunda ilerleme sağlanması için uğraştı. Cem yine bu doğrultuda 2000 yılında da Azerbaycan'a resmi ziyarette bulundu.

Türkiye Kafkasya ve Orta Asya ile ticaretini artırmak için de gayretlerde bulundu. Bu doğrultuda 1998 yılı itibariyle Türkiye'nin bölge ülkelerine ihracatı 1992 ile kıyaslandığında altı katına çıktı. 2000'lere gelindiğinde beş Türki cumhuriyette Türk firmalarının inşaat projelerin değeri yedi milyar dolar düzeyindeydi. (Aydın, 2015:430). Dış politikanın daha gerçekçi temeller üzerine oturtulmaya çalışılması ve ekonomik derinleşme sağlanmaya gayret edilmesi bu neticeleri vermişti.

2.2.5. Balkanlar ile İlişkiler

İsmail Cem, dışişlerinin eksikliklerine dikkat çekerken tarihe ve kültüre vurgu yapmaktadır:

“ Benden önceki bakanların söylemini tekrarlamış olsaydım; ‘Biz hiç yoktuk da 20. yüzyılda ortaya çıktık’ gibilerinden bir tavır alıp kültür diye de birkaç tane 20. yüzyıl eserinden ibaret bir kültür sergileseydim o zaman hiç adamdan saymazlardı bizi... Ama Balkanlar’ıyla, Ortadoğusu’yla, Kuzey Afrikası’yla, tabii eksiklerimizle ve yanlışlarımızla bambaşka bir tarihten bahsediyoruz.” (Dündar, 2008:237).

Bu anlayış Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından gündeme gelen Yeni Osmanlılık düşüncesinden farklıydı. Yeni Osmanlılık anlayışı Soğuk Savaş'ın ardından Balkanlar'da ortaya çıkan boşluğu Türkiye'nin doldurabileceği, bunu yapabilmek için de Osmanlı döneminde bölgede hakim olan barışa vurgu yapabileceğine dayalıydı (Uzgel, 2015:514). Oysa Türkiye kendi içerisinde önemli sorunlara sahipti. Balkanlar'da etkin olabilecek siyasi ve ekonomik olanakların bulunduğu söylenemezdi. Tıpkı Orta Asya ve Kafkasya konusunda olduğu gibi Balkanlar konusunda da ilk umutların gerçekleşmeyeceği anlaşıldıktan sonra daha gerçekçi bir politika izlenmeye başlandı. Cem'in bu doğrultudaki politikası kendi kültürünü ve tarihini bilmeye ama bundan yersiz bir böbürlenme yahut anlamsız bir yerinme çıkarmamaya dayalıydı. Bulunduğu yeri bilen, kendi tarihini iyisi ve kötüsüyle kabullenen bu politika hayalcilikten kaçınmaya çalışıyordu.

Milliyetçilik Balkan coğrafyasını doğrudan etkilemiş, Osmanlı'ya karşı ilk milliyetçi isyanlar bu bölgede patlak vermişti. İvo Andriç'in Nobel ödüllü Drina Köprüsü romanında şöyle bir sahne vardır: Milliyetçiliğin hızlanmaya başladığı yirminci yüzyıl başlarında iki üniversite öğrencisi genç Drina Köprüsü'nün yanında konuşurlar. Bunlardan ateşli milliyetçi olanı Sırp milletinin kültürünün büyüklüğünden söz eder. Bu gence göre Sokullu Mehmet Paşa'nın böylesine büyük işler başarmasının altında Sırp soyundan gelişti yatmaktadır. Arkadaşı hayretle sorar, Paşa Sokoloviç Köyü'nde kalıp, yaşamını orada

sürdürseydi de bu büyük işleri yapabilecek miydi? (Andriç, 2010:268). Zira bu sahnenin bize anlattığı Balkan milliyetçiliğinin Osmanlı geçmişini yok sayma, onun öncesine atıfta bulunma üzerine kurulu olduğudur. Bu anlayışa göre Balkan milletlerinin tarihi Osmanlı'nın beş yüz yıllık boyunduruğunun kesintiye uğrattığı bir tarihi (Karpas, 2011:42). Doksanlarda Balkanlarda milliyetçiliği “ikinci baharını” yaşıyordu. Dolayısıyla Türkiye'nin Yeni Osmanlılık politikası bölgede rahatsızlık yaratabilecek bir potansiyeli taşıyordu.

Cem bu bölgede körüklenen dini ayrışmadan kaynaklı tehlikenin üzerinde 1993 yılında yazdığı bir yazıda duruyor, Batı'nın çifte standardını eleştiriyordu (Cem, 2000:331). Yine 1993 yılında Gaziantep'te yapılan bir toplantıda iki binli yılların Türkiye'si için solun neler yapması gerektiğinden söz ederken: “*Türkiye'nin dış politika geleceğinin Balkanlar doğrultusundaki daha güçlü açılımlarda da araştırılması.*” gerektiğinin altını çiziyordu (Cem, 2011:238). Fakat bu yeni politika Türkiye'nin imkân ve potansiyelleri göz önünde tutularak oluşturulmaya çalışılıyordu..

Türkiye'nin Bulgaristan ile ilişkilerini doksanlı yıllar boyunca şekillendiren Bulgaristan'daki Türk azınlığın sorunları, Bulgaristan'ın PKK'ya verdiği destek olmuştu. 1997'de Bulgaristan'daki yönetimin değişmesi, İvan Kostov başbakanlığında yeni hükümetin kurulmasıyla beraber Türkiye Bulgaristan ilişkilerinde belirgin bir iyileşme gözlemlendi. 1997 yılında Bulgaristan cumhurbaşkanı Petar Stoyanov Türkiye'yi ziyaret etti. Bunu Başbakan Mesut Yılmaz'ın Bulgaristan'ı ziyareti izledi. İki ülke arasında Romanya'yı da içine alan bir işbirliği anlaşması imzalandı. 2000'li yıllara gelindiğinde ilişkilerdeki iyileşmenin ekonomik sonuçları kendini göstermeye başladı. Bulgaristan'da pek çok Türk şirketi kuruldu, Türkiye'nin ihracatında Bulgaristan üçüncü sırayı aldı. 2001 yılında Türkiye Bulgaristan vatandaşlarına vize uygulamayı da kaldırdı (Uzgel, 2015:488).

Türkiye'nin Yugoslavya ile ilişkilerinde ise bu dönemde belirleyici olan Kosova Sorunu oldu. Kosovalı Arnavutlar Yugoslavya'dan ayrılmak için direnişe başladılar. Sırp lar bu direnişi şiddet kullanarak bastırma yoluna gittiler. Sorunun barışçı yollarla çözülmesi için İsmail Cem Belgrad'ı ziyaret etti. Fakat bir sonuç alınamadı. Türkiye'nin kendi bölgesinde yaşanan böylesi bir çatışmayı çözmeye dönük rol üstlenmeye çalışması Balkanlar konusundaki politik anlayışının yansımasıydı. Ayrıca Kosova meselesi Türkiye'nin Güneydoğu'da yaşadığı sorunla benzerlikler taşıyordu. Sonuçta atılan adım başarılı olmayınca Türkiye Yugoslavya'nın karşısında yer aldı. NATO'nun bölgeye askeri müdahalesini destekledi ve içinde yer aldı. Yugoslavya ile ilişkiler Kosova meselesinin

çözülmesinden, Yugoslavya’da iktidar değişikliği yaşanmasının ardından düzeldi. İki binlerde Yugoslavya uluslararası sistemle entegre olma yolunda adımlar attı. Bu gelişmeler üzerine Cem ülkeyi tekrar ziyaret etti.

Türkiye bölgenin güvenliğine ve istikrarına önem veren bir dış politika izleme gayretinde oldu. 1999’da NATO’nun genişleme sürecinde Romanya’nın da Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti gibi ülkelerle beraber NATO’ya dahil olması yönünde politika izledi. Türkiye Romanya cumhurbaşkanları 1998 ve 1999’da bir araya geldiler. Güvenlik ve ekonomik işbirliği konusunda adımlar atıldı. 2000 yılının Ocak ayı itibarıyla sanayi ürünlerine uygulanan gümrüğün kaldırılması kabul edildi (Uzgel, 2015:507).

Türkiye bölge ile ekonomik işbirliğini geliştirmek için 1992’de Karadeniz Ekonomik İşbirliği’nin kuruluşuna öncülük etti. Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Ukrayna, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ekonomik işbirliğine dahil oldu. Ancak geçen yıllar içerisinde birlik istenen düzeyde etkili olmadı. 1998 yılında alınan kararla birliğin adı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na dönüştü, böylece bir örgüt hâline geldi (Balıcı, 2013:224). Teşkilatın etkinliğin artırılması için Türkiye gayret ediyordu, ancak üye ülkelerin siyasi istikrarsızlıkları, ekonomik güçlerinin çok iyi olmaması gibi nedenler, örgütten beklenen verim alınmasına engel oluyordu.

Sadece ekonomik anlamda değil güvenlik alanında adımlar atıldı. Bu doğrultudaki gelişme Karadeniz Barış Gücü’nün oluşturulmasıydı. Türkiye, Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya ve Ukrayna 1998’de Ankara’da görüşmelerde bulunup Karadeniz Barış Gücü’nün kurulmasını kararlaştırdılar. Tamamıyla barışçıl olan, arama kurtarma, mayın temizleme, çevrenin korunması gibi faaliyetlerde bulunacak olan bu güç devamlı olarak değil ihtiyaç hâlinde görev yapacaktı (Uzgel, 2015:522). Böylesi bir oluşumla bir araya gelen ülkelerin kendi bölgelerinin sorunlarını çözmeye işbirliği yapacaklarını göstermesi bakımından girişim önemliydi.

Balkanlarla ilişkiler konusunda yaşanan bu gelişmeler Cem’in Dışişleri Bakanı olurken açıkladığı deklarasyona uygundu. Fakat bundan ötesi de vardı 1979 yılında kaleme aldığı bir yazısında Cem Türk siyasetinin bir açmazına değinmekte, sorunlara neden çözüm üretmediğini anlatırken şöyle demektedir:

“Her şey ‘iktidara bir geleyim, o zaman yaparım’ rahatlığına bırakılmamalıdır. İktidara ulaşıldığında, günün gerektirdiği kısa vadeli çözümlerden medet umulmaktadır.

Hazırlıksız olarak güncel zorunluluklara uydurulmaya çalışılmış öneriler ise, köksüzlükleri ve teknik yetersizlikleri bir yana, önerilerin sahibi hangi parti olursa olsun, hemen her zaman birbirine benzemektedir, yüzeysel kalmaktadır.” (Cem, 2011:403).

Cem’in planlı hareket edilmesi gerektiği yönündeki düşünceleri gerek bürokratlığı gerekse politikacılığı dönemindeki davranışlarında kendisini göstermiştir. Örneğin TRT Genel Müdürlüğü’ne atandığı dönemde bir basın toplantısı yaparak neler yapacağını duyurmuştur. Dışişleri Bakanlığı’na geldiği dönemde açıkladığı deklarasyonla politikasının amaçları, ilkeleri konusunda bilgi vermiştir. Bu noktadan bakıldığında Cem’in Balkanlar konusundaki politikasının anlık çözümden çok daha önce de dillendirdiği kimi düşüncelerin birer uygulaması olduğunu söylemek hata olmaz.

2.2.6. Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkiler

Türkiye Amerika arasındaki ilişkileri doksanlı yıllar boyunca yakınlığını artırarak sürdürdü. Türkiye gerek birinci Körfez Savaşı sırasında gerekse sonrasında Amerika’nın yanında oldu. Amerika’nın Soğuk Savaş sonrası üstlendiği, demokrasinin ve insan haklarının dünyada korunması için çaba gösteren ülke tutumunu Türkiye’de destekledi. Bu doğrultuda Soğuk Savaş’ın önemli askeri sembollerinden biri olan NATO dönüşüm geçirdi. Sovyet Rusya’nın dağılmasından sonra ne işe yarayacağı tartışılan NATO dünyanın çeşitli yerlerinde yaşanan insan hakları ihlallerini engellemede rol üstlenmeye başladı. Devletlerin vatandaşlarına karşı şiddet uyguladığı, toplu biçimde insan hakları ihlalinin ve öldürmelerin yaşandığı durumlarda müdahalede bulundu. Balkanlar’da Bosna Hersek ve Kosova gibi sorunlarda NATO’nun askeri müdahalesi, NATO’nun bu yeni işlevinin bir sonucuydu. Böylece Amerika dünya “jandarmalığı” görevini Soğuk Savaş’ın ardından da sürdürüyor, Avrupa’nın bu anlamda “hamisi” olmaya devam ediyordu.

Türkiye tüm bu sorunlarda Amerika’nın yanında oldu. Yunanistan ile ilişkilerin yumuşaması, PKK ile mücadelede kat edilen aşamalar Amerika ile Türkiye arasında sıkıntıya neden olabilecek faktörlerin azalmasına yol açtı. 1997 yılında Başbakan Mesut Yılmaz Amerika’yı ziyaret etti, burada ticaret, savunma, güvenlik işbirliği, ekonomi, Kıbrıs gibi konular ele alındı. 1999’a gelindiğinde Amerika Türkiye ilişkileri daha da ilerlemiş bulunuyordu. 1999 yılı içerisinde önce Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel NATO zirvesine katılmak için Amerika’ya gitti. Bunu Başbakan Ecevit’in Başkan Clinton’un davetlisi olarak Amerika’ya gidişi izledi. Bu davette Türkiye Amerika ilişkileri “stratejik

ortaklık” olarak isimlendirildi. Ardından Başkan Clinton 1999’da Türkiye ziyaretinde Türkiye Amerika ilişkilerinin bu boyutunu vurguladı (Uzgel, 2015:253).

Amerika Türkiye’nin Bakü-Ceyhan boru hattı projesini destekliyordu. Ancak Rusya Mavi Akım projesine sıcak bakmıyor, Türkiye’nin Rusya ile enerji konusunda bu denli yakınlaşmasını desteklemiyordu. Türkiye ise Amerika’nın Kuzey Irak’taki Kürt oluşumlara verdiği destekten rahatsızdı. Kuzey Irak’ta kurulacak Kürt Devleti’ne Amerika’nın sempati ile yaklaştığı düşüncesi Türkiye’de endişe yaratıyordu. Amerika Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliğine de destek veriyordu. İlişkilerde bu dönemdeki önemli sorunlardan birisi sözde Ermeni Soykırımı tasarısıydı. 1999’da 134 Kongre üyesinin imzasını taşıyan tasarıda 1915 Ermeni Olaylarının “soykırım” olarak anılması isteniyordu. Türkiye tarafı tasarının yasalaşması hâlinde atılacak adımları düşünmeye başladı. Bu gelişmelerin ikili ilişkilere vereceği zararı gören Amerikan Başkanı Clinton Temsilciler Meclisi başkanına mektup yazarak tasarının geri çekilmesini sağladı. Böylece ilişkilerde gerilime neden olan bu gelişme çözümlenmiş oldu.

İlişkilerin ekonomik boyutuna bakıldığında ise 1997’ yılından itibaren Amerika’ya olan ihracatın görece arttığından söz edebiliriz. 2000 yılında Amerika ile Türkiye arasındaki ithalat ihracat dengesi önceki yıllara göre daha iyi bir seviyeye geldi. Bunda dış ticaret açığı yahut cari açığın Türk ekonomisinin önemli sorunlarından biri olması bunu engellemeye yönelik izlenen politikaların etkisi vardı. Dış borç ödemeleri nedeniyle döviz sıkıntısı çeken Türkiye, bu çıkmazdan kurtulmak için ihracatını arttırmaya çalışıyordu. Amerika ile olan ekonomik ilişkilerde öteden beri Amerikan tarafının bu ağırlığının sıkıntısı duyuluyordu (Uzgel, 2015:290).

11 Eylül 2001 yılında Amerika’ya yapılan saldırılar Amerika’nın tüm dünyayla olduğu gibi Türkiye ile ilişkisini de etkiledi. Amerika 11 Eylül sonrası dış politikasını gözden geçirdi. Bu dönemde dışişleri bakanı olan Cem, dönemi değerlendirirken şöyle demektedir: “*O şen şakrak Amerika birden bir korku yumağına dönüştü. Bunun etkileri de sadece Amerika içinde değil, bütün dünyada hissedildi.*” (Dündar, 2008:240). Amerika 11 Eylül’den sorumlu tuttuğu Taliban’ı yok etmek amacıyla 2001 yılında Afganistan’a askeri müdahalede bulundu. Türkiye Afganistan müdahalesinden Amerika’nın yanında yer aldı. Gerek olması hâlinde Afganistan’a asker göndermek için meclisten tezkere geçirildi (Balcı, 2013:250). Fakat Amerika’nın bununla kalmayacağı müdahalenin Irak’a kadar uzanacağı belli olmaya başladıkça Türkiye’nin endişeleri giderek arttı.

Küresel terörizmden söz edilirken İslam'a vurgu yapılması medeniyetler çatışması gibi tezler Türkiye'yi rahatsız ediyordu. Cem bu dönemde kendisinin terörizmin dini ve milliyeti yoktur şeklinde açıklamada bulunduğunu, meslektaşlarıyla görüşerek yükselen bu İslam karşıtı söylem konusunda uyarılar yaptığını belirtmektedir. Yine Başbakan Ecevit'in "bir başbakanın yapmasından çok daha öteye geçerek" Amerika'yı Irak'a yapılacak müdahaleden vazgeçirmeye çalıştığının altını çizmektedir. Zira Türkiye daha önce Körfez Savaşı'nın yarattığı olumsuz sonuçların bedelini ödemek zorunda kaldığından yeni müdahale istememektedir. Ayrıca Amerika'nın bu saldırgan tutumu, İslam karşıtı söylemi Türkiye için rahatsız edicidir. Amerikan'ın bir müttefiki olması Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu Ülkeleri ile olan iyi ilişkilerine zarar verebilecektir. Bu doğrultuda Türkiye doğu ve batı arasında diyalog kurulması için çaba göstermiştir. Medeniyetler arasında diyalog kurulabileceği, Türkiye'nin demokratik bir ülke olarak model olabileceği tartışmaları bu yıllarda daha fazla gündeme gelmiştir.

Cem'in genel olarak izlediği dış politikanın amaç ve ilkelerini saptamaya önem verdiğinin, planlı bir şekilde hareket etmeye gayret ettiğinin altını çizmeye çalışmıştı. Tabi bu gayreti dönemin siyasi konjonktürü ciddi biçimde etkileyebilmektedir. Söz gelimi 11 Eylül tüm dünya gibi Türkiye'nin de hiç beklemediği hazırlıksız yakalandığı durumlardan biridir. Belirli bir gaye güdülen takip edilen Türk dış politikasını zora sokmuştur. Cem'in dış politikada planlı biçimde hareket edilmesiyle ilgili görüşlerini henüz gazeteci olduğu zamanlarda dillendirmiş, uygulama mevkiine geldiğinde ise bu şekilde davranmaya çalışmıştır. 1986 yılında yazdığı bir yazısında Türkiye'nin "kişilikli bir politika" izleyebilmek için ne yapması gerektiğinin üzerinde dururken şöyle demektedir:

"Türk toplumu ve Türk insanı, hangi geçmişin sahibidir, hangi günün hazırlığı, hangi geleceğin iddiası içindedir. Kendi ortak kişiliğini nasıl bir görünümde, kendi tarihsel işlevini nasıl bir rolde bulmaktadır? İnsanlığa verdiğimiz mesaj nasıldır? Hepimizin gelip geçtiği bir dünyada, bırakmayı amaçladığımız iz nedir, nerededir? Toplum olarak biz kimiz, ne yapmak istiyoruz, nereden geldik, nereye gidiyoruz." (Cem, 2011:378).

Eğer bu soruların cevabını veremezsek dünyanın "b takımı"da yer alacağımızı söyler Cem. Böyle bir ülkeyi kimse ciddiye almaz ve herkes onun sahip olduğu maddi manevi her kaynağı kendi menfaati için kullanabilir. Şayet Cem'in dışişleri bakanlığına geldiğinde açıkladığı deklarasyon yukarıdaki yazdığıyla karşılaştırılırsa amacının bu sorulara cevap vermek olduğu söylenebilir.

2.3. AHMET DAVUTOĞLU

Ahmet Davutoğlu 1959 yılında doğmuştur. Davutoğlu, ailesi Konya'dan İstanbul'a taşınıncaya kadar geleneksel ilişkilerin yoğun biçimde yaşandığı bir Orta Anadolu kasabası olan Taşkent'te yaşamıştır. Annesini dört yaşındayken kaybeden Davutoğlu'nun hayatında babaannesi önemli bir figürdür. Babaanne yalnız Davutoğlu'nun değil, etrafında toplanılan ataerkil bir figür olarak bütün ailenin yaşamında önemli bir yere sahiptir:

“Sabah okula giderken, babam işe giderken hepimiz sıraya girer babaannemin elini öperdik. Bu tören babaannem 83 senesinde 95 yaşında ölene kadar hiçbir zaman aksamadı. Biz ayrılırken daha dua etmeye başladık, akşam da aynı şekilde karşılardık. Akşama kadar hep hissederdik ki, onun duası yanımızda, yakınımızda. Şimdi de açıkçası o duaların bereketini her zaman hissediyorum.” (Zengin, 2014:33).

Öyleyse Davutoğlu'nun sosyalleşmesinde, hayatının daha sonraki kısımlarında geleneğe yaptığı vurguda büyüdüğü bu aile ortamının payının olduğu söyleyebiliriz. Davutoğlu evet yetim bir çocuk babaannesinin korumasındadır ama anne sevgisini de babasının ikinci eşinde görmüştür. Erken yaşta kaybedilen annenin yokluğunu duymamak, sevgi ile büyümek onun dışa açık, kendine güvenen bir birey olarak yetişmesinde pay sahibidir. Aile Davutoğlu yedi yaşındayken İstanbul'a taşındı. Davutoğlu'nun *“her şeyimi borçlu olduğum insan”* dediği babası Mehmet Davutoğlu iyi bir eğitim almamıştı ama bilgili bir insandı:

“Çok güçlü bir bilgi altyapısı vardı. Sürekli okurdu. Tam bir irfânî kültürle, basiretle, kararlılıkla en doğru hedefi en kısa yoldan, en iyi şekilde ifade edebilirdi. Şimdi bile çok önemli bir konu geldiğinde keşke babam sağ olsaydı da bir fikrini alabilseydim dediğim çok olmuştur.” (Zengin, 2014:35).

Ticaret ile uğraşan babası Mehmet Davutoğlu, oğlunun iyi yetişmesi için özel gayret göstermiş onu kendi işlerinden uzak tutmuştur. Yatılı okumak üzere İstanbul Erkek Lisesi'ne kayıt olan Davutoğlu burada geleneksel çevresinden bambaşka bir dünya ile tanışır. Almanca eğitim verilen bu okul onun batı düşüncesiyle daha yakından temasına imkân verecektir. İstanbul Erkek Lisesi'nin ardından Boğaziçi Üniversitesi'nde lisans eğitimini tamamladı. Davutoğlu yine Boğaziçi Üniversitesi'nde Şerif Mardin'in danışmanlığında doktorasını tamamladı. Davutoğlu'nun tercih ettiği üniversite de tıpkı İstanbul Erkek Lisesi gibi yetiştiği kültürden uzak bir yapının hakim olduğu bir yerdi.

Davutoğlu geleneğe değer veren ona yaslanan muhafazakar anlayışını bu okullarda da sürdürdü.

Öyle ki Şerif Mardin ile çalışma tercihi bu bakımdan anlaşılabilir bir olgudur. Zira Mardin din konusuna kendi çalışma hayatı boyunca önem atfetmiş, dinin Türkiye'nin toplumsal yapısındaki yerini ve önemini anlamaya gayret etmiş bir akademisyendi. Davutoğlu doktora tezinde varlık-bilgi-değer birliği konusuna odaklandı. Bu konunun Davutoğlu için önemli olduğunu söylememiz herhalde yanlış olmaz. Zira Davutoğlu “Medeniyetlerin Ben-İdraki” isimli uzun makalesinde de varlık-bilgi-değer meselesi üzerinde duruyordu (Davutoğlu, 1997:39). Davutoğlu'na göre İslam medeniyeti varlık-bilgi-değer birliği üzerine kurulu bir medeniyetti. Bu medeniyette varlığı kavramada, var oluşu anlamada kullanılan bilgi belli bir değerler silsilesi dayanarak kullanılıyordu. Örneğin İslam mimarisinin tipik bir örneği olan külliyeinin çatısı altında medrese ve cami bir aradaydı. İnsanın var oluşunun anlamını sorguladığı, uhrevî değerler dünyasına daldığı ibadethane ile bilginin aktarıldığı medrese aynı çatı altındaydı. Üstelik yine bu çatı altında kadılar adalet dağıtıyorlardı. İşte bu varlık-bilgi ve değer bütünleşmesinin tam anlamıyla bir göstergesiydi. Sahip olunan bilgi belirli ahlaki değerler etrafında kullanılıyordu. Söz gelimi kadı adalet dağıtırken bu dairenin asla dışına çıkamıyordu.

Günümüz batı medeniyetine bakıldığında bütün insanlığı birikimini kendisiyle özdeşleştiren bu medeniyetin varlık-bilgi-değer birliğinin bulunmadığını söylemek mümkündür. Örneğin günümüzde bilginin sahibi güçlü bir ülke olan Amerika bu bilgiyi değerler çerçevesinde değer, bir takım çıkarlar çerçevesinde kullanıyordu. Böylelikle bilgi insan için varlığı kavramada bir araç olmak yerine zalimane kimi araçlara hizmet eden faktör hâline geliyordu. Bu da İslam medeniyetinde bulunan, tüm insanlığa örnek olabilecek mutedil tavrın batı medeniyetinde bulunmadığı anlamına geliyordu.

Davutoğlu'nun bu tezi hem ciddi bir eleştiryi barındırıyor hem de bir öneri sunuyordu. Dünyadaki yegane medeniyet Batı medeniyeti değerildi, İslam medeniyeti gibi köklü bir medeniyetin müktesebatına bakmak dünyanın bugün içinde bulunduğu kimi sorunların özölmesine katkı sağlayabilirdi.

Davutoğlu bir entelektüel, bir hoca olarak Osmanlı alimi Kınalızade Ali Efendi'ye özel bir önem vermektedir. Bunu “Stratejik Derinlik”in en başında söylediklerinden fark ederiz (Davutoğlu, 2014:15). Aslında bu düşüncesi doktora tezinde işlediği fikirle de bağlıdır. Zira doğunun siyasetname geleneğinde hükümdara verilen öğütte değerlerin altı

çizilir. Söz gelimi adaletsiz bir idarenin kaypak bir zemine oturduğunun altını çizer Nizâmü'l-Mülk siyasetnamesinde (Nizâmü'l-Mülk, 2016:186). Kınalızade de bu geleneğin devamıdır ve onun devlet adamı öğütünde de adalet önemli bir yer işgal eder:

“Tekrar tekrar görüldü ki, devlet başkanının adalet sahibi olması zaruridir. Zira adalet hazineyi dolduran bir tatbikattır. Çünkü hazine memleketin mamur olması sonunda meydana gelir. Memleket harap olunca hazineden eser kalmaz. Devlet maldan, halk ise, zenginlikten nasipsiz kalır. Memleketin mamur oluşu adaletle bağlıdır.” (Kınalızade, tyk: 215).

Davutoğlu Kınalızade’yi Machiavelli ile kıyaslar. Aslında bu kıyaslama bir bakıma batı ve doğu düşüncesinin kıyaslanmasıdır. Kınalızade’de değerlere dayanan bir ahlaki sistem görürken; Machiavelli’de güçlü olmaya matuf, ahlaki değerleri gerektiğinde geriye atan bir felsefe bulur (Machiavelli, 2013:85). Davutoğlu’nun medeniyet algısına da dayanan bu düşünüş biçimi onu fikirlerini anlamada öneme sahiptir.

Davutoğlu, teziyle Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde doktorasını tamamladı. 1990 yılında Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi’nde çalışmaya başladı. Bu üniversitede siyaset bilimi bölümünü kurarak 1993 yılına kadar başında bulundu. 1993 yılında doçent oldu, 1995-1999 yılları arasında Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde öğretim üyesi olarak çalıştı. 1998-2002 yıllarında da Harp Akademilerinde misafir öğretim üyesi olarak ders verdi. 1999-2004 yılları arasında Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü başkanlığını yürüttü, aynı zamanda Marmara Üniversitesi’nde misafir öğretim üyeliğine devam etti (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019:11).

Davutoğlu’nun Harp Akademilerinde ders vermesi, irtica gürültüsün bolca koparıldığı 28 Şubat Dönemi’nde ders veriyor olması dikkat çekici bir olaydır (Kıvanç, 2015:250). Davutoğlu’nun 2001 yılında basılan “Stratejik Derinlik” isimli eseri onun çok daha geniş bir çevrece tanınmasına vesile olur. Sonraki zaman içerisinde kitap başka dillere çevrilir ve örneğin 2010 yılında Yunanistan’da çok satan kitaplar listesinde yer alır (Kıvanç, 2015:18). Kitabın yüzün üzerinde baskı yapması onun nasıl bir ilgiye mazhar olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca “Stratejik Derinlik” Harp Akademileri’nde de yardımcı ders kitabı olarak okutulur (Zengin, 2014:81).

Bu yıllar Türk siyasetinin hayli çalkantılı olduğu zamanlardır. Türk siyasi hayatının sonraki dönemine damgasını vuracak olan Adalet ve Kalkınma Partisi 2002 yılında tek

başına iktidara geldi. Böylelikle Türkiye’de Anavatan Partisi’nden sonra bir parti tek başına iktidara gelmiş oluyor. Epey uzun süren koalisyonlar dönemini kapatan bu süreç pek çok yeni gelişmeyi beraberinde getirdi. Daha önce kapatılan Refah Partisi içinden gelen grubun kurduğu muhafazakar partinin tek başına iktidara gelmesi yeniden rejim ve irtica tartışmalarını alevlendirdi. Kurulduktan bir yıl sonra gibi kısa bir süre içinde iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi bir yandan ülke sorunlarıyla uğraşırken öte yandan da kendi kadrosunu güçlendirmeye çalışıyordu.

Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı alır almaz yalnız iç siyasette değil, dış siyasette de ciddi problemlerle karşılaştı. Amerika’nın Irak’a saldırması an meselesiydi ve bundan en çok etkilenen ülkelerin başında Türkiye geliyordu. Başbakan Abdullah Gül’ün hükümeti kurar kurmaz arayıp destek istediği bir isimdi Ahmet Davutoğlu. Davutoğlu siyasete girmek istemiyordu, bu nedenle Gül’ün görüşme talebine oldukça mesafeli yaklaştı. Fakat daha sonra hem Gül hem de partinin başkanı Erdoğan ile görüştü. Her ikisi de Türkiye’nin geçmekte olduğu böyle bir hassas bir dönemde sorumluluk almasının, dış politikaya destek olmasının altını çizdiler. Davutoğlu durumu muhakemeden sonra aslında siyasete mesafeli durmaya çalışmasına rağmen görevi kabul etti (Zengin, 2014:107).

Böylece Başbakan Başmüşavirliği ve Büyükelçi olarak atandı. Fakat Davutoğlu yine de tedirgindi zira kendisine güveniyordu ancak işin içine girince nasıl bir şeyle karşılaşacağını bilmiyordu:

“Benim kaygım söylediğim şeylerin doğruluğu değil, bunu uygulayacak bir ekip, bir insan kaynağı var mı, konjonktür ne, alanda nasıl dönüyor bu işler. Bunlar fiilen yaşanılarak öğrenilen şeyler” (Zengin, 2014:113).

Davutoğlu’nun bu kaygısını kısa bir sürede aştığını söyleyebiliriz. Zira gerek Gül gerek Erdoğan ile iyi bir uyum yakaladılar. Her ikisi de Davutoğlu’nun söylediklerine önem verdiler, onu desteklediler. Davutoğlu böylece istediği çalışma ortamını yakalayabildi. Davutoğlu’nun bu düşüncesi yeni değildi, daha önce kaleme aldığı “Stratejik Derinlik”te şöyle diyordu:

“Böyle durumlarda bütün bu taktik adımları denetimi altına alabilecek ve askerî/diplomatik birlikleri bir maestro edası ile ahenge sokacak bir stratejisyen siyasî irade yoksa, taktik nitelikli tek tek başarılar nihaî savaşın kazanılmasına yetmez.” (Davutoğlu, 2014:32).

Öyleyse Davutoğlu'nun aradığının basit bir siyasi uyumdan daha ötesi olduğunu söyleyebiliriz. O bütün imkân, kurum ve kuruluşlarıyla dış politika konusunda harekete geçirebileceği bir ülke arıyordu. Bunun için siyasi irade ve onu doğru biçimde kullanabilmek hayati öneme sahipti. Davutoğlu müşavirlik görevini 2009 yılına kadar sürdürdü. Fakat sıradan bir müşavir sayılmazdı, genellikle gazetelerde dış siyasetten bahsedilirken bir müşavirin adı pek geçmez. Oysa Davutoğlu'nun adı Türk dış politikasının rotasını çizen bir danışman olarak her an ön plandaydı (Kıvanç, 2015:12). Söz gelimi 1 Mart Tezkeresi'nin geçmemesi üzerine 08.03. 2003'te oldukça sert bir yazı kaleme alan Hürriyet Gazetesi yazarı Ertuğrul Özkök şöyle diyordu:

“Artık şunu kabul edelim. Türkiye'nin Irak politikası iflas etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin, bu savaşa ilişkin politikasına temel oluşturan bütün varsayımlar tek tek iflas etmiştir. Artık bu dahiyane teorilerin sahiplerine yapılacak tek şey kalmıştır: Bu devlete daha fazla zarar vermeden, bir an önce üniversitelerdeki kürsülerine dönmek. Hiç olmazsa koskoca bir ülkeye zarar vermek yerine, beş on öğrenciye zarar vermekle iktifa ederler.” (Zengin, 2014:144).

Oysa Davutoğlu bu satırların yazıldığı sırada yalnızca müşavirdir. Bir dış politika kararının yükünü en az dışişleri bakanı kadar yüklenmek zorunda kalır. Özkök'ün bu yazısının başlığı bile Davutoğlu'nun Türk dış politikasındaki etkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir: “Kılavuz yine o danışmanları mı?”. Yukarıda altını çizmeye çalıştığımız gibi Davutoğlu'nun etkisi bir danışmanın çok çok ötesindedir.

Davutoğlu Türkiye'yi “*Güçlü kasları olan, midesi boş, kalbi tekleyen, orta zekâlı bir adam*”a benzetiyordu (Zengin, 2014:78). Ekonomisi doğru düzgün olmayan, bir takım iç meselelerini çözmediği için kalbi tekleyen ve stratejik düşünüp hareket etmeden uzak bu orta zekâlı adamın ne kadar güçlü olursa olsun herhangi bir etkinliği olmazdı. İşte Davutoğlu müşavirliğinden itibaren eski alışkanlıkları değiştirmek yine onun - metaforundan hareket edersek- güçlü adamın karnını doyurup, kalbindeki teklemeyi gidermek istiyordu. Yukarıda “Stratejik Derinlik”te sözü geçen “maestro edası”nın güçlü adamın harekete geçmesi için gerekli olduğunu da vurgulamamız gerekir.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kesintisiz tek başına devam eden iktidarı ve Davutoğlu'na partinin verdiği destek istediklerini yapabilme imkânını tanıyordu. Davutoğlu 2009'da dışişleri bakanı olarak atandı. Artık görevini sahne önünde sürdürecekti. Davutoğlu'nun bakanlığı ona olan ilgiyi daha da arttırdı. Çünkü artık

bakanlığın başına herhangi bir politikacı değil “Stratejik Derinlik” kitabıyla Türk dış politikasına ciddi eleştiriler getirmiş bir akademisyen geliyordu. Söz konusu akademisyenin teorinin ne kadarını uygulamaya geçireceği elbette ciddi bir merak konusuydu (Kıvanç, 2015:250).

Yeni bakanı daha yakından tanımak isteyenler “Stratejik Derinlik”e yöneldiler. Kitaba gerek ulusal gerekse uluslararası alanda ilgi bir hayli arttı. Elimizdeki 2014 baskısında belirtildiğine göre kitap Farsça, Arapça, Arnavutça, Yunanca ve Sırpça’ya çevrilmiştir. Çevirilerin hemen hepsinin Davutoğlu’nun bakanlığı sonrasında yayınlanmış ve Türkiye’ye yakın ülkelerin dillerinde yapılmış olması bu ilginin göstergesidir. Davutoğlu kendisi de bu eserine verdiği önemi mecliste bir muhalif milletvekilinin kitabını iğneleyen şu sözlerine verdiği cevapta göstermektedir:

“Ben o eseri akademik hayatta iken yazdım ve bugün o eseri pratik hayatta da uygulamaya çalışıyorum, bununla da iftihar ediyorum. Stratejik Derinlik eserinin 2001 yılında, hiçbir zaman böyle teorik bir çalışmayı pratiğe yansıtmak düşüncesinde olmadığım bir dönemde kaleme aldım, bununla gurur duyuyorum ve bugün de takip etmeye çalıştığımız politikada da dinamik, küresel yapıda Türkiye’yi küresel bir aktör hâline getirmek için bu stratejik derinliği uygulamaya çalışıyoruz. Kastettiğimiz Türkiye’nin tarihî ve coğrafi derinliğine uyumlu bir stratejidir...” (Kıvanç, 2015:21).

Davutoğlu, Recep Tayyip Erdoğan’ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Adalet ve Kalkınma Partisi’nin başına geldi, 2015 yılında Başbakan oldu. Bu görevini 2016 yılına kadar devam ettirdi. 2016 Mayıs ayında Cumhurbaşkanı ile görüşmesini müteakip parti başkanlığından ve başbakanlıktan istifa etti.

Davutoğlu’nu karar alıcı olarak politikasını anlamak bakımından vurgulanması gereken bir nokta da, Davutoğlu’nun özgüven sahibi birisi oluşudur. Bu özgüven Davutoğlu’na daha akademik hayatın ilk aşamalarında doktora yapmamayı düşündürüyordu. Zira Davutoğlu hiçbir akademik tasnif beni sınırlayamaz düşüncesindeydi ve doktoranın kendisini sınırlayacağını düşünüyordu. Oysa o “*Sahip olduğum analitik bilginin tasnifini ben yaparım.*” düşüncesiydi (Zengin, 2014:40). Ona göre uzmanlaşma evet önemliydi ama insanı körlüğe itebilecek bir boyut da taşıyordu. Bu yüzden Davutoğlu dinler tarihi, İslam düşüncesi, şehir gibi kendi akademik alanının dışında da ilgiler taşıyor, bunları bir bütünün parçaları gibi görüyordu. Örneğin medeniyet tarihi dersi okuturken İbni Haldun’un, İbn Arabi’nin yaptığı seyahatlere bakabiliyordu

(Zengin, 2014:94). Bu özgüven Davutoğlu'nda yaptığı her işte kendi müktesebatına dayanma şeklinde ortaya çıkıyordu. Yukarıda “Stratejik Derinlik” ile ilgili söyledikleri bu çerçeveden bakılınca biraz daha anlam kazanabilir.

Yine bu karar alıcının bir başka özelliği değerler dünyasına verdiği önemdir. Örneğin kendisinin Henry Kissenger’a benzetilmesi ile ilgili şöyle demektedir: “*Benzetme doğru değil. Çünkü Kissenger sadece reel politikaya inandı. Oysa ben uluslararası ilişkilerde reel politika kadar ilkeler ve ideallere de inanıyorum.*” (Zengin, 2014:57). Özgüven sahibi bir insandan başka türlü bir yorum beklemek yanlış olur. Zira Davutoğlu'nun her işte kendi müktesebatına dayandığının altını çizmiştik. Davutoğlu için Kissinger değer ve bilgi arasında birlik kurmayan, bilgiyi yalnızca güç için kullanan Batı medeniyetinin tipik bir temsilcisidir. Sırtını bir ölçüde Machiavelli'in devleti ayakta tutmak için, güçlü olmak için söz gelimi yalanı mubah sayan prensinin siyaset felsefesine dayamaktadır (Machiavelli, 2013:96). Bu felsefe doğunun değerlerle örülü siyasetname geleneğinden uzaktır. Davutoğlu ise sırtını söz gelimi Kınalızade gibi ahlak felsefesini siyasi hayat ile bütünleştirmeye çalışan alimlere yaslamaktadır.

Bu noktada “Stratejik Derinlik” üzerinde biraz durmakta yarar vardır. Zira Davutoğlu'nun şöhreti kitabı, kitap Davutoğlu'nun şöhretini beslemiştir demek yanlış olmaz. Daha piyasaya çıkar çıkmaz ilgi devşiren kitabın etrafında epey tartışmalar kopmuştur. Çünkü kitap hem mevcut dış politikayı eleştirmek hem de alternatif bir dış politika anlayışı sunmak iddiası ile kaleme alınmıştır. Örneğin Davutoğlu kitabında “*kimliksiz seçkinler*”e ciddi bir eleştiri getirmiş, onların kritik dönemlerde ön plana çıkmak yerine, sorumluluktan çekinip korktukları için ülkelerinin dünya siyasetinde pasif kaldığının altını çizmiştir (Davutoğlu, 2014:33). Türk dış politikasına yönetilen bu ağır eleştiriden sonra Davutoğlu kitabında, ülkenin coğrafi konumuyla uyumlu gördüğü, kadim medeniyet birikimine dayanan, kendi alternatifini inşa etmiştir. Şöyle demektedir:

“*Kendi tarihî varoluşunun jeokültürel derinliğini reddeden bir toplumun çetin bir müzakerenin tarafı olarak görülmesi mümkün olamaz. Jeokültürel anlamda ne ölçüde derinliğe sahip olursak AB üzerinde de o ölçüde etkin olabiliriz.*” (Davutoğlu, 2014:546).

Davutoğlu'nun kitabında jeopolitiğe dayanan dili heyecanla karşılandığı gibi kimi zaman da eleştirilmiştir. Bu eleştirilerden birinin hareket noktasını Davutoğlu'nun varlık-bilgi-değer anlayışıyla stratejik söyleminin pek uyuşmamasıdır (Bahadır, 2018:27). Dış politikayı yönlendiren karar alıcı olarak Davutoğlu'nun teorilerinin ne kadarını hayata

geçirebildiği merak konusu olmuş, bu konuda tartışmalar yapılmıştır. Doğrusu bunu saptamak kolay olmadığı gibi böylesi bir tartışma pek çok ihtilafa sebep olabilir. Burada bilenen ve üzerinde durulması gereken “Stratejik Derinlik”in Davutoğlu’nun siyasal formasyonun bir parçası olduğudur. Onun entelektüel sermayesinin bir semeresi olarak kabul edeceğimiz eser, dış politikada karar alıcı olarak sivrilmiş aktörün zihin dünyasını yakından kavramamıza yarayacaktır.

2.4. AHMET DAVUTOĞLU DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Türkiye 2002 seçimleri ile beraber gerek iç politika gerekse dış politika alanında yeni bir sürece girdi. Yeni hükümetin nasıl bir politika izleyeceği merak konusuydu. Zira hükümeti kuran kadro Milli Görüş içinde yetişmiş, daha evvel Refah Partisi saflarında siyaset yapan kişilerden oluşuyordu. Muhafazakar tabana sahip yeni hükümetin dış politikasını Ahmet Davutoğlu’nun biçimlendireceği belli olduktan sonra neler yapılacağı beklenmeye başlandı. Kısa bir süre sonra hükümetin dış politikasının ilkeleri belli olmaya başladı:

Türkiye vizyon sahibi bir dış politika izleyecekti. Kendisini ilgilendirmese bile dünyanın neresinde olursa olsun sorunların çözümü ve çatışmaların dindirilmesi için gayret gösterecekti. Bunu yapabilmek için de tutarlı, sistematik bir dış politika ortaya koyacaktı. İlkeler dayalı bu politika her bölgede aynı şekilde izleyecekti. Türkiye’nin yumuşak gücünü yayacak bir söylem benimsenecek yeni diplomasi anlayışı bunu derinleştirme üzerine kurulu olacaktı. İlkelerin hayata geçirilebilmesi için şunların yapılması gerekiyordu:

Türkiye özgürlük ve güvenlik arasında denge kurabilmeli, özgürlükleri geliştirmeye demokratik kanalları açık tutmaya gayret etmeliydi. Zira dış politikada epey önemli olan yumuşak gücün temelinde demokratik bir ülke ortamı yatıyordu. Tabii komşularla olan sorunların da çözülmesi gerekiyordu. Güvenlik algılı bir dış politika anlayışından ekonomik ve kültürel etkileşimin üst düzeyde olduğu bir dış politika anlayışına geçilmeliydi. Dış politikada aktif olunmalı, bir sorunun doğmasını beklemeden onu engellemek gerekliydi. Çok yönlü bir dış politika takip edilmeliydi. Herkesle iyi ilişkiler geliştirmenin peşinde olunmalıydı. Ritmik bir diplomasi izlenmeli, Türkiye her türlü uluslararası konuda daha aktif olabilmeliydi (Oran, 2017:139).

Davutoğlu özgürlük ve güvenlik dengesine önem veriyordu: “Özgürlük için güvenlikten taviz verirseniz kaos; güvenlik için özgürlükten taviz verirseniz otoriter rejimler ortaya çıkar.” demekteydi (Zengin, 2014:85). Bu bir bakıma güvenlik odaklı inşa

edilen Türk dış politikasının da eleştirisiydi. Zira bu dış politikanın belirlenmesinde ordu son derece önemli bir etkiye sahipti. Ordu yapısı gereği her türü sorunu güvenlik temelinde ele alıyor, bu bağlamda öneride bulunuyordu. Sivil siyasi aktörlerin gözetmesi gereken dengeli tutumun ordu tarafından sekteye uğratılması, dış politikanın zayıflamasına sebep oluyordu. Oysa Davutoğlu dış politikayı “maestro edası” ile yönetebilecek bir siyasi irade arzu ediyordu. Tam da bu noktada güvenlik ve özgürlük dengesini kurabilmek önem kazanıyordu. Ayrıca bu söylem 11 Eylül sonrası had safhaya çıkmış güvenlikçi dış siyasetine de yönetilmiş bir eleştiriydi.

11 Eylül sonrası dünya korkunun hakim olduğu bir yer hâline gelmişti. Batı’da İslam karşıtı söylemin gelişmesi, adının terörle anılır olması, Huntington’un söylediklerini daha fazla hatıra getirir olmuştu. Huntington geleceğin çatışmalarının “*Batı’nın kibri, İslam’ın hoşgörüsüzlüğü ve Çinliler’in aşırı inatçılığı ve iddiacılığı*”ndan kaynaklanacağını söylüyordu (Huntington, 2011:267). Türk dış politikası açısından bakıldığında Türkiye’nin buna karşı söyleyebilecek bir sözünün olması gerekliydi. Zira dış politikada atılacak her adımın gerek içeride gerekse dışarıda bu noktadan sorgulanacağı açıktı.

Ayrıca yeni hükümet ile ordu arasındaki ilişkilerin nasıl olacağı konusunda şüpheler vardı. Hükümet daha iktidara gelir gelmez irtica söylemleri artmış, devletin geleneksel olarak sahipliğini üstlenen ordu hükümete mesafeli yaklaşmıştı. Şu hâlde dış politikanın nasıl yürüyeceği, kontrolün sivil hükümet elinde mi yoksa askerlerde mi olacağı merak konusuydu. Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti iktidara geldikten sonra kademeli olarak askeri vesayeti zayıflatmayı başardı. Dış politikada hükümetin ağırlığı belirgin biçimde hissedildi. Tabii bunun sağlanmasında hükümetin izlediği ekonomi politikasının başarılı biçimde yürümesi, kamuoyunun hükümete desteğinin artması etkili oldu.

Türk dış politikasında bu dönemde yumuşak güç, kamu diplomasisi gibi kavramlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Her iki kavram da bir devletin dış politikadaki başarısının yalnız siyaset ile sağlanamayacağı ülke kamuoylarının kalbini kazanabilmenin siyasetten çok daha etkili olacağı anlayışı üzerine kuruluydu. Siyasetin uzanamayacağı bir yere söz gelimi kültürel sanatsal faaliyet yahut insani yardım kolayca ulaşabiliyor ve kalıcı ilişkiler kurabiliyordu. Türkiye bu gerçeği 17 Ağustos depreminde daha iyi görmüştü. Deprem sonrası Yunan Kamuoyu kendiliğinden harekete geçip, Türkiye için yardım toplamıştı. Bu durum iki ülke ilişkilerine ciddi bir katkıda bulunmuş, iki ülkeyi yakınlaştırmıştı.

Davutoğlu'nun önce danışman sonra da bakan olarak dış politikaya yön verdiği sürede kamu diplomasisine önem verildi. Mesela TİKA'nın projelerinin ve yardım faaliyetlerinin sayısı 2013 yılına gelindiğinde 2003 yılının yaklaşık altı katına çıkmıştır (Erdağ, 2015:256). TİKA'nın artan faaliyeti, yardım amaçlı projeleri Türk dış politikasının yumuşak gücüne katkıda bulunmuştur. Yine bu dönemde gerçekleştirilen Türkiye'nin yaptığı dış yardımlara da bu çerçeveden bakmak gereklidir (Akıllı, 2016:325).

Türk dış politikasının bu döneminde bir değişiklik olup olmadığı sorusu üzerinde duran Gözen, Türkiye'de tarihinde ilk defa bir hükümetin Liberal/Neoliberal teoriye uygun bir dış politika izlemeye çalıştığının altını çiziyordu. Zira Türkiye'nin geleneksel dış politika çizgisi realist yaklaşıma dayalıydı. Yine bu anlayış ve AB konusunda yapılan reformlar Gözen'e göre Türk dış politikasını Amerika-NATO merkezlikten Avrupa Birliği merkezliliğe doğru dönüştürdü (Gözen, 2010:27).

2.4.1. Avrupa Birliği ile İlişkiler

Türkiye Avrupa Birliği ile ilişkileri 1999 Helsinki Zirvesi'nden sonra 2004 yılına kadar olumlu biçimde seyretti. Türkiye bu dönemde AB'ye uyum konusunda reformlar yaptı. 2004 yılında Bruxelles Zirvesi'nde üyelik müzakerelerine başlanma kararı alınmasını müteakip Türkiye ile AB arası ilişkiler eski hızını yitirdi (Baykal ve Arat, 2017:337). Yeni hükümetin AB üyeliği konusunda gösterdiği gayret Türkiye'de demokrasinin daha iyi bir çizgiye oturmasını sağladı. Uyum süreci için atılması gereken liberal adımlar, geleneksel düzenin aşınması ordunun siyasal sistem üzerindeki etkisinin zayıflatılması anlamına geliyordu.

Kurulduktan kısa bir süre sonra iktidara gelen AK Parti'nin iktidarda tutunabilmesi siyasi ve ekonomik anlamda AB'nin istediği reformları yapmasıyla ilişkiliydi. Zira bu reformlar yalnız AB'ye giriş için değil Türkiye'nin kırılğan ekonomisini güçlendirmek, aksayan siyasi yapısını tamir edebilmek için de elzemdi. 2004 ilerleme raporuna bu gözle bakıldığında, Avrupa Birliği'nin Türkiye'den adaletten, tüketici haklarına, şirket hukukundan, vergilendirmeye, çevreden, sosyal politikaya kadar pek çok alanda gelişme talep ettiği görülür (Kepenek ve Yentürk, 2011:629). Aslında bu taleplerin birçoğu Türkiye'nin kendi vatandaşını memnun edebilmek için atması gereken adımlardan oluşuyordu. AB'ye uyum doğrultusunda bir siyaset izlenmesi durumunda siyasi ve ekonomik istikrar sürdürülebilecekti.

Hükümet bunun farkında olduğundan AB ile ilgili reformları gerçekleştirmede gayret gösterdi. Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye'nin kriterleri yerine getirdiği takdirde üyelik müzakeresine 2004 yılında başlayacağı kararı alındı. Karar Türkiye cephesinden bakıldığında sevinç yarattığı kadar rahatsızlığa da neden oldu. Zira aynı zirvede on aday ülkenin 2004 yılında birliğe katılacağı belli oluyor, Bulgaristan ile Romanya'ya da 2007 yılı için katılım perspektifi sunuluyordu. Oysa Türkiye'ye yalnızca müzakerelere başlama tarihi veriliyordu. Bu ucu açık süreç her ne kadar tam bir memnuniyete sebep olmasa da AB'ye üyelik konusunda güçlü irade sürdürülmeye devam edildi.

2003 yılında uyum konusunda gözden geçirilmiş ulusal program yayınlanarak yürürlüğe girdi. Yine aynı yıl TBMM Avrupa Birliği Uyum Komisyonu kuruldu (Baykal ve Arat, 2017:350). Hükümet Türkiye'nin AB'ye uyum konusunda kararlılık gösterdiğini, uyum için reformlar yapıldığını belirterek AB'den üyelik konusunda bir tarih almaya çalışıyordu. Başbakan Erdoğan 2004 zirvesi öncesi üyelik tarihi verilmesi için Avrupa ülkelerine ziyaretler yapıp lobi çalışmalarında bulundu. Sonuçta Aralık 2004 Bruxelles Zirvesi'nde Türkiye ile müzakerelerin 3 Ekim 2005 tarihinde başlaması öngörülüyordu. Bu tabi Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde yeni bir dönüm noktasıydı, fakat hükümeti de kamuoyunu da yeterince mutlu etmedi. Üyelik ile ilgili net bir tarih verilmiyordu, müzakere sürecinin ucu açıktı.

İlişkilerde karşılıklı olarak aksaklıklar yaşansa bile Davutoğlu'na göre Türkiye Avrupa hedefinden kopmamalıydı:

“Avrupa Birliği entegrasyon sürecidir. Bir modernleşme, reform sürecidir. Bu konu bence Avrupa Birliği'nden bağımsız olarak, Avrupa Birliği'nden gelen tepkilerden bağımsız olarak Türkiye'nin sürdürmesi gereken bunu Avrupa Birliği yarın bütün ilişkileri dondursa bile ki o ilişki devam ediyormuşçasına sürdürmesi gereken bir irade gerektirir.” (Zengin, 2014:425).

Yukarıdaki ifade bu iradenin Avrupa Birliği üyesi bir devlet olmaktan ziyade modern değerleri siyasal sistemine uyarlayabilmiş, daha iyi yaşama koşullarına sahip bir ülke olma yolunda gösterilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Davutoğlu bu düşüncesini daha önce “Stratejik Derinlik”te de dile getirmiştir:

“Türkiye bir gün insan hakları hususundaki eksikliklerini AB istediği için değil, kendi insanına ve toplumuna saygı duyduğu için düzeltme iradesi gösterdiği zaman uluslararası ilişkilerde saygın bir konum kazanacaktır.” (Davutoğlu, 2014:548).

Müzakerelerin başlamasından sonra Avrupa Birliği ile ilişkilerde eski heyecan kaybolmaya başladı. Bunun Türkiye'nin iç politikasından ve Avrupa'dan kaynaklanan sebepleri vardı. Avrupa Birliği'ne uyum konusunda atılan adımlar, sivil hükümetin ülke siyasetine etkisini artırıyor, konumunu sağlamlaştırıyordu. Ayrıca hükümetin izlemiş olduğu politikanın kamuoyu nezdinde memnunlukla karşılanması da hükümetin kendisine güveninin artmasında rol oynadı. AB üyelik amacı devam etmekle birlikte ilk zamanlarda görülen gayret yavaşladı. Tabii bunun uluslararası gelişmelerle de ilgisi vardı.

Kıbrıs'ın AB'ye üye olmasıyla beraber Türkiye üyelik konusunda yeni bir sorunla karşılaştı. Hava ve deniz limanlarını AB üyesi olan Kıbrıs'a kullanımadı. Türkiye'nin tavrı AB cephesinde rahatsızlığa sebep oldu. Buna AB'nin iki güçlü ülkesi Almanya ve Fransa'da yaşanan iktidar değişiklikleri de eklendi. Almanya'da iktidara gelen Merkel Türkiye'nin adaylığına sıcak yaklaşan bir isim değildi. Merkel Türkiye'ye “imtiyazlı ortaklık” verilmesi, üyeliğe dahil edilmemesi taraftarıydı. Fransa'da iktidara gelen Sarkozy de Türkiye'nin AB üyeliğine karşıydı. Bunun dışında birlik 2004 ve 2007 katılımlarıyla genişlemiş, kendi içinde genişlemenin yarattığı sorunları tartışır olmuştu. Türkiye büyük bir ülkeydi, onun katılımı Avrupa Birliği açısından endişe yaratıyordu.

2005 ve 2011 yılları arasındaki tüm ilerleme raporlarında Türkiye'nin yolsuzlukla mücadele, azınlık hakları, yargı bağımsızlığı, kadın erkek eşitliği, sendikal haklar, ifade özgürlüğü gibi konularda yeterli adımları atmadığının altı çizilecekti. Bunlara bir de Kıbrıs konusunda Türkiye'nin tutumu ekleniyordu. Türkiye imtiyazlı ortaklık yahut özel statü gibi tam üyelik dışı bir formülü kabul etmedi. Oldukça yavaş ilerleyen müzakere süreci bir türlü sonuca ulaşmadı. Kaldı ki sonuca ulaştığında da Türkiye'nin kesin biçimde aday olacağını gösteren bir irade AB tarafından gösterilmedi. Böylelikle Türkiye kamuoyunda Avrupa Birliği üyesi olmaya yönelik heyecan kaybolmaya başladı. Geçen zaman içerisinde Türkiye'nin demokratikleşme konusunda kimi reformları AB'ye ihtiyaç duymadan da atabileceği görüldü. Türkiye'nin dış politikasının başka alternatifler de geliştirmesi tartışılır oldu. Davutoğlu'nun aşağıdaki sözleri bu bakımdan anlamlıdır:

“Türkiye Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde özellikle Soğuk Savaş dönemi itibarıyla bakıldığında iki tanımlama dikkat çekicidir. Osmanlı'da biz biraz ‘cephe ülkesi’

gibi görüldük. Yani Batı ile Doğu arasında, Avrupa ile Asya arasında sürekli savaş ve cephe ülkesi. Soğuk savaş döneminde de 'kanat ülke'. Şimdi de AB'nin 'periferi ülkesi' olmak istemiyoruz. AB'ye gireceksek AB içinde önemli bir aktör olmak istiyoruz, AB'nin 'çevre unsuru' olmak istemiyoruz.” (Zengin, 2014:426).

AB konusundaki bu söylem Türkiye'nin kendini “köprü” değil “merkez” ülke olarak gören yaklaşımıyla uyumludur. Aynı zamanda bize Türkiye'nin AB konusundaki tutumunun yalnızca birlikten üyelik almaya çalışan sıradan bir ülkeden daha farklı olacağını göstermektedir. Fakat gelinen nokta itibariyle Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri durgun biçimde seyretmektedir.

2.4.2. Kıbrıs Meselesi ve Yunanistan ile İlişkiler

Türkiye Yunanistan ilişkilerindeki yakınlaşma Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara geldikten sonra da devam etti. Komşularla sıfır sorun yaklaşımı çerçevesinde Yunanistan ile iyi ilişkiler geliştirilmeye gayret ediliyordu. Önce Erdoğan parti genel başkanı sıfatıyla Yunanistan'ı ziyaret etti, bunu Papandreu'nun Türkiye ziyareti takip etti. 2003 yılında Gül ve Papandreu güven artırıcı önlemler paketi konusunda anlaşılabilir. Kıbrıs, Heybeliada Ruhban Okulu, kıta sahanlığı gibi iki ülke arasında öteden beri sorun olan meselelerde yeni görüşmelerde bulundular. Yine aynı yıl Yunanistan ile mayınların temizlenmesinden, çifte vergilendirmenin önlenmesine pek çok anlaşma imzalandı (Dayıoğlu, 2017:565).

İkili ilişkiler gerek Gül'ün gerek Babacan'ın bakanlığı döneminde karşılıklı ziyaretlerle geliştirildi. Ali Babacan 2007'de bakan olduğunda Batı Trakya'ya gitti. 1960'dan beri ilk defa Türk dışişleri bakanı bu bölgeye ziyaret gerçekleştiriyordu. Ziyaret esnasında Babacan'ın Batı Trakya Türkleri ile ilgili söyledikleri gerilime yol açsa da uzun vadede ilişkilere ciddi bir zarar vermedi (Dayıoğlu, 2017:566).

Yunanistan Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinin yeniden canlandırılması için de gayret gösterdi. Zira sorunlarına Avrupa içerisinde çözüm arayan bir Türkiye Yunanistan'ın dış politikası bakımından önemliydi. İki komşu ülkenin öteden beri devam eden Ege'deki uyuşmazlıklarına, Kıbrıs ile ilgili anlaşmazlıklarına çözüm aranırken Yunanistan, arkasında AB desteğini hissetmek istiyordu. Bunun için Türkiye'nin AB üyelik sürecinden dışlanması, tümüyle küstürülmesi Yunanistan'ın zararına olurdu. Ayrıca Yunanistan için ağırlaşan ekonomik şartlar da Türkiye ile ilişkilerin iyi tutulmasını gerektiriyordu. Zira böylelikle kimi askeri harcamalardan tasarruf edilebilecekti.

2010 yılında Davutoğlu'nun başkanlığı döneminde Türkiye ile Yunanistan arasında daha önce Erdoğan'ın dile getirdiği Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi kuruldu. Bu konsey bir tür ortak bakanlar kurulu toplantısıydı. Türkiye ve Yunanistan Başbakanlarının eş başkanlığında, dışişleri bakanlarının eş güdümünde toplanan konsey yılda bir toplanacaktı. Yunanistan ile Türkiye arasındaki sorunları ele alacak konsey, uzlaşmaya varılan konuların denetimi için dışişleri bakanlarının yılda iki, diğer bakanların üç, dört defa bir araya gelmesini öngörüyordu (Dayıoğlu, 2017:571). Yunanistan ile Türkiye arasında doğrudan istişare sağlayacak konsey ilişkilerde kaydedilen ilerlemenin bir göstergesiydi.

Zaman zaman gerginlikler yaşansa da ilişkilerde gelişme durumu devam etti, 1990'larda yaşananlara benzer gerilimler patlak vermedi. İyi seyreden ilişkilerin ekonomik anlamda da faydası görüldü. Mesela Türkiye'nin Yunanistan'dan sağladığı turizm geliri 2006 yılı itibarıyla 1999 yılı ile kıyaslandığında yirmi katı arttı (Dayıoğlu, 2017:626). Şüphesiz bu iyi seyreden ikili ilişkilerin neticesiydi.

Türk dış politikasının belli başlı meselelerinden biri olan Kıbrıs konusunda da bu dönemde önemli gelişmeler sağlandı. Davutoğlu Türkiye'nin Kıbrıs politikası konusundaki politikasının doğru olmadığını kanaatindeydi:

“Kıbrıs'taki statü 26 senedir değişmemiştir. Dünyada her şey değişti, ama Kıbrıs'taki statü değişmedi. Bu Türk diplomasisinin var olanı muhafazaya yönelik güçlü manevra kabiliyetinden ileri gelir. Benzer şekilde, Osmanlı da son dönemlerinde Girit meselesini uzun yıllara dondurarak yaymıştır. Bu refleks geçmişte belli ölçülerde faydalı olabilirdi. Felsefe için söylenmiş çok doğru bir şey var; felsefenin vasatı olmaz, vasatı tehlikelidir. Ya çok iyi derinliğine yapacaksınız ya da hiç yapmayacaksınız. Küreselleşme, dış faktörler Türkiye'yi o hâle getirdi ki, Türkiye artık vasat olanla, statükoyla yaşayamaz.” (Davutoğlu, 2015:155).

Yeni hükümet Kıbrıs konusunda eskisi gibi statükoyu muhafaza etmek yerine atak bir diplomasi anlayışı benimsedi. Davutoğlu bu politikayı “bir adım önde olmak” şeklinde özetliyordu (Zengin, 2014:356). Fakat Kıbrıs meselesi geçen zaman içerisinde “milli mesele” denilerek bir tür dokunulmazlık kazanmıştı. Bu konuda yerleşik olandan farklı bir fikir beyan etmek kolay değildi. Ayrıca henüz iktidara gelişinin ilk yıllarında, ordunun da yeni hükümete mesafeli olduğu hatırlandığında hükümetin manevra alanının ne kadar dar olduğu anlaşılabilir. Buna rağmen hükümet AB üyeliği konusunda gösterdiği dirayeti Kıbrıs meselesi konusunda da gösterdi.

Başbakan Erdoğan ve hükümet Kıbrıs'ta çözüm için Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Annan'ın ortaya attığı planı destekledi. Plana göre tarafların karşılıklı olarak anlaşma sağlayamadığı açık kalan hususları Annan dolduracaktı. KKTC lideri Rauf Denktaş'ın plana soğuk baktığı biliniyordu. Ancak Türkiye müzakerelerin sürdürülmesinden yanaydı. Zira müzakerelerin sürdürülmesi, Türkiye'nin masadan kalkan taraf olmaması Türkiye'nin AB nezdinde elini güçlendirecek, uluslararası alanda da itibarını arttıracaktı. Denktaş hükümet tarafından görüşmeler için ikna edildi, ayrıca görüşmeler esnasında masadan kalkması engellendi (Zengin, 2014:362).

13 Şubat 2004'te taraflar New York'ta yapılan görüşmelerde anlaşmaya vardılar. Böylelikle Annan planının iki tarafta referanduma götürüleceği kesinleşti. Buna göre taraflar arasında iki görüşme daha yapılacak, 31 Mart tarihinde Annan kalan boşlukları dolduracak ve referanduma gidilecekti (Özersay, 2017:658). 24 Nisan'da yapılan referandumda Türk tarafı %64,9 "evet" oyu verirken, Rum tarafı %75,8 "hayır" oyu verdi. Böylelikle Annan planı suya düşüyordu. Ancak Türkiye'nin gerek görüşmeler esnasında gerekse referandumda çözümden yöne tavır koyması önümüzdeki dönemde Kıbrıs konusunda elini önemli ölçüde rahatlattı.

Artık Türkiye'nin geleneksel olarak çözümden yana olmayan taraf rolü sona eriyordu. Rum tarafı çözüm gerçekleşirse de Avrupa Birliği'ne üye olmanın verdiği rahatlıkla, AB üyesi bir ülke olarak Türkiye'yi daha kolay sıkıştırabileceği düşüncesiyle referandumda "hayır"dan yana oy kullanmıştı. Ancak bu tutum bilhassa Avrupa Birliği nezdinde hoş karşılanmadı. Türkiye AB ile olan ilişkilerinde Rum tarafının bu tutumunu dile getirerek çözümsüzlüğe iten tarafın kendisi olmadığını savundu. Ayrıca yıllardır Kıbrıs'a karşı uygulanan tecrit politikasının ayrımcı bir uygulama olduğunu buna son verilmesini istedi. Kıbrıs Türk tarafına uygulanan tecridin haksızlığı batılı yetkililer tarafından da dile getirildi (Zengin, 2014:369). Fakat uygulamada Türk tarafına dönük bu tecridin aşılması noktasında bir gelişme sağlanamadı.

2008 sonrasında görüşmeler Kıbrıs görüşmeleri Talat ile Hristofyas arasında devam etti. Talat'tan sonra cumhurbaşkanı seçilen Eroğlu'da görüşmeleri sürdürdü. Ancak 1968 yılından beri sürdürülen bu görüşmelerde çözüme varılamadı. Tabii Kıbrıs Rum tarafının AB üyesi bir ülke olarak çözüm konusundaki isteksizliği durumu daha da güçleştirdi. 2009 yılında yaşanan ekonomik kriz Kıbrıs Türk tarafının tecridine çözüm bulunması gerektiğini bir kez daha göstermiştir. Kriz nedeniyle Türkiye Kıbrıs ilişkilerinde gerilim yaşanmıştır (Özersay, 2017:688).

Kıbrıs konusunda somut bir çözüme ulaşılamasa da geleneksel politika terk edilmiş, bunun gerek Kıbrıs gerekse Türkiye açısından olumlu sonuçları gözlenmiştir. Davutoğlu'nun "Stratejik Derinlik"te dile getirdiği yaklaşıma uygun olarak Kıbrıs meselesi etnik kökeni olan Türk-Yunan gerginliğinden daha öte görülmüştür:

"Kıbrıs artan bir hızla bir Avrasya ve Ortadoğu-Balkanlar (Batı Asya-Doğu Avrupa) meselesi hâline gelmektedir. Kıbrıs politikası bu yeni stratejik çerçeveye uygun bir tarzda yeni bir stratejik çerçeveye oturtulmalıdır." (Davutoğlu, 2014:178). Hükümetin çözüm konusundaki gayretinin bu anlayıştan beslendiğini söylemek yanlış olmaz.

2.4.3. Ortadoğu ile İlişkiler

Türkiye Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti döneminde Ortadoğu'da daha aktif bir siyaset takip başlamıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin dış siyasetinin mimarı Davutoğlu "Stratejik Derinlik" isimli eserinde Türkiye'nin Ortadoğu'ya sırtını dönmesinin, bölgeye yönelik politikasını büyük devletlere bakarak biçimlendirmesinin yanlışlığının altını çizmektedir. Ona göre Türkiye Ortadoğu'ya yönelik daha aktif bir dış politika geliştirmeli ve bu politika *"bölgenin jeokültürel ve tarihî faktörlerini gözeten bir yaklaşım göstermek zorundadır."* (Davutoğlu, 2014:331). Bunu Türkiye'nin İslami kimliği ile ve Osmanlı geçmişiyle barış içinde bölgeye yönelik politika üretmesi şeklinde yorumlayabiliriz. Zira Davutoğlu, bölgenin Osmanlı hakimiyeti altında barış ve huzur içinde yaşamasına vurgu yapmaktadır.

Tabi Ortadoğu ile ilişkiler komşularla sıfır sorun kapsamında da önem arz etmektedir. Türkiye'nin Suriye ile PKK kaynaklı sorunları Adana Mutabakatı ile çözüme kavuşturduktan sonra ilişkiler Adalet ve Kalkınma Partisi zamanında da gelişmeye devam etti. 2004 yılında Suriye Cumhurbaşkanı Beşşar Esad Türkiye'yi ziyaret etti. Aynı yıl başbakan Erdoğan Şam'a ziyarette bulundu (Balcı, 2013:275). Bu ziyaret ilişkilerdeki iyileşmenin bir ivme kazanacağını göstergesiydi. Doksanların sonunda PKK nedeniyle savaşın eşiğine gelen iki ülke arasındaki ilişkiler o derece ilerledi ki Türkiye Suriye ile İsrail arasında arabuluculuk yaptı.

2009 yılında ilişkiler o seviyeye gelmişti ki, iki ülke kara kuvvetleri sınır bölgesinde beraber tatbikat yapıyorlardı. Türkiye ile Suriye arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Anlaşması imzalandı. Böylelikle iki ülkenin çeşitli bakanlıklarının periyodik olarak toplanacağı bir yapı kuruldu. Yine 2009 yılında Başbakan Erdoğan'ın Suriye ziyaretinde pek çok anlaşma imzalandı (Yeşilyurt, 2017:420).

İkili ilişkilerdeki bu iyileşme ekonomik olarak etkisini gösterdi. Türkiye'nin Suriye'ye olan ihracatı 2003 yılına göre kıyaslandığında 2011 yılında dört katına çıkmıştı. Suriye'den Türkiye'ye ziyaret sayısında da artış yaşandı. 2011'deki ziyaretçi rakamı, 2003 yılının altı katıydı. Eylül 2009'dan itibaren iki ülke arasında turistik vize kaldırıldı (Yeşilyurt, 2017:422). Bütün bu iyi ilişkiler Suriye'de muhaliflerin Esad'a karşı ayaklanmasıyla değişti. Türkiye öncelikle Beşşar Esad'ı reform yapması konusunda ikna etmeye çalıştı. Bu doğrultuda dışişleri bakanı Ahmet Davutoğlu Suriye'ye ziyaret gerçekleştirdi. Ancak bu girişimden bir sonuç alınamadı.

Türkiye Suriye ilişkilerinin gerileceği Davutoğlu'nun bu ziyaretinden önce belli olmaya başlamıştı. Türkiye Suriyeli muhaliflerin, Antalya ve İstanbul'da toplantı yapmasına ses çıkarmamış, Suriye karşı söylemini sertleştirmişti. Suriye iç savaşı Türkiye'yi ciddi bir mülteci akını ile karşı karşıya bıraktı. Suriye'de iç savaş kısa sürmedi ve gittikçe derinleşti, Esad iktidarda tutunmayı başarabildi. Esad'ın gitmesini isteyen Türkiye ile Türkiye'yi muhaliflere destek ile suçlayan Esad arasındaki ilişkiler koptu. Türkiye sınır güvenliği açısından ciddi sorunlar ile karşılaşmaya başladı. Merkezi hükümetin zayıflaması üzerine IŞİD, PYD gibi örgütler Türkiye'ye yakın bölgelerde etkin olmaya başladılar.

Türkiye bu dönemde Irak ile de iyi ilişkiler kurmaya gayret etti. Irak öteden beri Türk dış politikasının PKK ve Kuzey Irak'taki Kürt oluşumlar dolayısıyla ilgilendiği bir komşusuydu. Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını gerektiğini ısrarla vurguluyordu. Ancak Amerika'nın Irak'a ikinci müdahalesinin ardından ve Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti iş başına geldikten sonra Türkiye Irak politikasına bütünlük kazandırmaya çalıştı. Türkiye eskiden olduğu gibi Irak söz konusu olduğunda yalnız Kuzey Irak, Türkmenlerin sorunları ve PKK meselesini dile getirmenin ötesine geçti. Irak'taki tüm topluluklar ile ilişki kurmaya çalıştı, buradaki örneğin seçimi boykot gibi kimi sorunlarda aktif rol üstlenerek tarafları ikna için uğraştı. Daha 2004 yılında dışişleri bakanı Gül, Türkiye'nin Kuzey Irak'ta yalnız Türkmenler ile değil Kürtler ile kültürel ve tarihi bağlar taşıdığını vurgulamaktaydı (Balcı, 2013:295).

Irak ile kurulan iyi ilişkiler neticesinde 2008 yılında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi anlaşması imzalandı. Bu gerek ekonomik gerekse siyasi ilişkilerin daha da derinleştirileceği anlamına geliyordu. Türkiye Irak ile ilişkilerini merkezi hükümet üzerinden yürütmeye gayret ediyor, Irak içindeki tüm toplulukları eşit mesafede durmaya

çalışıyordu. Fakat Irak içinde pek çok mezhepsel çekişme olduğundan bunu sürdürebilmek kolay olmadı.

Türkiye 2011 sonrasında Amerika'nın Irak'tan çekilmesinin ardından bölgede daha etkin olmak istiyordu. Ancak Irak merkezi hükümetinin kendi içinden kaynaklanan mezhepsel çekişmeler ve Kuzey Irak yönetimin gittikçe artan etkinliği sonraki dönemde Türkiye'nin Kuzey Irak ile ilişkilerinin sıkılaşmasına neden oldu. Söz gelimi Davutoğlu 2009 yılında dışişleri bakanı iken Erbil'e gitti ve burada bir konsolosluk açtı (Balcı, 2013:297).

Irak ile kurulan iyi ilişkiler ekonomik anlamda Türkiye'ye ciddi getiriler sağladı. 2011 yılı itibariyle Türkiye'nin Irak'a ihracatı dolar bazında, tam on katına çıkmıştı (Yeşilyurt, 2017:408). Kuzey Irak yönetimi petrol ve doğalgaz açısından zengin kaynaklara sahip olduğundan zengin kaynakları merkezi hükümetten bağımsız olarak kendisi değerlendirmek istedi. Zira bu Kuzey Irak hükümetini ekonomik anlamda güçlendirecek merkezi yönetimden bağımsız davranmasını sağlayabilecekti. Kuzey Irak'ın bu doğrultuda Türkiye üzerinden yeni bir boru hattı inşasıyla daha fazla petrol satacağını duyurması merkezi yönetimle gerginliğe neden oldu. Tabi ekonomik anlamda gelişen ilişkiler neticesi Kuzey Irak yönetimi PKK'nın faaliyetlerine karşı cephe almaya başladı (Balcı, 2013:298).

Türkiye Kuzey Irak'ta PKK'nın yanı sıra IŞİD'in de etkili olmaya başlamasıyla bu bölgede ciddi güvenlik sıkıntıları yaşar oldu. Öyle ki artık Türkiye bu bölgede IŞİD'e karşı Barzani'nin güçlerine destek vermeye, onları eğitmeye başladı.

Türkiye İran ilişkileri rejim ihracı tartışmalarının geride kalması, İran'ın PKK'yı terör örgütü olarak kabul etmesiyle birlikte gelişmeye başladı. İlişkilerin gelişimine Türkiye'nin Filistin meselesinde İsrail'e karşı bir tutum sergilemesi de etkili oldu. Türkiye İran ilişkilerinin olumlu biçimde seyretmesi ekonomik alana da yansdı. 2007 yılında iki ülke arasında yatırım anlaşması imzalandı, yine imzalanan bir mutabakat belgesiyle Türkiye İran'a ait doğalgaz bölgesinde üretim yapma hakkı kazandı. Türkiye'nin enerji konusundaki alternatifler bulma politikasının bir neticesi olması bakımından anlaşma önemliydi (Balcı, 2013:277).

İran bu yıllarda nükleer çalışmalarından dolayı ABD ile sorun yaşamaya başladı. Türkiye ve Brezilya bu konuda aktif bir rol üstlenerek krizin çözülmesi için İran ile görüşmelerde bulundular. Neticede İran, Türkiye ve Brezilya arasında imzalanan ortak

bildiri ile İran'ın barışçıl amaçlarla, nükleer silah yapma kapasitesine ulaşmadan nükleer enerji kullanabileceği duyuruldu. Fakat buna rağmen BM İran'a yaptırım kararı aldı. Karara karşı Türkiye ve Brezilya ret oyu kullanmıştı (Yeşilyurt, 2017:457).

Bunun ardından NATO savunma sistemleri erken uyarı radar sistemini Türkiye'ye yerleştirilmesi İran ile Türkiye arasında gerginliğe neden oldu. İlişkilerin gerginleşmesine neden olan başka bir faktör ise Irak üzerinde her iki ülkenin de nüfuz kazanma siyasetiydi. Fakat bundan da öte ilişkiler Suriye'de iç savaşın ardından yeniden gerilmeye başladı. Türkiye İran'ı Suriye'de olanlara kayıtsızlıkla, İran ise Türkiye'yi Suriye'deki teröre destek vermekle suçladı. İran Türkiye'nin batı ile birlikte Esad'ın karşısında yer almasını eleştiriyordu. Davutoğlu iki ülke arasındaki gerilimi azaltmak için ziyarette bulundu ama sonuç alınamadı. Ayrıca iki ülke arasında Irak kaynaklı tartışmalar da yaşandı, İran'ın Irak'ta Şii kökenli gruplara, başbakan Maliki'ye destek olması Türkiye tarafından hoş karşılanmadı. İran ve Türkiye Suriye konusunda karşı taraflarda yer alan ülkeler oldular.

İki binlerdeki bu olumlu gelişmeler sonucunda Türkiye'nin İran'a ihracatı 2011 yılında 2003 yılıyla kıyaslandığında altı katına çıktı. Fakat 2011 rakamları ile bakıldığında Türkiye'nin İran'dan ithalatı ihracatının yaklaşık dört katı büyüklüğündeydi. Dış ticaret ve ödemeler dengesi açısından sorunlu olan bu durum Türkiye'nin enerji alımından kaynaklanmaktadır. 2011'de İran'dan Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı da 2003 ile kıyaslandığında yaklaşık dört katına çıkmıştır (Yeşilyurt, 2017:459). Komşularla sıfır sorun anlayışının ekonomik derinleşmeye katkısını göstermesi bakımından bu rakamlar önemlidir.

Türkiye bu dönemde Filistin meselesinde daha duyarlı bir söylem benimsemeye başladı. Ayrıca yalnız söylem düzeyinde kalınmadı, soruna ilgi gösterildi. Söz gelimi 2006'da Hamas'ın Filistin'deki seçimi kazanması uluslararası kamuoyunda ciddi rahatsızlık yarattı. Fakat Türkiye Filistin halkının özgür iradesine saygı duyulması gerektiğini belirterek bunun tam karşısı bir tavır aldı. Hatta Hamas'ın Şam'daki siyasi büro şefi Halid Meşal Türkiye'ye ziyarette bulundu. Ziyareti Davutoğlu'nun planladığı yönünde bir algı hakimdi, bu ziyaret ciddi yankı uyandırdı (Zengin, 2014:272).

Türkiye'nin Filistin ile ilişkilerde gösterdiği yakınlaşma İsrail tarafından hoş karşılanmadı. İsrail'in 2008 yılı biterken Gazze'de başladığı askeri operasyonlar Türkiye'nin tepkisine neden oldu. Başbakan Erdoğan 2009 yılında Davos'ta düzenlenen Dünya Ekonomik Forum'unda İsrail Başbakanı Şimon Peres'e tepki göstererek İsrail

saldırılarını eleştirip toplantıyı terk etti. Bu gelişme Arap dünyasındaki Türkiye imajına olumlu katkı yaptı.

İsrail ile ilişkilerde yaşanan bu gerilimin ardından Türk büyükelçisinin İsrail dışişleri bakan yardımcısı ile yaptığı görüşmede alçak koltuğa oturtulması krizi yaşandı. Ancak bundan daha ötesi İsrail abluka altındaki Gazze'ye yardım götürən Mavi Marmara Gemisi'ne baskın yapması oldu. Bu baskın esnasında dokuz Türk vatandaşı hayatını kaybetti. Türkiye bu saldırıya tepki göstermekte gecikmedi, hava sahasını İsrail askeri uçaklarına kapadı. İsrail ile ilişkiler ikinci kâtip düzeyine çekildi. Türkiye ilişkilerin düzelebilmesi için İsrail'in Mavi Marmara'dan dolayı özür dileyip, tazminat ödemesini ve Gazze'ye uygulan abluhanın kaldırmasını istiyordu (Balcı, 2013:300).

Türkiye İsrail ilişkilerinin bu dönemde yaşanan gelişmeler Adalet ve Kalkınma Partisi'nin askeri vesayeti geriletmede aldığı mesafeyi göstermesi bakımından da önemlidir. Türkiye'nin Filistin konusuna bu denli müdahil olması ve bu sorun nedeniyle kaynaklanan bir uyuşmazlıktan İsrail'in askeri uçaklarına hava sahasını kapatması iki binli yılların başında akla gelmezdi. Zira askeri vesayetin etkin olduğu bu yıllarda genelkurmay İsrail ile askeri ilişkileri stratejik bakımdan önemli bulmaktaydı. Oysa 2012 yılına gelindiğinde dışişleri bakanı Ahmet Davutoğlu BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada *“Bir gün Filistin bayrağı da BM önünde dalgalanmalı.”* demektedir (Balcı, 2013:301).

Fakat İsrail ile ekonomik ilişkiler siyasetteki bu gerginleşmeye rağmen iyi biçimde gelişmeye devam etti. 2011 yılına gelindiğinde 2003 yılı rakamlarıyla kıyaslandığında Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatı iki katına çıkmıştı. Aynı zamanda İsrail'den ithalat da artış göstermişti. 2011 yılı rakamları itibariyle ithalat ihracat rakamları birbirini dengeliyor gibiydi. Fakat ilişkilerdeki bozulma İsrail'den Türkiye'ye yapılan ziyaretleri etkiledi. 2011 yılında ziyaretçi sayısı 2011 yılında 2009 rakamlarıyla kıyaslandığında yaklaşık dörtte bir oranında azalmıştı (Yeşilyurt, 2017:449).

Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yaşanan bu değişikliği ele aldığı çalışmasında Özcan şu yorumda bulunmaktadır. Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki bu değişim mesafeden müdahaleye uzanan bir süreç olarak tanımlanabilir. Bölge ile temas kurmaktan imtina eden Türkiye bölge sorunlarına müdahale eder hale gelmiştir (Özcan, 2010:385). Bunu Davutoğlu'nun “Stratejik Derinlik”te söylediği şu sözlerle yan yana koyma açıklayıcı olabilir:

“Edebi formunu Falih Rıfkı'nın Zeytindağı romanında, popüler formunu ‘Ne Arabın yüzü ne Şam'ın şekeri’ deyişinde bulan bu algılama biçimi Türk diplomatlarını ve araştırmacılarını ve siyaset yapımcılarını öylesine etkilemiştir ki, bölgeye dönük tahliller hemen hemen tümüyle dış kaynaklardan beslenir olmuştur. Türkiye'nin bölgenin kültürüne, siyasetine ve iç dengelerine yabancılaşması, hatta bir ölçüde, kopuşu bölgedeki değişmelerin ritmini yakalama imkanını yok etmiş ve Arap imajı ile ilgili genel önkabuller dış politika yapımının merkezine yerleşmiştir.” (Davutoğlu, 2014:409).

2.4.4. Rusya, Kafkasya, Orta Asya ile İlişkiler

Türkiye Rusya Federasyonu ilişkileri iki binli yıllar boyunca gelişme gösterdi. Bir kere Türkiye Rusya Federasyonu'ndan 2005 yılında tamamlanan Mavi Akım Projesi ile her yıl artan oran doğalgaz satın alır oldu. 2001 yılında imzalanan çok boyutlu ortaklığa geçiş belgesi ilişkilerin gelişeceğini gösteriyordu. Gelişme Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde de devam etti. 2004'te Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Moskova'yı ziyaret etti, bunun ardından 2004 sonuna doğru Putin Türkiye'yi ziyaret etti. 32 yıl aradan sonra bir Rus devlet başkanının Türkiye'yi ziyareti demek olan bu gelişme ilişkilerin seyrini göstermesi bakımından önemliydi (Çelikpala, 2017:538). Bu ziyarette ilişkilerin geliştirilmesine yönelik anlaşmalar imzalandı.

Türkiye Rusya Federasyonu ilişkilerini etkileyen bir gelişme Rusya'nın Gürcistan'a askeri müdahalesi oldu. Rusya'nın Gürcistan'a askeri müdahalesi bölge üzerindeki etkinliğinin sürdüğünü gösteriyordu. Türkiye bu bölgede etkili olmaya çalışıyordu, ayrıca Gürcistan ile ilişkileri iyiydi. Ancak Rusya, Türkiye'nin aksine Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıyordu. Bu dönemde ABD Karadeniz'e Montreux ile belirlenen sınırdan büyük gemileri sokmak istemiş ancak Türkiye bunu kabul etmemiştir. Türkiye Rusya'nın Gürcistan'a olan müdahalesinden doğrudan etkilenmesine rağmen Rusya'yı karşısına alacak şekilde bir politika da izlememiştir.

2009 yılında Cumhurbaşkanı Gül, Rusya'yı ziyaret etmiş bu ziyarette ortak bir deklarasyon imzalanmıştır. Bu ziyaret vesilesiyle varılan önemli bir karar da iki ülke ticaretin para birimi olarak Ruble ve Türk Lirasının kullanılmasıydı. 2010 yılında da ilişkiler yükselen bir seyir izledi. Ayrıca 2010 yılına 1920 yılında iki ülke arasında başlayan diplomatik ilişkilerin 90. yılı olması vesilesiyle önem verililiyordu. 2010 yılında Başbakan Erdoğan'ın ve Rusya Devlet Başkanı Medvedev'in ziyaretleri gerçekleşti. Medvedev'in Türkiye ziyaretinde Üst Düzeyli İşbirliği Konseyi kuruldu. Yine bu ziyarette

pek çok anlaşma imzalandı, turist vizelerinin kaldırılması, Mersin’de nükleer santral kurulması bu anlaşmalardandı (Çelikpala, 2017:541).

Türkiye, Rusya ile ilişkileri iyi seyretmesine rağmen enerji konusunda alternatifler yaratmanın yollarını aradı. Zira Türkiye Rusya Federasyonu’ndan doğalgaz satın alıyor, yaş meyve, tavuk eti, sebze gibi görece daha ucuz şeyler ihraç ediyordu. Tabii bu durum Rusya ile Türkiye dış ticaretinde Türkiye aleyhine ciddi bir dengesizlik yaratıyordu. Ayrıca enerji konusunda bir ülkeye bu denli bağımlı olmanın güvenlik sebebiyle sakıncaları vardı. Rusya ile ilişkilerde sıkıntı yaşanması durumunda Türkiye doğalgaz almada sorun yaşayabilirdi yahut herhangi bir anlaşmazlıkta Rusya doğalgaz kozunu ileri sürebilirdi. Örneğin 2008 rakamları ile bakıldığında Türkiye kullandığı doğalgazın %63’ünü, kullandığı petrolün ise %29’unu Rusya’dan ithal ediyordu. Ayrıca Rusya’dan savunma malzemeleri alımı yapıyordu (Bozkurt, 2010:709).

Suriye’de yaşananlar Türkiye Rusya Federasyonu ilişkilerini de olumsuz etkiledi, iki ülkenin Suriye konusundaki yaklaşımları farklıydı. Türkiye Esad’ın karşıtı bir politika izliyor, Rusya Esad’a destek veriyordu. İlişkilerdeki en büyük gerilim Türk hava sahasını ihlal eden Rus uçağının düşürülmesi ile yaşandı. Rusya Federasyonu tepkisini zamana yaydı, Türkiye’den meyve, sebze, tavuk alımına sınırlamalar getirdi. Türkiye’nin bu hamlesine ekonomik olarak onu güç durumda bırakarak karşılık verdi.

Türkiye bu dönemde komşularla sıfır sorun politikası doğrultusunda Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmeye gayret etti. 2005 yılında Başbakan Erdoğan, Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan’a bir mektup gönderdi. Mektupta 1915 olaylarının iki ülkenin kuracağı bir tarih komisyonunca araştırılması önerisi getiriliyordu (Aydın, 2017:493). Bu Türkiye tarafında Ermenistan’a ilişki kurmak için uzatılan bir eldi. Ermenistan tarafı öncelikle iki tarafın ilişkilerinin normalleşmesi gerektiğini belirtti. Fakat 2008 yılına kadar ilişkilerde gözle görülür bir ilerleme sağlanamadı.

2008 yılında Ermenistan’da Sarkisyan’ın iş başına gelmesi Cumhurbaşkanı Gül’ü Ermenistan ile Türkiye arasında oynanacak milli maça davet etmesi üzerine ilişkiler ilerlemeye başladı. Bunu 2009 yılında iki ülkenin İsviçre arabuluculuğunda görüşmeler yapması izledi. Görüşmeler sonucu iki ülke dışişleri bakanları protokol imzaladı. İki ülke birbirlerinin sınırlarını kabul edecekti ve sınırlar açılacaktı. Ayrıca soykırım iddiaları için bir tarih komisyonu kurulacaktı (Balci, 2013:302).

Fakat protokoller Türkiye Azerbaycan ilişkilerinde ciddi bir gerilime sebep oldu. Türkiye Azerbaycan tarafını yatıştırmak için gayret sarf etse de sonuç alınmadı. Türkiye Ermenistan maçının rövanşı için Sarkisyan'ın Türkiye gelmesi, maç esnasında Azerbaycan bayraklarının stada sokulmadan toplanması Türkiye Azerbaycan arasında ciddi bir gerginliğe neden oldu. Gerginliğin temelini Türkiye'nin Ermenistan ile imzaladığı protokoller oluşturuyordu. Ermenistan Anayasa Mahkemesi 2010 yılında protokollere Ermeni Anayasası'na uygun bulmadı. Türkiye tarafı da Azerbaycan'ın tepkileri ve kamuoyunda oluşan rahatsızlık nedeniyle protokollerin uygulanamayacağını gördü.

Türkiye Azerbaycan ilişkileri bu dönemde de olumlu biçimde seyretti. Fakat Ermenistan Türkiye yaklaşması Türkiye Azerbaycan ilişkilerinin gerilmesine sebep oldu. Türkiye Ermenistan ile görüşmeler konusunda Azerbaycan'a bilgi verdi. Ancak bu yeterli olmadı. Aliyev Azerbaycan'ın Türkiye'ye düşük fiyatla gaz sattığını dile getirmeye başladı. Ayrıca Rusya'ya yakınlaşmaya başladı. Bunun sonucu 2009 yılında Rusya ile Azerbaycan arasında doğalgaz alım anlaşması imzalandı. Gerçi anlaşma küçük bir miktar için imzalanmıştı ama siyasi olarak Türkiye'ye Azerbaycan'ın gazını başka ülkeler aracılığıyla da satabileceği mesajı veriliyordu (Aydın, 2017:483). Türkiye'nin 2009 yılında hayata sokmaya çalıştığı Nabucco Projesi açısından Azerbaycan'ın Rusya ile yaklaşması tehlikeliydi. Zira Nabucco Rusya'nın doğalgaz şirketi Gazprom'un tekeli kırma için düşünülen bir projeydi. Azeri gazının da dahil olduğu projeden Azeri tarafının Rusya'ya yanaşmasıyla zarar görebilirdi. Türkiye Azerbaycan arasındaki sıkıntılar Ermenistan ile protokollerin yürümeyeceğinin anlaşılmasından sonra tekrar normale döndü.

Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri ticareti 2011 yılına gelindiğinde 2002 yılıyla kıyaslandığında artan bir seyir izledi. Türkiye bu bölge gibi zengin enerji kaynaklarına sahip değildi ama bu enerjinin Avrupa'ya satışında merkez ülke olmak için politikalar geliştirmeye çalıştı. Türkiye'nin bölge ülkelerinden 2011 yılı itibariyle Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile ticaret hacmi Kırgızistan ve Tacikistan ile kıyaslandığında daha azdır (Aydın, 2017:511).

2.4.5. Balkanlar ile İlişkiler

Davutoğlu'nun Türk dış politikasını eleştirdiği noktalardan biri de Balkanlar konusundaki geleneksel yaklaşımdı:

“...Dini ve tarihi süreklilik unsurlarının Batı eksenli dış politika oluşumunda bir tür engel oluşturduğunu düşünen yaklaşım, özellikle tarihi-dini süreklilik unsurlarının dış

politikanın omurgasını oluşturduğu Balkanlar konusunda kendi içinde ciddi çelişkiler barındırıyordu.”(Zengin, 2014:434).

Öyleyse Bakanlar konusunda ortak tarihi geçmişe ve dini inanışa vurgu yapmaktan korkmayan bir dış politikanın izlenebilmesi gerekiyordu. Türkiye bu bölgede TİKA, Yunus Emre Enstitüleri gibi yumuşak güç unsurlarıyla etkili olmaya çalıştı. Fakat bölgede Avrupa Birliği siyasi anlamda daha etkili durumdaydı. Zira genişleme sonrası bölge ülkeleri AB'nin nüfuz alanına girdiler.

İkili ilişkiler bağlamında ele alındığında ise Türkiye Bulgaristan ilişkileri Ak Parti döneminde genellikle olumlu biçimde seyretmiştir. Türkiye Bulgaristan ilişkilerindeki sorunlar genellikle Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığa yapılan kötü muamelelerden kaynaklanmıştır. Bulgaristan azınlık hakları konusunda gelişmeler kaydetti, 2007 yılında AB üyesi oldu. Tabii bu olumlu gelişmeler Türkiye ile ilişkilere de yansdı.

Bulgaristan'da popülist eğilimlerin artması, 2009'dan itibaren Türkiye ve Türk azınlık karşıtı söylemiyle ATAKA partisinin oylarını arttırmasıyla bazı sorunlar gündeme geldi. Bu parti Bulgaristan devlet kanalında yapılan on dakikalık Türkçe yayının kaldırılması gibi isteklerde bulunuyordu. Türkiye buna tepki gösterdi. AB yetkililerinin de tepkileri sonucu bu girişim başarıya ulaşmadı. İki ülke arasında yaşanan bir diğer sorun ise Türk tırlarından Bulgaristan'ın yüksek geçiş ücretleri alması oldu. Fakat firmalar buna karşı çareyi Bulgaristan'da şirket kurmakta buldular.

İki ülke arasındaki iyi ilişkiler ekonomiye yansdı. Bulgaristan'da pek çok Türk yatırımcı şirket kurdu. Türkiye Bulgaristan'ın en fazla ihracat yaptığı ülke oldu. Ayrıca Türkiye'nin ithalatında ise üçüncü sıraya oturdu (Uzgel, 2017:697). Türkiye Bulgaristan'ın NATO üyeliğine destek verdi. Bulgaristan da Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine sıcak baktı.

Türkiye doksanlarda Bosna Savaşı esnasında Boşnakların yanında bir politika takip etmişti. Türkiye 2009 yılında Bosna-Hersek ile Sırbistan arasındaki sorunların aşılması için tüm taraflar ile temas içinde olunması gerektiği düşüncesinden hareket ederek büyükelçisini Bosna Sırp Cumhuriyeti'nin lideri Milorad Dodik ile görüşürdü. Ardından Dışişleri Bakanı Davutoğlu Türkiye, Bosna-Hersek, Sırbistan üçlü görüşme sürecini başlattı. Bu gelime önemliydi, Türkiye bölgedeki bir uyuşmazlığın çözümü için inisiyatif alıyordu. Görüşmeler sonucunda Bosna-Hersek ve Sırbistan arasında karşılıklı büyükelçi atandı ki diyalogun sürmesi açısından önemi bir gelişmeydi (Uzgel, 2017:699). Bu

doğrultuda Türkiye Sırbistan ile de ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. 2009 yılında karşılıklı yapılan ziyaretlerde stratejik ortaklık yapılması fikri dile getirildi.

Türkiye Makedonya ilişkileri başlangıçtan itibaren olumlu seyretti. Türkiye Makedonya'yı tanıdı. Türkiye buradaki Türk azınlığa ilgi gösterdi. Makedonya'ya destek vermeyi sürdürdü. Türkiye Makedonya'nın NATO üyeliğine de destek verdi ancak Yunanistan'ın vetosu nedeniyle Makedonya NATO üyesi olmadı.

Türkiye Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından onu ilk tanıyan ülkelerden biri oldu. Bu durum Sırbistan ile ilişkilerde kısa süreli bir gerginliğe neden olsa da Türkiye bunun büyümesini engelleyebildi. Kosova il büyükelçiliğini Ankara'ya açtı. Türkiye BM içinde de Kosova'nın tanınması için çaba gösterdi. İki devlet 2009'dan itibaren karşılıklı olarak vizeleri kaldırma kararı aldılar. Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için de gayret sarf ettiler (Uzgel: 2017:704). Tabii Kosova konusunda Türkiye'nin yaklaşımı Arnavutluk'u memnun etti. İki ülke arasındaki ilişkiler bu dönemde de gelişerek devam etti. Türkiye bu üç ülke ile de ticaret yapmaktadır, ancak her üç ülkenin ekonomisinin küçüklüğü bu ticaretin sınırlarını belirlemektedir.

2.4.6. Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkiler

Ak Parti'nin iktidara geldikten sonra önemli bir sorun ile karşı karşıya kaldı. Amerika Birleşik Devletleri Irak'a askeri müdahalede bulunmaya hazırlanıyordu. Bunun için Türkiye'den destek bekliyordu. Türkiye olası bir müdahaleyi arzu etmiyordu. Çünkü Körfez Savaşı Türkiye'ye ekonomik anlamda ciddi zararlar vermişti. Ayrıca Kuzey Irak'ta meydana gelen otorite boşluğu Türkiye'yi güvenlik anlamında tedirgin etmişti. Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğü savunuyor, müdahalenin Kuzey Irak'ta yaratabileceği sonuçlardan endişe ediyordu. Zira Amerika'nın bu bölgede Kürt devleti kurulmasını destekleyebileceği, bunun Türkiye'nin güvenliği açısından sakınca yaratacağı düşünülüyordu.

Amerika'nın müdahalesi kesinlik kazandıktan sonra Türkiye'nin sınır dışına asker gönderebilmesi için mecliste tezkere oylaması yapıldı. Oylamanın sonucu tezkerenin kabul edilmesi için gereken çoğunluğa ulaşamadı. Muhalefet ile birlikte Ak Parti içinden bazı milletvekilleri de tezkere karşısında oy kullanmışlardı. Bu hem Türkiye hem de Amerika açısından beklenmedik bir durumdu. Türkiye bu durumu tamir edebilmek için Amerikan uçaklarının hava sahasını kullanmasına izin verdi. Ancak 1 Mart tezkeresinin geçmemesi Amerika Türkiye ilişkilerinde ciddi bir gerilime neden oldu.

1 Mart tezkeresinin geçmemesinden kısa bir süre sonra Temmuz ayında, ABD’li askerler Süleymaniye’de bulunan Özel Kuvvetler’e ait irtibat ofisini basarak burada görevli Türk askerlerinin başlarına çuval geçirerek sorguya götürdüler. Bu olay Türkiye tarafında ciddi rahatsızlığa neden oldu. ABD’de tatil olması nedeniyle bir yetkiliye ulaşılması zaman aldı ve askerlerin bırakılması iki günden fazla sürdü (Uzgel, 2017:277). Amerika tarafı bir yanlışlık olduğunu belirtse de Türkiye kamuoyunda bu Amerika’nın tezkerenin geçmemesine cevabı şeklinde yorumlandı. Amerika’ya yönelik tepkinin artmasına neden oldu.

2004 yılında Başkan Bush Türkiye’yi ziyaret etti. Bu ziyaret ikili ilişkilerde yumuşamanın bir göstergesiydi. Bu ziyarette Amerika’nın Türkiye’yi Orta Doğu Projesi temel ayağı olarak gördüğünü ifade etmesi Türkiye kamuoyunda rahatsızlığa neden oldu (Balcı, 2013:266). İki ülke dışişleri bakanı 2006 yılında stratejik ortaklığın ilerlemesi için bir vizyon belgesi kabul ettiler. Gerçi bu belge meclislere sunulmadığından hukuksal bir bağlayıcılığı yoktu ama iki ülkenin dış politika konusunda ortak kararları olduğunu gösteriyordu.

Kuzey Irak’ta Amerika’nın etkin olduğunun görülmesi, Türkiye’de askeri vesayetin geriletilmesi sonucu 2007 yılında yeni bir düzenleme yapıldı. 1996’dan beri Özel Kuvvetler’in sorumluluğunda olan Kuzey Irak meselesiyle Dışişleri Bakanlığı ilgilenecekti (Uzgel, 2017:290). Bu güvenlik politikaları bakımından da dışişlerinin daha etkin olacağı anlamına geliyordu. Yine 2007 yılında yaşanan önemli gelişmelerden birisi de Amerika ile PKK konusunda yapılan anlaşmadır. Buna göre Amerika’nın Irak’taki askeri güçleri PKK konusunda Türkiye’ye istihbarat sağlayacaktı ve Türkiye gerektiğinde Kuzey Irak’a askeri operasyon düzenleyebilecekti (Balcı, 2013:266).

Bu gelişmelerin ardından Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Amerika ziyareti gerçekleşti, Gül ilişkilerdeki sorunların geride kaldığını dile getiriyordu. Bu dönemde Türkiye’nin Orta Doğu’da izlediği dış politika Amerika’da “Eksen mi değiştiriliyor?” tartışmalarını gündeme getirdi. Türkiye bir yandan Orta Doğu’da aktif bir politika izliyor, öte yandan Amerika’nın aksine İran’ı dışlamıyordu. Bir taraftan Rusya Federasyonu ile ilişkilerini derinleştirirken diğer taraftan İsrail ile sorunlar yaşıyordu. Ayrıca bugüne kadar alışık olunmayan biçimde Filistin meselesini ön plana çıkarıyordu. Amerika Türkiye’nin tüm bu gelişmelerden hareketle Türkiye dış politikasının batı eksenli bir çizgiden çıkmakta olup olmadığını sorguluyordu.

Davutoğlu 2008 yılında danışman olduğu sırada Washington'da yaptığı görüşmelerde, eksen değiştirme iddialarının yanlış olduğunu dile getirdi. Bunu ABD Dışışleri Bakanı Rice'ın Türkiye ile ilişkilerin çok iyi olduğunu söyleyen açıklaması takip etmiştir. ABD'de 2008 yılında yönetime gelen Obama ise seçildikten kısa bir süre sonra Türkiye'yi ziyaret edecek ve Türkiye Amerika ilişkilerini model ortaklık olarak tanımlayacaktır (Uzgel, 2017:263). Yine Davutoğlu 2009'da bu kez Dışışleri Bakanı olarak yaptığı açıklamada Amerika ve Türkiye'nin dış politika tercihlerinin uyumlu olduğunu belirtmiştir.

Amerika Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki yapıcı tutumunu desteklemiş, Ermenistan ile yakınlaşmasına sıcak bakmıştır. Fakat İran'ın nükleer denemeleri konusunda Türkiye'nin yapıcı tutumuna sıcak bakmamıştır. Her ne kadar Türkiye ve Brezilya İran ile görüşmeler yaparak inisiyatif üstlenseler de Amerika, BM'den İran'a yaptırım kararı çıkarılmasını sağlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin enerji konusunda Rusya Federasyonu ve İran ile kurduğu ilişkilere mesafeli olmuştur. Türkiye Amerika ilişkilerinde 2010 yılında Ermeni Soykırımı Tasarısı nedeniyle gerginlik yaşanmıştır. Türkiye bu dönemde Ermenistan ile ilişkilerde adımlar atmış ancak bunun sonuca ulaşmaması Amerika tarafını rahatsız etmiştir. Amerika Türkiye'nin İran'a olan ekonomik yaptırım kararlarına tam olarak uymamasından da şikayetçi olmuştur. Fakat Türkiye NATO kapsamında Malatya Kürecik erken uyarı sistemi yerleştirilmesine ses etmemiştir. Amerikan'ın İran'a karşı aldığı bu önlem bu kez de İran Türkiye ilişkilerinin gerilmesine sebep olmuştur.

Tüm bunlara rağmen ilişkilerdeki genel ivmenin olumlu olduğunu söylemek gerekir. Türkiye ve Amerika ilişkileri müttefiklik çerçevesinde Ahmet Davutoğlu'nun dışışleri bakanlığı döneminde de olumlu biçimde seyretmeye devam etmiştir. Arap Baharı sırasında yaşanan gelişmeler, Libya'ya müdahale konusu Amerika ve Türkiye'nin ortak hareket ettiği konulardır. Türkiye başlangıçta Libya'ya müdahale konusunda çekinceli davranmış ancak sonradan bunu desteklemiştir. Yine Suriye konusunda ABD ve Türkiye yaklaşımları başlangıçta aynı paralelde olmuştur. Fakat savaşın derinleşmesi, İran ve Rusya'nın Esad'ın yanında olması, Amerikan'ın muhaliflere verdiği desteği gözden geçirmesi gibi gelişmeler Suriye konusunda Türkiye ve Amerika'yı karşı karşıya getirdi.

Amerika Suriye'de IşİD'ı yok etmeye yönelik bir politika izliyor bu nedenle PYD ile işbirliğine gidiyordu. PYD ile işbirliği Türkiye tarafından rahatsızlıkla karşılandı. Türkiye Amerika'nın direktmelerine rağmen IşİD'e karşı PYD'ye destek vermedi. Hâlbuki 2012 yılında Türkiye'nin Suriye'de yaşananlar nedeniyle Amerika'dan Patriot füzesi

talebinde bulunmuş, bu istek karşılanmıştı. Gerçi füzelerin Türkiye'ye yerleştirilmesi Rusya ile gerilime neden olmuştu ancak bu gerilim atlatılabildi. Suriye gelişmeleri tüm bölgeyi derinden etkiledi. Amerikan Türkiye ilişkilerindeki gerilimi de tetikledi.

Türkiye Amerika ile ilişkilerinde söz gelimi Hamas siyasi büro şefi Halid Meşal'in ya da Sudan lideri Ömer El Beşir'in Türkiye'yi ziyaret etmelerinden kaynaklı gerilimler de yaşandı. Ancak bu gerilimler Suriye'deki anlaşmazlık kadar derinleşmedi. Türkiye Afrika ile geliştirdiği ticari ilişkileri devam ettirebilmek için El Beşir ile ilişki kuruyordu. Filistin meselesinde tüm taraflar ile görüşmeye çalıştığından Halid Meşal ile diyalog kuruyordu. ABD tarafı bundan hoşnut kalmasa da konuyu büyütmemeye özen gösteriyordu. Ancak Suriye konusunda yaşananlar bundan farklıydı. Kamuoyu nezdinde tartışmalar yaşanıyor Türkiye Amerika'yı teröre, PYD'ye destek vermekle suçlarken Amerika tarafı ise Türkiye'nin IŞİD ile mücadelede isteksiz davrandığını söylüyordu.

Davutoğlu'nun dış politikasını değerlendiren Zengin şu şekilde bir yorumda bulunmaktadır:

“Ahmet Davutoğlu yönetimindeki Türk Dış Politikası başından itibaren bölgesel politikalarda dört prensibe sıkı sıkıya bağlı kaldı. Bunlar, üst düzey siyasi diyalog, herkes için güvenlik, karşılıklı ekonomik bağımlılık ve çok kültürlülüğün korunması olarak belirlendi.”(Zengin, 2014:95).

Zengin'in söyledikleri yukarıda anlatmaya çalıştığımız Davutoğlu dönemi dış politikalarını anlamada bize yardımcı olabilir. Zira bu ilkeler ritmik diplomasiden, yumuşak güce dönemin dış politika uygulamalarının altında yatan saikleri açıklamaya çalışmaktadırlar.

BÖLÜM III

3. SONUÇ

3.1. DIŞ POLİTİKADA KARAR ALMA MODELLERİ AÇISINDAN İSMAİL CEM ve AHMET DAVUTOĞLU

Herhangi bir disiplin içindeki teorileri, disiplinin çalışma alanını daha iyi analiz etmede kullanılan araçlar olarak değerlendirebiliriz. Bir benzetme yapmak gerekirse teoriler harita gibi tanımadığımız bir coğrafyayı tanımamıza yarayan araçlar olarak kabul edilebilir. Fakat şunu akılda tutmak gerekir ki teoriler her zaman bizi doğruya götürmezler. Yahut farklı teoriler gerçeğin farklı cephelerini açıklamakta işe yararlar. Harita benzetmesinden hareket edersek bunu şöyle ifade edebiliriz. Sonuçta o coğrafyanın haritasını bir göz çizmektedir. Gözün yanılması, bazı şeyleri görmemesi pek tabii mümkün olabilir. Böylesi durumlarda harita bize doğruyu göstermez. İşte Uluslararası İlişkiler teorileri için geçerli olan durumu bu harita benzetmesi ile ifade edebiliriz.

Yalnız şunu da unutmamız gerekir ki teoriler bir kez ortaya çıktıktan sonra donmuş, taşlaşmış yapılar da değildir. Olayları anlamada yetersiz kaldıklarında eleştiriye tabii tutulmuşlardır. Açıklamanın yetersiz olduğu durumlar için yeni teoriler geliştirilmiş, yeni tartışmalar yapılmıştır. Zira sürekli oluş ve yenileniş içindeki beşeri hayatı, karşılıklı etkileşim ile gerçekleşen siyaseti akış halindeki bir nehre benzetebiliriz. Yukarıdan bakıldığında aşağıda hep su vardır, hiç değişmiyor izlenimi verir. Fakat az sonra gördüğümüz su az önce akıp giden değildir.

Henüz genç bir disiplin olan Uluslararası İlişkilerin, büyük teorileri köprüünün üzerinden akıp giden suya bakarken onun hiç değişmediğini görürler. Yani Realizme göre uluslararası mücadeleyi güç çatışması belirler, insan doğası kötüdür. Liberallere göre insan doğası iyidir ve sözleşmelerle çatışmalar engellenebilir. Soğuk Savaş sonrası gelişmeler Realistlerin ve Liberallerin köprüden gördükleri su manzarasının aslında hep aynı olmadığını gösterdi. Su kimi zaman bulanıyor, kimi zaman duruluyor; kimi zaman hızlı, kimi zaman yavaş akıyordu. İşte tam da bu noktada İnşacıların söyledikleri Uluslararası İlişkiler üzerine yeniden düşünmemize neden oldu.

İnşacılar bütünü bir çırpıda anlamaya yarayacak büyük bir teori inşa etmekten kaçındılar. Kısacası analizlerini köprüünün tepesinden aşağıdaki suya bakmak yerine, köprüden suyun kenarına inip ona yakından bakarak hatta gerektiğinde suyun içine girerek yaptılar. Bu İnşacılara Uluslararası İlişkileri anlamak için yapılan analizlerin kimlik,

sosyalleşme, inanç, öğrenme, bilgi gibi alanları kapsamaması gerektiğini gösterdi. Daha küçük, mikro düzeyde diyebileceğimiz bu analizler bütünü kavranmasında makro analizden daha iyi fırsatlar sundular.

Mesela “ulusal çıkar kavramı” üzerinden gidersek, Realist ve Liberal teorilerin ulusal çıkar üzerinden uluslararası ilişkileri anlamaya çalıştıklarını söyleyebiliriz. Oysa inşacılık her şey gibi “ulusal çıkar”ın da bir sosyal inşanın neticesinde ortaya çıktığını söyler. Gözünü “ulusal çıkar”ın nasıl inşa edildiği üzerine çevirir (Küçük, 2015:373). Böylelikle “ulusal çıkar” kavramının nasıl biçimlendiğine daha yakından bakmamızı sağlar. Bu bizim bireysel yahut ulusal kimliğin nasıl şekillendiğini görmemiz bakımından da önemli bir deneyimdir.

İşte bu çalışma gerek Cem gerekse Davutoğlu dönemi dış politikasını anlamada inşacı bir anlayıştan hareket etmenin daha iyi bir kavramsal çerçeve sunduğu anlayışına dayalıdır. Onların kararlarını şekillendirmede kimliğin önemli bir unsur olduğunu, bu kimliğin de doğu ile batı arasında kalmaktan kaynaklı bir medeniyet krizinden doğduğunun altını çizer.

Uluslararası İlişkiler’de kararların nasıl alındığını açıklayan teoriler vardır. Dış politikada karar alma başlığı altında sözünü ettiğimiz bu modeller: Rasyonel aktör modeli, aşamalı modeller, bürokratik örgütlenme modeli, algısal süreçler ve inanç sitemleri modelidir. Çalışmamızda İnşacı bir anlayışla birey düzeyinden yapılan analize belirli ölçüde öncelik verildiğinin üzerinde durmuştuk. Burada karar alma modelleri bakımından İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu dış politikalarını anlamaya çalışacağız.

Bilindiği gibi rasyonel aktör modeli aktörün tüm olasılıkları değerlendirdikten sonra kendisi açısından en uygun seçeneği tercih ettiği anlayışına dayanmaktadır (Arı, 2010:534). Lüksembourg Zirvesi’nden Helsinki Zirvesi’ne kadar geçirilen süre içerisinde Türkiye’nin Avrupa Birliği ile olan ilişkilerinin İsmail Cem’in deyişiyle “soğuk bir hesaba” yapıldı. Bu hesabın sonucu Avrupa Birliği tarafına iletildi. Rasyonel bir aktör olarak Türkiye tarafı Avrupa Birliği ile ilişkilerinde kendi çıkarının hesabına oturuyor, örneğin Kıbrıs ve Yunanistan ile ilgili sorunları diyalogun dışında bırakıyordu.

Avrupa tarafı Türkiye’nin rasyonel tutumunu görmekte gecikmedi. Türkiye esasında coğrafi olarak Avrupa’nın bir parçasıydı, onu kazanabilmek Avrupa’nın istikrarı açısından önemliydi. Rasyonel aktörün hesapçı tutumu Türkiye’nin Helsinki’de aday ülke olarak kabul edilmesinde etkili oldu. Burada rasyonel aktörün tutumunu belirleyen şeyin

“algı” olduğunun altını yeniden çizmemizde fayda vardır. Cem’in algısı “Avrupa Türkiye için tek çaredir.” şeklinde değildi. Cem, Türkiye’yi bir medeniyet birikimini taşıyan Avrasyalı bir ülke olarak görüyor, vazgeçilmezliğinin bilinci ile hareket ediyordu. Rasyonel tutumunun temelinde bu algı vardı.

Suriye’ye PKK konusunda yapılan baskıda ise bürokratik örgütlenme modeline göre karara varıldığı söylenebilir. PKK konusunda daha etkin davranılmak isteniyordu ama bu olayın askeri boyutu Milli Güvenlik Kurulu’nda değerlendirildikten sonra karar alındı. Çünkü Türkiye’yi savaşa götürebilecek nitelikteki bu karar için her adımın dikkatli atılması gerekiyordu. Sonuç itibariyle Kara Kuvvetleri Komutanı’nın demeci ile başlayan süreç gerilim yavaş yavaş arttırılarak sürdürüldü. Böylelikle Abdullah Öcalan’ın Suriye’den çıkarılması sağlandı.

Yunanistan ile yaşanan iyileşmeyi ise algısal süreçler ve inanç sistemleri modeline dayanarak anlamamız mümkündür. Zira Cem’in algılayışında “Türkiye dört bir yanı düşmanla çevrili, bu yüzden sürekli güvenlik endişesi yaşayan bir ülke” değildir. Bu algılama Cem’in, komşuları potansiyel birer tehdit, kendilerine karşı önlem alınması gereken düşmanlar olarak görmemesi sonucunu doğurur. Komşular karşılıklı olarak ilişki kurulabilecek, benzer coğrafyada yaşayan, benzer sorunlara sahip insanlardır. Bu algı Türkiye ile Yunanistan arasındaki yakınlaşmanın temelini atmıştır.

Olası savaşı engellemek için Saddam’ın Irak’ına Cem tarafından yapılan ziyaret ise karar almada aşamalı modelin bir örneğidir. Zira aşamalı model, kararların rasyonel aktör modelindeki gibi enine boyuna düşünülmeden hayatın olağan akışı içinde karşılaşılan kimi durumlara karşı alındığını savunmaktadırlar. Cem’in, ziyaret konusundaki bu düşüncesi gelişen olayların yarattığı bir durumdur. Bir iyi niyet, komşudaki sıkıntıların giderilebilmesi için bir inisiyatif alabilme girişimidir.

Burada anlaşılmayı kolaylaştırmak bakımından modellere birer örnek verilmiştir. Ancak şunu da göz ardı etmemek gerekir ki aynı olay birden fazla model kullanılarak da analiz edilebilir. Söz gelimi Suriye ile yaşanan gerilim bürokratik örgütlenme modeli yanında rasyonel aktör modeliyle de açıklanabilir. Yine Lüksembourg sonrası Avrupa Birliği ile ilişkileri ele almada rasyonel aktör modelinin yanı sıra algısal süreçler ve inanç sistemleri modeli de yardımcı olabilir.

Davutoğlu dönemi siyasi gelişmelerini dış politikada karar alma modelleri üzerinden açıkladığımızda ise şunları söylememiz mümkündür. Adalet ve Kalkınma

Partisi iktidara gelir gelmez yaşanan 1 Mart Tezkeresi bunalımını algısal sistemler ve inanç sistemleri modeli üzerinden açıklamamız mümkündür. Zira savaşın “haklı” olduğu algısının taşınmaması iktidar partisi milletvekillerince de tezkereye karşı oy kullanılması sonucunu doğurmuştur. Yine tezkere meselesi bürokratik örgütlenme modeli çerçevesinden de analiz edilebilir. Zira hükümetin isteği tezkere kararının geçmesine yeterli olmamış, örgütlenme modeline göre kararı onaylaması gereken meclis destek vermemiştir.

Türkiye'nin Amerika'nın isteğine rağmen İran'a yaptırım kararına katılmaması rasyonel aktör modelinin sonucu olarak açıklanabilir. Zira Türkiye İran ile komşudur, ekonomik ilişkileri vardır. Ayrıca enerji konusunda Rusya'ya bağımlılığını azaltmak için İran'dan gaz almaktadır. Şu halde Türkiye'nin Amerika'nın isteği ile İran'a yaptırıma katılması akıllıca bir karar olmaz. Türkiye bu nedenle BM'de İran'a karşı alınan yaptırım kararını desteklememiştir.

Türkiye'nin Kıbrıs'ta Annan Planı'nı desteklemesi ise algısal süreçler ve inanç sistemleri modeline göre anlaşılabilir. Zira Davutoğlu'nun mimarı olduğu dış politika anlayışı Kıbrıs'ta “çözumsuzlüğün çözüm” olarak algılanmasının hem Kıbrıs'a hem de Türkiye'ye ciddi olarak zararı bulunduğu anlayışındadır. Bu nedenle Denктаş'a rağmen, çözüm konusunda ısrarcı davranmıştır. Hükümetin Kıbrıs konusundaki bu algısı, Kıbrıs'ta referanduma giden süreci açmıştır.

Ermenistan ile protokol imzalama noktasına gelinmesi ise birkaç teoriye dayanarak açıklanabilir. Teorilerden birisi algısal süreçler ve inanç sistemleridir. Hükümetin komşularla yaşanan gerilim çözülmedikçe dış politikada etkili adımlar atılmayacağı anlayışı Ermenistan ile ilişki kurulmasına sebep olmuştur. İşin diğer bir yönü rasyonel aktör modeline göre anlaşılabilir. Ermenistan ile yakınlaşılması soykırım söylemlerinin önüne geçmek için bir imkân yaratacaktır. Yine bu ilişki aşamalı model çerçevesinde anlaşılabilir. Abdullah Gül futbol maçına davet edilmese belki de protokol imzalama aşamasına gelinmeyecektir.

Burada kararların alınışını modeller çerçevesinde anlamaya çalıştık. Son olarak karar almayı ulus-devlet düzeyinden ele aldığımızda şunu vurgulamamız gerekir. Türkiye doksanların sonundan itibaren önemli bir dönüşüm süreci geçirmiş, iki binli yıllarda demokratikleşme yolunda önemli adımlar atmıştır. Dolayısıyla dış politika yalnız realist tutuma dayanan “ulusal çıkar” anlayışı ile değil demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi evrensel ilkeler temelinde de anlaşılır olmuştur (İskit, 2012:447).

Cem ve Davutoğlu dönemlerinde dış politikada karar almada bu ilkeler öne çıkarılmıştır. Mesela Cem'in Saddam'ı ikna için ziyaretinin, Arafat'ı ablukasında ziyaret etmesinin altında barışa değer veren, hukukun üstünlüğüne saygı duyan, en temel insan hakkı olan yaşama hakkına değer veren anlayış yatar. Davutoğlu döneminde ise bu ilkeler bakanlığın teşkilat kanuna yazılarak, dış politikanın bu değerlere göre üretilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Yine bu anlayıştır ki Dışişleri Bakanlığını kurumsal olarak dış politika yapımında öne çıkarmış, seçilmiş siyasi temsilcilerin, atanmış bürokratlara nazaran politikada hakim olmasını sağlamıştır.

3.2. GENEL DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Türk edebiyatının önemli isimlerinden Halid Ziya Uşaklıgil anılarında ilginç bir gözleme yer verir:

“Bütün bu tehlikelere karşı; kimi zaman komediye, kimi zaman trajediye benzeyen bir siyasetle saray dikilirdi. Bir gün başına sarık sarılarak bir veziri, Yemen şeyhlerini halife adına yatıştırmaya gönderir; ertesi gün gene o veziri şık bir batılı idare adamı kimliğinde, Düvel-i Muazzama'nın da katıldıkları bir 'ıslâhatı gerçekleştirmek' göreviyle Selânik'e yollardı.”(Uşaklıgil, 1987:568).

Bu satırları edebiyatın ifade gücü, edebiyatçının keskin gözlem yeteneği olarak değerlendirmek mümkündür. Bir dönem mabeyin başkatipliği de yapmış Halid Ziya bize Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılından bir diplomasi kesiti sunmaktadır. Onun söylediği bize imparatorluğun son yüzyılında devleti ayakta tutabilmek için nasıl gayret sarf edildiğini göstermektedir. Aslında Halid Ziya'nın söyledikleri Selim Deringil'in 2. Dünya Savaşı öncesi Türkiye'sinin savaşa girmemek için nasıl bir “Denge Oyunu” oynadığını gösteren kitabında anlatılan hikâyeyi aklımıza getirir. Kısacası bu anının bir yönü diplomasiyle ilgilidir.

Fakat Halid Ziya'nın bu anısının yakından bakıldığında başka bir tarafı daha vardır. Doğu ile batı arasında sıkışan bir imparatorluğun yaşadığı medeniyet buhranının iyi bir gözlemidir. Zira aynı adam bir gün başına sarık sararak, ertesi gün frak giyerek siyaset yapmaktadır. Doğu ile batı arasında kalmanın, bir medeniyet buhranı ile karşı karşıya bulunmanın verdiği neticedir bu bir bakıma. Öyleyse Ahmet Hamdi Tanpınar'ın “*Modern Türk edebiyatı bir medeniyet kriziyle başlar.*” sözünü genişletmemiz gerekir (Tanpınar,

2005:104). Aslında yalnız modern Türk edebiyatı değil, modern Türk siyaseti, modern Türk diplomasisi de medeniyet kriziyle başlar.

Kökleri Lale Devri'ne kadar uzanan Tanzimat ile beraber devlet politikası olarak belirginleşen batılılaşma ideali, cumhuriyetle birlikte devletin kurumsal yapısının ayrılmaz bir parçası olmuş, toplumun yönelmesi gereken ideal olarak sunulmuştur. Batılı olamamanın, doğulu kalamamanın iç sıkıntısı edebiyattan, siyasete toplumsal hayatın pek çok cephesinde izlerini göstermiştir. Bu iç sıkıntısı Türk aydınında, siyasetçisinde tepkici bir tutum yaratmış, kimini şarkiyatçılığa kimini ise şarkiyatçılık karşıtı bir tavra yöneltmiştir. Şarkiyatçılığın Said'in aşağıdaki sözlerinde iyi bir tanımlaması bulunur:

“Şarkiyatçılık, Şark'ın önce inşa edilmesini, sonra da Avrupa'ya tanıtılmasını sağlayan bir bünyeye katma, dahil etme bilimi olduğu için, siyaset dünyasındaki karşılığı Şark'ın Avrupa tarafından sömürge hâline getirilip ele geçirilmesi olan bir bilimsel hareketti. Demek ki, Şark Avrupa'nın muhatabı değil, sessiz Öteki'siydi.”(Said, 2000:73).

Şurası epeyce dikkat çekicidir, Şark Avrupa'nın muhatabı değil sessiz ötekisidir. İşte bu sessiz ötekilik ciddi bir eleştiri konusu olmuştur. Söz gelimi Namık Kemal, İslam dininin ilerlemeye mani olduğunu söyleyen Fransız şarkiyatçı Ernest Renan'a karşı bir müdafaa kalem almış, tezinin yanlışlığını ispata gayret etmiştir (Kemal, 2014:11). Yahut Ahmet Rıza Bey, batının doğu karşısındaki siyasetinin nasıl ahlak dışı olduğunu, bu siyasetin tamamıyla güce dayandığını gösterme için sadece batılıların kaynaklarını kullanarak kitap yazmıştır (Rıza, 1988:18). Yine Ahmet Haşim, meşhur eseri Gurabâhâne-i Laklakan'da şarkın sanatlarına oryantalistçe yaklaşan, bütün bunları nasıl yapıyorsunuz gibi bir bakış açısıyla şark aklını küçümseyen Greguvar Bey'i eleştirmiştir (Hâşim, 1999:100). Bunlar daha da çoğaltılabilir, fakat üç örnek için de söylenmesi gereken şey batının karşısında sessiz ötekileşmeye karşı oluşlarıdır. Tabi her üç isim de hâlen devam etmekte olan doğu batı tartışmasını daha erken zamanda yapmış öncülerdir.

Türk modernleşmesi ile ilgili önemli bir tespitte bulunan Kadioğlu, bu modernleşmede arabanın atın önüne bağlandığını söylemektedir (Kadioğlu, 1999:128). Yani modernleşmenin kendisinden önce şekli, görüntüsü, cilası bize gelmiştir. Kendi kimliği ile çelişme pahasına batılı gibi görünmek bu modernleşme hamlesi için son derece önemlidir. O nedenle Türkiye'deki sağ ya da sol siyaset referansını kendi ideolojisinden alan sağlam bir politika üretebilmek yerine görüntüyle uğraşma sığılığında kalmıştır. Bu noktada Tanpınar'ın sözlerine kulak vermek yerinde olacaktır:

“Sağcılar yalnız Türkiye, gözü kapalı, ezberde kalmış öğünmenin ötesine geçmeyen bir Türk tarihi, yalnız iç politika ve propaganda diyor. Sol, Türkiye yoktur ve olmasına da lüzum yoktur diyor; yahut benzerini söylüyor(...) Ben ise dünya içinde, ileriye açık, mazi ile hesabını gören bir Türkiye'nin peşindeyim.”(Enginün ve Kerman, 2008:37).

Tanpınar'ın bu sözlerine iki açıdan yaklaşılabılır. Birincisi bu sözler modern Türk siyasetinde arabanın önüne atın bağlanmasının bir eleştirisidir. İkincisi ise işte biraz önce Namık Kemal'e, Ahmed Rıza ile Ahmet Haşim'e atf yaparak hâlen devam ettiğini söylediğimiz şark garp tartışmasına dair bir bakış açısı önerisi, bir kimlik teklifidir.

İşte bu çalışmanın konusu olan İsmail Cem ile Ahmet Davutoğlu da doğu ile batı arasında kalan toplumun birer ferdi, o toplum içerisinde yetişmiş entelektüel ve politikacı olarak bu tartışma zincirinin bir halkasıdır. Bunun izlerini onların gerek yaşantılarında, gerek dış politikalarında görmek mümkündür. Cem'in bir yurt dışı ziyareti sebebiyle Yunanistan'da havaalanında karşılaştığı 6-7 Eylül fotoğrafları, Davutoğlu'nun henüz daha küçükken girdiği batılı tarzda eğitim veren lisesi onların batı doğu ayrılığını ilk etapta gözlemledikleri yerler olsa gerek. Sonrasında Cem İsviçre'de, Davutoğlu Türkiye'de yüksek öğrenimlerini tamamlamışlardır. Toplumun her ferdi gibi onlar da batılı değerle yetiştirilmiştir. Fakat aradaki fark şudur, Cem daha en başından batılı değerleri benimsemiş, gelenekselle bağı zayıf olan bir aileden gelmektedir. Oysa Davutoğlu, gelenekselin oldukça güçlü biçimde devam ettiği bir ailenin ferdidir. Gelenekselin pek de itibar görmediği bir üniversitenin öğrencisi olarak eğitimini tamamlamıştır.

Birisi Türkiye ölçeğinde siyasal yelpazenin solunda, diğeri de sağında yer alan bu iki insanın hem hayatları, hem siyasetleri bize Türkiye'nin küçük bir panoramasını göstermektedir. Zira ister solda, isterse sağda olsun Türkiye'de yaşayan her ferdin kendisini içinde bulduğu medeniyet buhranı bu iki insanı da etkilemiştir. Cem Türkiye'nin batının sessiz ötekisi olmasına karşı çıkmak için, Türkiye'nin mevcut sorunlarının müsebbibi olarak gördüğü geri kalmışlığı anlamak için kitap yazmıştır. Kendi kimliğiyle yersiz bir hesaplaşma içine girmiş, bunun yarattığı bir kırgınlıkla konuşan birinden çok, kimliğine duyduğu özgüven bu kitapta hissedilir. Benzer bir gayret Davutoğlu'nda da olmuştur, o da mevcut dış siyasetin batının sessiz ötekisi olmak temeline dayandığından hareket ederek kitap yazmış, kendi alternatif siyasi anlayışını sunmuştur. Yine onun kitabında da kendi kimliğine duyulan özgüven belli olmaktadır.

Arada şöyle bir fark vardır, Cem Marksist bir bakış açısıyla tarihi yorum yapmakta, gelenek ile bağını seküler temelde kurmaya çalışmaktadır. Davutoğlu ise tarihe bakışında geleneğe yaslanmakta, dini değerlere atıf konusunda bir çekince yaşamamaktadır. Söz gelimi Cem Türkiye'nin nereden gelip nereye gittiğine değinirken insanlığın içindeki “evrensel işlevi”nden söz ediyordu. Davutoğlu ise İslam medeniyetinin ihata eden niteliğini vurgulamak için doğrudan Bakara Suresi'ne, “Doğu da Batı da Allah'ındır.” diyen ayete yer verebiliyordu. (Davutoğlu, 1997:35). Fakat bu iki adamı da birleştiren bir özellik vardı, biri solda, diğeri sağda olmasına rağmen Cem geleneğe, Davutoğlu da batılılaşmaya kulaklarını tıkamamıştır. Bu hâlleriyle Tanpınar'ın yukarıda bahsettiği solcu ve sağcı tipinden ayrılırlar.

Onlar arasındaki bir başka benzerlik ise yola siyasetçi olarak çıkmamaları, entelektüel hayatlarının bir yerinde siyasetin içine dahil olmalarıdır. Cem gazeteci, Davutoğlu üniversite hocasıdır. Her ikisi entelektüel bir faaliyet içerisindedirler, her ikisi de “memleket sorunları” üzerine düşünmekte, kalem oynatmaktadırlar. Hayatlarının bir yerinde bu kez karar verici olarak kendilerini siyasetin içinde bulmuşlardır. Fakat onların siyasetçiliğini ayrı kılan siyasete girmeden evvelki söylemlerini dışişleri bakanlığı yaptıkları dönemde uygulama imkânı bulmuşlardır. Böyle olması nedeniyle ikisi de dışişleri bakanı olarak akıllarda yer etmiş, ön planda olmuşlardır. Tabi bu onların özgüvene dayanan, dirayetli kişilikleriyle ilişkili olduğu kadar siyasal konjonktürle de alakalıdır. Fakat şu belirtilmelidir, gerek Cem gerekse Davutoğlu dış politikanın idaresini ele aldıktan sonra inisiyatif üstlenmekten çekinip, daha önce eleştirdikleri geleneksel politikayı sürdürmemişler, bu politikada değişiklikler yapmışlardır. Onların dış politika anlayış ve uygulamalarının yanlışlığı ve doğruluğu siyasi bir tartışma konusudur. Sonuç olarak bizim burada altını çizdiğimiz husus yanlış yapmayı ve eleştirilmeyi göze almak pahasına geleneksel anlayıştan farklı bir politika üretebilmeleridir.

Yukarıda modern Türk diplomasisinin de batı ve doğu arasında kalmaktan kaynaklanan krizlerle biçimlendiğinin altını çizmeye çalışmıştık. NATO'ya girme mücadelesinden, Kore Savaşı'na katılmaya, İsrail'i tanımadan, İslam ülkeleri ile ilişki kurmanın laikliğe zarar vereceğini düşünmeye kadar pek çok kararın altında bu medeniyet krizinin izlerini bulmak mümkündür. Dini doğrudan “gericikle” özdeşleştiren batılılaşmacı anlayışla, batılılığı doğrudan şeytanlaşma olarak kabul eden muhafazakar görüş bir kimlik parçalanması meydana getirmekten daha öte bir işe yaramaz. Birey bu kimlik

parçalamasının içinde kendisiyle, çevresiyle, kimliğiyle anlamsız, insan enerjisini tüketen bir savaşa tutuşur.

Cem ve Davutoğlu'nun kendi kimliklerini kabullenme ve buna dayanma konusunda gösterdikleri özgüven şayanı dikkattir. Cem batılı değerlere sahip bir evde büyümesine rağmen doğulu değerleri de önemsemiş, köksüzlüğe karşı tepkili olmuş, Türkiye'nin hem Asyalı hem Avrupalı olduğunu bunun da pek büyük bir zenginlik olduğunu vurgulamıştır. Davutoğlu dindar kimliğinden gocunmamış, Boğaziçi Üniversitesi'nde gelenek ve dini değerlere atıf veren bir doktora tezi yazmış söz gelimi Machiavelli'in karşısına Kınılızade'yi çıkarmıştır. Fakat burada yapılan şey Machiavelli'in yok sayılıp inkar edilmesi değil, batının doğunun ahlakı çerçevesinden eleştirilmesidir. Bu bir nevi yukarıda sözünü ettiğimiz Ahmed Rıza Bey'in ahlak üzerinden batıyı eleştirisi gibidir.

Bu noktada batı yahut doğu nedir meselesinin üzerinde biraz durmakta yarar vardır. Tabi bu konu oldukça tartışmalıdır. Fakat bu konunun bir cephesi açısından edebiyatın bize ciddi anlamda faydası dokunabilir. İssız adaya düşmüş, orada yaşamını sürdürmeye çalışan iki hikaye kahramanı üzerinden yürürsek meseleye biraz daha açıklık getirebiliriz. Bu kahramanlardan birisi Robinson Crusoe, diğeri Hay bin Yakzan'dır. Robinson batının, Hay ise doğunun hikaye kahramanıdır. Robinson ıssız adaya düşünce orayı sahiplenir, yalnız ihtiyacı olanla yetinmez hep daha fazlasını ister. Söz gelimi bir ev Robinson'a yetmez, adanın öteki tarafında yazlık inşa eder, pipo yapar, çikolata yapmaya uğraşır, adaya düşen birini köle edinir. Robinson adanın kralı, valisi, aile babası her şeyidir. Hay ıssız adada zamanını tefekkürle kendi yaratıcısını aramakla, onunla ilişki kurmakla geçirir. İhtiyacı olandan fazlasını asla almaz, söz gelimi yemekte geçirdiği zamanı azaltıp tefekküre yönelir. Adaya gelen birini kendisi gibi bir yaratılan, kendi eşiti olarak görür (Çetin, 1992:31).

İşte bu anlatılardan batının olanı kendini dünyanın merkezine koyup, güce dayanan, faydacı bir yaşam biçimini öne çıkarırken, doğunun olanı erdemi, ahlakı, akıl yoluyla yaradılışın sırrına varmayı ön plana çıkarır. Tabi Said'in pek haklı altını çizdiği gibi gücün sahibi olan batı doğunun portresini kendine göre çizmiştir. Bu anlamda hatıralar, seyahatnameler önemli bir işlevi yerine getirirler. Bunlarda olan şey doğunun sahiden kendisi yerine, batılının çizdiği portresidir. (Bahadır, 2018:82).

Hem Cem hem de Davutoğlu'nun -siyasal yelpazenin karşı tarafında yer almalarına rağmen- batılının çizdiği doğu portresine eleştirel yaklaştıkları, kendi kimliklerinin doğulu

yönüne vurgu yaptıkları söylenebilir. Doğu onlar için yukarıdaki anlatıda Hay'ın temsil ettiği ahlaki değerlere, birlikte yaşamaya önem veren, farklılıklara saygılı olan bir kültürü temsil eder. Mesela İsmail Cem'in Avrupa kabul etse de etmese de biz Avrupa'nın, Avrupa tarihinin ve coğrafyasının bir parçasıyız yaklaşımı buna örnektir. Yine Cem'in Orta Doğu ile kurmaya çalıştığı ilişki bu temeldedir. Yine biz yüzyıllık geçmişe sahip bir devlet değil, belli bir medeniyet birikimin içinden geçip gelen topluluğuz vurgusu buna dayanmaktadır (Dündar, 2008:237). Söz gelimi Cem Filistin'den söz ederken oradaki Osmanlı geçmişini bir arada çatışmadan yaşayabilmeyi başarmış bir beşeri tecrübe addetmektedir.

Davutoğlu ise medeniyet yaklaşımını daha en başından geleneğe yaslamış, bunu "Stratejik Derinlik" kitabında da "Medeniyetlerin Ben İdraki" makalesinde de ön plana çıkarmıştır. Yine siyasi olarak bakıldığında Orta Doğu ile çekinmeden ilişki kurma, Filistin sorununu dile getirme, bölgede inisiyatif alma bunun sonucu olarak kabul edilebilir. Avrupa Birliği ile ilişkilerde Türkiye'nin Avrupa'nın kapısında bekleyen bir ülke olmaktan ziyade birliğe dahil olmasıyla Avrupa'yı zenginleştirecek bir medeniyet birikimin sahibi olarak sunulması bunun sonucudur. Fakat Davutoğlu'nun yaklaşımın Cem'in yaklaşımından ayrılan yanı Davutoğlu'nun bunu bir strateji olarak sunması, kültürel tarafından daha ziyade siyasi tarafının ön planda olmasıdır. Davutoğlu'nun yaklaşımı bir nevi siyasi programdır (Kıvanç, 2015:251).

Cem ve Davutoğlu döneminde izlenen dış politikanın belli açılardan devamlılık sergilediği de gözden kaçmamaktadır. Türkiye doksanların sonuna doğru girdiği komşularıyla iyi ilişkilerini devam ettirme süreci Davutoğlu döneminde de izlenen bir politika olmuştur. Yine aynı şekilde Cem döneminde ivme kazanan AB üyeliği girişimi, Davutoğlu'nun dış siyasette etkin olduğu yıllarda doruğa çıkmıştır. Bu iki dönemi aralarında dış politika alanında çok ciddi kopuşların yaşanmadığı, geleneksel dış politika üretiminin dışına çıkıldığı dönemler olarak niteleyebiliriz.

Çalışmamızın başlangıcında dış politikada aktörlerin siyaseti belirlemedeki önemlerinin üzerinde durmuştuk. Bu doğrultuda aktörlerin siyasal sosyalleşmelerinin, algılarını nasıl şekillendirdiğini belirtmeye gayret etmiş, yerlilerin siyah beyaz fotoğrafı bilmedikleri için gündelik hayatta gördüklerini nasıl tanıyamadıklarını dile getirmiştik. Cem ve Davutoğlu'nun algılamalarının siyaseti nasıl biçimlendirdiğini onların eylemlerinden yola çıkarak anlayabiliriz. Söz gelimi Cem her tarafı düşmanlarla çevrili, hem de en azılı düşmanları komşuları olan Türkiye söylemiyle hesaplaşmasını çok önce tamamlamış biridir. Dolayısıyla politik karar alıcı olarak Yunanistan ile rahatça ilişki

kurabilmiştir. Davutoğlu ise “Ne Şamın şekeri, ne Arabın yüzü” anlayışı ile çeşitli vesilelerle hesaplaşmış birisidir. Bu nedenle söz gelimi Halid Meşal’ın Türkiye’ye gelmesinin ciddi bir gerilim yaratacağını bilmesine rağmen bundan kaçınmamıştır.

Yine buna benzer biçimde Türkiye’nin Avrupa’nın bilgi ve medeniyet birikimine katacağı bir şeylerinin olduğu algısına sahip olan her iki bakan da Avrupa Birliği ile ilişkilerde kaygılı yahut alttan alan bir pozisyon izlemekten uzak durmuşlardır. Çünkü her ikisi de Avrupa ile ilişkiyi eşitler arası bir ilişki olarak alma eğiliminde olmuşlardır. Tabi bu tutumları politik bakımdan da onlara fayda sağlamıştır.

Sonuç olarak vurgularsak yukarıdaki benzerlikler yanında Cem ile Davutoğlu’nun ayıran bir sürü farklılık mevcuttur. En başından farklı aile çevrelerinden gelmiş, farklı ilişkiler içinde biçimlenmişlerdir. Cem de öncelikle kültüre, geleneğe, geçmişe vurgu yapmaktadır ama onun geleneğe, kültüre, geçmişe vurgusu Davutoğlu’nunkinden farklıdır. Davutoğlu bunun bir siyasi proje olarak sunulabileceğini ve geçmişteki etkinliğin bugün etkin olabilmek için bize örnek olabileceğini düşünmektedir. Cem ise geçmişe bir siyasi proje değil yalnızca tarihi ve beşeri bir tecrübe olarak bakmaktadır. Siyasi söylemini bundan hareketle kurmamaktadır. Cem bir sosyal demokrat olarak söz gelimi adaletle her insana lazım olabilecek evrensel bir değer olarak bakmakta, onu seküler bir söylemle inşa etmektedir. Davutoğlu ise adalet kavramını geleneksel ve dini değerler ile bütünleştirerek örmekte, seküler bir söylemde bulunma kaygısı taşımamaktadır.

Fakat bu onların aynı toplumsal yapının fertleri olarak şekillendikleri, politika ürettikleri gerçeğini değiştirmemektedir. Siyasi mülahazalardan biraz sıyrılıp her ikisinin hayat ve uygulamalarına baktığında Tanpınar’ın ne kadar haklı olduğu anlaşılır. Sahiden Türkiye evlatlarına kendisi dışında bir şeyle uğraşma imkânı vermemiştir. İşte hem Cem hem de Davutoğlu memleket ile meşgul evlatlar zincirine, memleketin medeniyet krizine dahil olarak katılmışlardır. Son kertede önce düşünce adamı sonra politikacı olarak bu krizlere çözüm bulmaya çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Rıza. (1988). *Batı'nın Doğu Politikasının Ahlâken İflası*, Ziyad Ebüzziya (Çev.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ahmet Hâşim. (1999). *Üç Eser*, Mehmet Kaplan (Haz.). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Akçura, Y. (1998). *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Akdevelioğlu, A. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2015). İran'la İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001 içinde* (579-586). İstanbul: İletişim.
- Akıllı, E. (2013). *Türkiye'de Devlet Kimliği Ve Dış Politika*, Ankara: Nobel.
- Akıllı, E. (2016). Türkiye'nin Latin Amerika'ya Uzanan Dost Eli: TİKA. Erman Akıllı (Ed.), *Türkiye'de ve Dünyada Dış Yardımlar içinde* (325-335). Ankara: Nobel.
- Alkan, A.T. (1999). *Üç Noktanın Söylediği*, İstanbul: Ötüken.
- Andriç, İ. (2010). *Drina Köprüsü*, Hasan Ali Ediz ve Nuriye Müstakimoğlu (Çev.).
- Arı, T. (2011). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Bursa: MKM.
- Arı, T. (2010). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Bursa: MKM.
- Armaoğlu, F. (2017). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914*, İstanbul: Timaş.
- Armaoğlu, F. (2017). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*, İstanbul: Timaş.
- Avcıoğlu, D. (1971). *Türkiye'nin Düzeni*, Ankara: Bilgi.
- Aydın, M. (2015). Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001 içinde* (366-439). İstanbul: İletişim.
- Aydın, M. (2017). Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012 içinde* (463-531).
- Bahadır, D.Ş. (2018). Kanuni Dönemi İstanbul'unda Tutsaklıktan Hekimliğe Bir Yolculuk. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 75-86.

- Bahadır, H.H. (2016). “Kıbrıs Diye Bir Sorunumuz Yoktur”dan 1974 Müdahalesine Nasıl Gelindi?. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 574-580.
- Bahadır, H.H. (2018). Ahmet Davutoğlu’nun “Stratejik Derinlik” İsimli Eserinde Ortadoğu Söylemi. *Giresun Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 16-28.
- Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası*, İstanbul: Etkileşim.
- Baykal, S. ve Arat, T. (2015). AB’yle İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001* içinde (326-365). İstanbul: İletişim.
- Baykal, S. ve Arat, T. (2017). AB’yle İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012* içinde (337-399). İstanbul: İletişim.
- Belge, M. (1997). *Türkiye Dünyanın Neresinde*, İstanbul: Birikim.
- Bilge, A.S. (1996). Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri. Mehmet Gönlübol (Ed.), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* içinde (335-427). Ankara: Siyasal.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar*, İstanbul: İletişim.
- Bozkurt, G. S. (2010). Türkiye-Rusya İlişkileri: Tarihi Rekabetten Çok Boyutlu İşbirliğine. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil (Ed.), *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası* içinde (699-723). Ankara: Nobel.
- Cem, İ. (2000). *Gelecek İçin Denemeler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Cem, İ. (2004). *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Can.
- Cem, İ. (2010). *TRT’de 500 Gün*, İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Cem, İ. (2011). *Engeller ve Çözümler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Cem, İ. (2011). *Siyaset Yazıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Cem, İ. (2011). *Soldaki Arayış*, İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Cem, İ. (2011). *Türkiye Üzerine*, İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Cem, İ. (2013). *Türkiye Üzerine (Araştırmalar)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Çelikpala, M. (2017). Rusya Federasyonuyla İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012 içinde* (532-559). İstanbul: İletişim.

Çetin, H. (1992). Çatışma ve Dialog Tartışmaları Arasında İki İnsan İki Medeniyet. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2(58), 29-53.

Çetin, H. (2004) *Türk Toplum Sözleşmesi*, Ankara: Lotus.

Dağı, İ.D., Eralp, A., Keyman, E.F., Polat, N., Tanrısever, O.F., Yalvaç, F., Yurdusev, A.N. (2013). *Devlet, Sistem ve Kimlik*, İstanbul: İletişim.

Davutoğlu, A. (1997). Medeniyetlerin Ben İdraki. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 3(1), 1-53.

Davutoğlu, A. (2014). *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre.

Davutoğlu, A. (2015). *Küresel Bunalım*, Faruk Deniz (Haz.). İstanbul: Küre.

Dayıoğlu, A. (2017). Yunanistan'la İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012 içinde* (560-631). İstanbul: İletişim.

Deringil, S. (2014). *Denge Oyunu*, İstanbul: Tarih Vakfı.

Diplomasi Akademisi, <http://diab.mfa.gov.tr/hakkimizda.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 23.12.2018).

Dündar, C. (2008). *Ben Böyle Veda Etmeliyim*, İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Engels, F. (1992). *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Sevim Belli (Çev.). Ankara: Sol

Enginün, İ ve Kerman, Z. (2008). *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*, İstanbul: Dergâh.

Erdağ, R. (2015). Türkiye'nin Kalkınma Yardımları ve TİKA. Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (Ed.), *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi içinde* (241-262). Ankara: Nobel.

Erhan, Ç. (2016). ABD ve NATO'yla İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980 içinde* (681-715). İstanbul: İletişim.

Erhan, Ç. ve Kürkçüoğlu Ö. (2015). Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001* içinde (568-578). İstanbul: İletişim.

Eroğul, C. (2017). *Demokrat Parti*, İstanbul: Yordam.

Fırat, M. (2015). Yunanistan'la İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001* içinde (102-123). İstanbul: İletişim.

Fırat, M. (2015). Yunanistan'la İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001* içinde (440-480). İstanbul: İletişim.

Fırat, M. ve Kürkçüoğlu Ö. (2015). Orta Doğu'yla İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001* içinde (551-568). İstanbul: İletişim.

Fırat, M. ve Kürkçüoğlu Ö. (2016). Orta Doğu'yla İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980* içinde (615-635). İstanbul: İletişim.

Gönlübol, M. (1987). Atatürk'ün Dış Politikası Amaçlar Ve İlkeler. Turhan Feyzioğlu (Ed.), *Atatürk Yolu* içinde (233-277). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Gönlübol, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (1996). 1973-1980 Dönemi. Mehmet Gönlübol (Ed.), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* içinde (543-608). Ankara: Siyasal.

Gözen, R. (2010). Türk Dış Politikasında Değişim Var Mı?. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efegil (Ed.), *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası* içinde (1-35). Ankara: Nobel.

Gözen, R. (2015). Giriş: Uluslararası İlişkiler, Teori ve Türkiye Tecrübesi. Ramazan Gözen (Haz.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde (15-30). İstanbul: İletişim.

Gözen, R. ve Özpek, B.B. (2015). Sonuç: Özet ve Değerlendirme. Ramazan Gözen (Haz.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde (565-586). İstanbul: İletişim.

Güleç, C. (2018). *AKP Dönemi Türk Dış Politikasının Analizi: Bölgesel Çatışmalarda Dış Politika Söylemi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Güleç, C. (2018). Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri. *ÇÖMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 79-102.

Güvenç, B. (1994). *Türk Kimliği*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

- Heper, M. (2006). *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Nalan Soyarık (Çev.). Y.Y. Yok: Doğu Batı.
- Heywood, A. (2013). *Küresel Siyaset*, Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir (Çev.). Ankara:Liberte.
- Huntington, S. (2011). *Medeniyetler Çatışması*, Cem Soydemir (Çev.). İstanbul: Okuyan.
- İskit, T. (2012). *Diplomasi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Karpat, H.K. (2011). *Kimlik ve İdeoloji*, Güneş Ayas (Çev.). İstanbul: Timaş.
- Kepek, Y. ve Yentürk, N. (2011). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi.
- Kınalızade, A. (t. yok). *Devlet ve Aile Ahlakı*, Ahmet Kahraman (Çev.). yy. yok: Tercüman.
- Kışlalı, A. T. (1996). *Siyaset Bilimi*, Ankara: İmge.
- Kıvanç, Ü. (2015). *Pan-İslâmcının Macera Kılavuzu*, İstanbul: İletişim.
- Kissenger, H. (2018). *Diplomasi*, İbrahim H. Kurt (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Krech, D. ve Crutchfield, R. S. (1999). *Sosyal Psikoloji*, Erol Güngör (Çev.). İstanbul: Ötüken.
- Küçük, M. (2015). Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık. Ramazan Gözen (Haz.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri içinde* (325-377). İstanbul: İletişim.
- Lewis, B. (1998). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Metin Kıratlı (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Machiavelli, N. (2013). *Prens*, Alev Tolga (Çev.). İstanbul: Say.
- Mardin, Ş. (2015). *İdeoloji*, İstanbul: İletişim.
- Meriç, C. (2009). *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim.
- Namık Kemal. (2014). *Renan Müdâfaanâmesi*, Nurullah Çetin (Haz.). Ankara: Akçağ

- Nizâmü'l-Mülk. (2016). *Siyâset-Nâme*, Mehmet Altay Köymen (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Nye, Jr, J.S. ve Welch, D.A. (2018). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Renan Akman (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Oran, B. (2016). TDP'nin Askeri, Siyasal, Ekonomik Arkapları. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980 içinde* (29-46). İstanbul: İletişim.
- Oran, B. (2016). TDP'nin Uygulanması. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980 içinde* (54-73). İstanbul: İletişim.
- Oran, B. (2017). Dönemin Dış Politikası. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012 içinde* (130-231). İstanbul: İletişim.
- Ortaylı, İ. (2002). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim.
- Özcan, G. (2004). Türkiye Dış Politikasında Algılamalar, Karar Alma ve Oluşum Süreci. Faruk Sönmezoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi içinde* (829-894). İstanbul: Der.
- Özcan, M. (2017). Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Mesafeden Müdahaleye Dönüşüm. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil (Ed.), *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası içinde* (371-387). Ankara: Nobel.
- Özersay, K. (2017). Kıbrıs Konusu. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012 içinde* (632-689). İstanbul: İletişim.
- Plotnik, R. (2009). *Psikolojiye Giriş*, Tamer Geniş (Çev.). İstanbul: Kaknüs
- Prens Sabâhaddîn. (1999). *Türkiye Nasıl Kurtarılabılır ve İzâh'lar*, Fahri Unan (Haz.). Ankara: Ayraç.
- Said, E. (2000). *Kış Ruhü*, Tuncay Birkan (Çev.). İstanbul: Metis.
- Sander, O. (2010). *Anka'nın Yükselişi Ve Düşüşü*, Ankara: İmge.
- Smith, S., Hadfield, A., Dunne, T. (2016). *Dış Politika*, Nasuh Uslu (Çev.). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.

T.C. Dışışleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/ahmetdavutoglu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 21.03.2019).

T.C. Dışışleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanligi-tarihcesi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 23.12.2018).

T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/11291,2019mybkteklificetvellerpdf.pdf?0&_tag1=D8EEE19AD432DB9D48CC647916A050E3CB804DAF (Erişim Tarihi: 23.12.2018).

Tanpınar, A.H. (2005). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Zeynep Kerman (Haz.). İstanbul: Dergâh.

Tellal, E. (2015). Mavi Akım. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001* içinde (548). İstanbul: İletişim.

Tellal, E. (2015). Rusya Federasyonunun Dış Politikası: “Yakın Çevre” ve “Askeri Doktrin”. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001* içinde (542). İstanbul: İletişim.

Tellal, E. (2015). Rusya’yla İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001* içinde (540-550). İstanbul: İletişim.

Topuz, H. (2003). *Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi.

Uşaklıgil, H.Z. (1987). *Kırk Yıl*, Şemsettin Kutlu (Haz.). İstanbul: İnkılâp.

Uzgel, İ. (2015). ABD ve NATO’yla İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001* içinde (34-81). İstanbul: İletişim.

Uzgel, İ. (2015). ABD ve NATO’yla İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001* içinde (243-324). İstanbul: İletişim.

Uzgel, İ. (2015). Balkanlarla İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001* içinde (481-523). İstanbul: İletişim.

Uzgel, İ. (2015). Türk Dış Politikasında Yeni Osmanlıcılık. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001* içinde (514). İstanbul: İletişim.

Uzgel, İ. (2016). Hegemon Güç. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980* içinde (31). İstanbul: İletişim.

Uzgel, İ. (2016). TDP'nin Oluşturulması. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980* içinde (73-92). İstanbul: İletişim.

Uzgel, İ. (2017). ABD ve NATO'yla İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012* içinde (249-336).

Uzgel, İ. (2017). Balkanlarla İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012* içinde (690-708).

Ünsal, Ü. (2017). T.C. Dışişleri Bakanlığı ve Yeni Teşkilât Kanunu. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012* içinde (232-248). İstanbul: İletişim.

Waltz, K. (1959). *Man, the State and War*, New York: Columbia University

Yayla, A. (1992). *Liberalizm*, Ankara: Turhan.

Yayla, A. (1998). *Siyaset Teorisine Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Yergin, D. (2017). *Petrol*, Kamuran Tuncay (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Yeşilyurt, N. (2017). İran Nükleer Krizi. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012* içinde (457). İstanbul: İletişim.

Yeşilyurt, N. (2017). Orta Doğu'yla İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012* içinde (401-462). İstanbul: İletişim.

Zengin, G. (2014). *Hoca*, İstanbul: İnkılâp.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı : Hasan Hüseyin BAHADIR

Doğum Yeri ve Yılı : Mucur, 1980

Yabancı Dili : İngilizce

E-posta : hasanhuseyin.bahadir@gmail.com

Eğitim Durumu

Lisans : Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

Mesleki Deneyim

HSBC BANK A.Ş. 2005-2011

QNB FİNANS BANK A.Ş. 2013-2018

Yayınlar :

Bahadır, H.H. (2016). “Kıbrıs Diye Bir Sorunumuz Yoktur”dan 1974 Müdahalesine Nasıl Gelindi?. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 574-580.

Bahadır, H.H. (2018). Ahmet Davutoğlu'nun “Stratejik Derinlik” İsimli Eserinde Ortadoğu Söylemi. *Giresun Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 16-28.

Bahadır, H.H. (2018). Sosyal Bilgiler Alanında Bilgi Üretimin Yegâne Akademik Biçimi Makale midir? Orhan Neçare (Haz.). *Türkiye’de Bilgi Üretimi ve Bilim Politikaları*, içinde (379-395) Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Bahadır, H.H. (2017). Kadınlar, Kadınlarımız: İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak Üzerine Bir Değerlendirme. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 86-89.

Bahadır, H.H. (2018). Son Abdal. *Türk Dili*, CXV(799). 104-109.